

ATLAS ISTORIC

AL

ROMÂNILOR

CU

CETIRI ISTORICE

PENTRU

UZUL ȘCOALELOR SECUNDARE ȘI NORMALE

DE

NATHALIA TULBURE

PROFESOARĂ DE ISTORIE LA ȘCOALA NORMALA DE FETE
„ELENA DOAMNA”

REAPROBATĂ DE ONOR. MINISTER AL INȘTRUCȚIUNII PUBLICE PRIN ORD. NO. 1007
DIN 11 IANIE 1926

TAXA TERIBRULUI DIDACTIC DE 5% PENTRU ACEST
MANDAT S'A PLĂTIT DIRECT CASEI CORPULUI DIDACTIC CONFORM
DECIZIUNII NO. 3660/923.

BUCUREȘTI

EDITURA «CARTEA ROMĂNEASCĂ» S. A.

19869 — 5. — Ed. 1926.

PREȚUL LEI 160.—

Biblioteca Centrala

L16481160

Biblioteca Centrala Universitara - Sibiu

3496.

INVENTAR
2020

3258.

G. Dimitriu
Oct. 1945
Fosaru

ATLAS ISTORIC

AL

ROMÂNILOR

CU

CETIRI ISTORICE

PENTRU

UZUL ȘCOALELOR SECUNDARE ȘI NORMALE

DE

NATHALIA TULBURE

PROFESOARĂ DE ISTORIE LA ȘCOALA NORMALA DE FETE
„ELENA DOAMNA“

REAPROBATĂ DE ONOR. MINISTER AL INSTRUCȚIUNII PUBLICE PRIN ORD. NO. 1007
DIN 11 Iunie 1926

TAXA TIMBRULUI DIDACTIC DE 5% PENTRU ACEST
MANUAL S'A PLĂTIT DIRECT CASEI CORPULUI DIDACTIC CONFORM
DECIZIUNEI NO. 3660/923.

BUCUREȘTI

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ» S. A.

17809. Ed. 1926. — 5.

Fundația Universitară
„ALMA MATER“ Sibiu

Nr. Inv. 144 / 2001

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

UN CUVÂNT¹⁾

Până acum ne-am ocupat foarte mult de istoria celorlalte popoare, — din vechime și din timpurile următoare, întrebuintând și dând la iveală tot felul de mijloace pedagogice pentru a o învăța pe copiii noștri în toate amănunțele — chiar și în cele mai puțin interesante pentru noi.

Cred că a venit timpul să facem acelaș lucru și în ceea ce privește istoria neamului nostru.

Lucrarea de față urmărește, deci, aceas'ă țintă fără însă a avea pretențiunea de a fi fără cusururi — ca orice primă încercare. Ceea ce am dorit să facem, a fost o reîntregire a Istoriei poporului român cu ajutorul unui Atlas istoric—imperios cerut pentru studiul Istoriei — și al unui șir de „Cetiri istorice, adunate din autorii noștri cei mai distinși; iar — ca încheiere — am făcut o scurtă expunere a istoriei fraților din afară de regat, după cum cere programa clasei a V-a normale.

Deși alcătuit mai mult în vederea studiului istoriei naționale din școale totuși credem că volumul de față ar putea avea și o altă favoare: aceea de a fi răsfoit cu plăcere și interes de orice român.

Dacă el va putea fi și o cât de mică legătură sufletească între Românii din orice colț de pământ—după cum îi și cuprinde—atunci desigur va fi mai mult decât realizarea unui vis.

N. T.

București, Septembrie 1912.

¹⁾ Dela prima ediție.

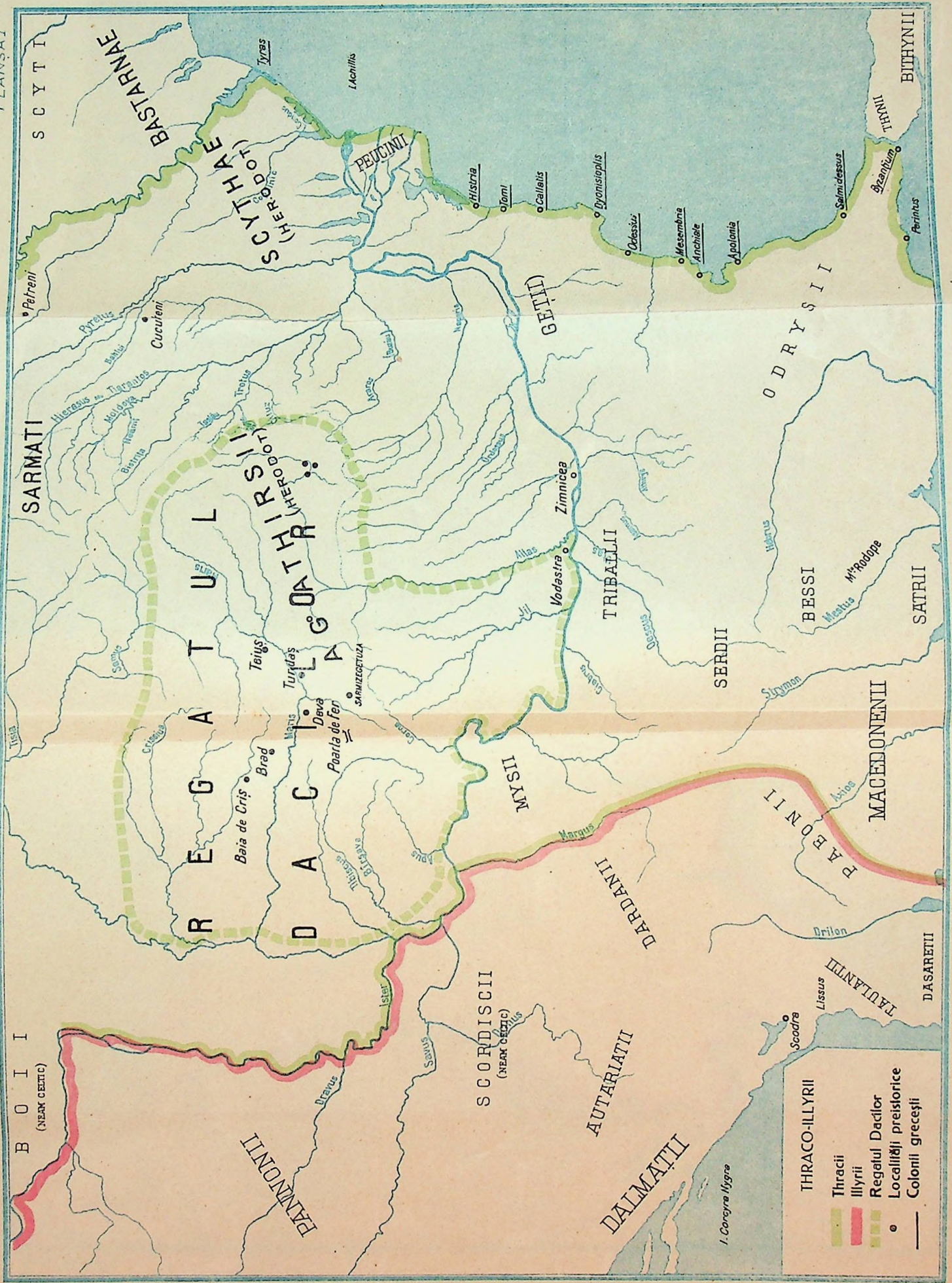

PREFAȚA

Atlasul istoric al Românilor cu Cetiri istorice de D-na Natalia Tulbure, obținând o reaprobare pentru 5 ani, apare acum într'o nouă ediție cu toate îmbunătățirile și completările cerute de împrejurări. Așa cum se prezintă, ea răspunde desigur pe lângă unei nevoi didactice și unei satisfaceri sufletești pentru Români de pretutindeni. De aceea „Cartea Românească“, în convingerea de a contribui cu adevărat la cultura națională, nu a stat la gând nici un minut pentru a o lua în editura sa, cu toate sacrificiile care a trebuit să le facă, în aceste vremuri pentru o execuție tehnică superioară, potrivită cu o astfel de lucrare.

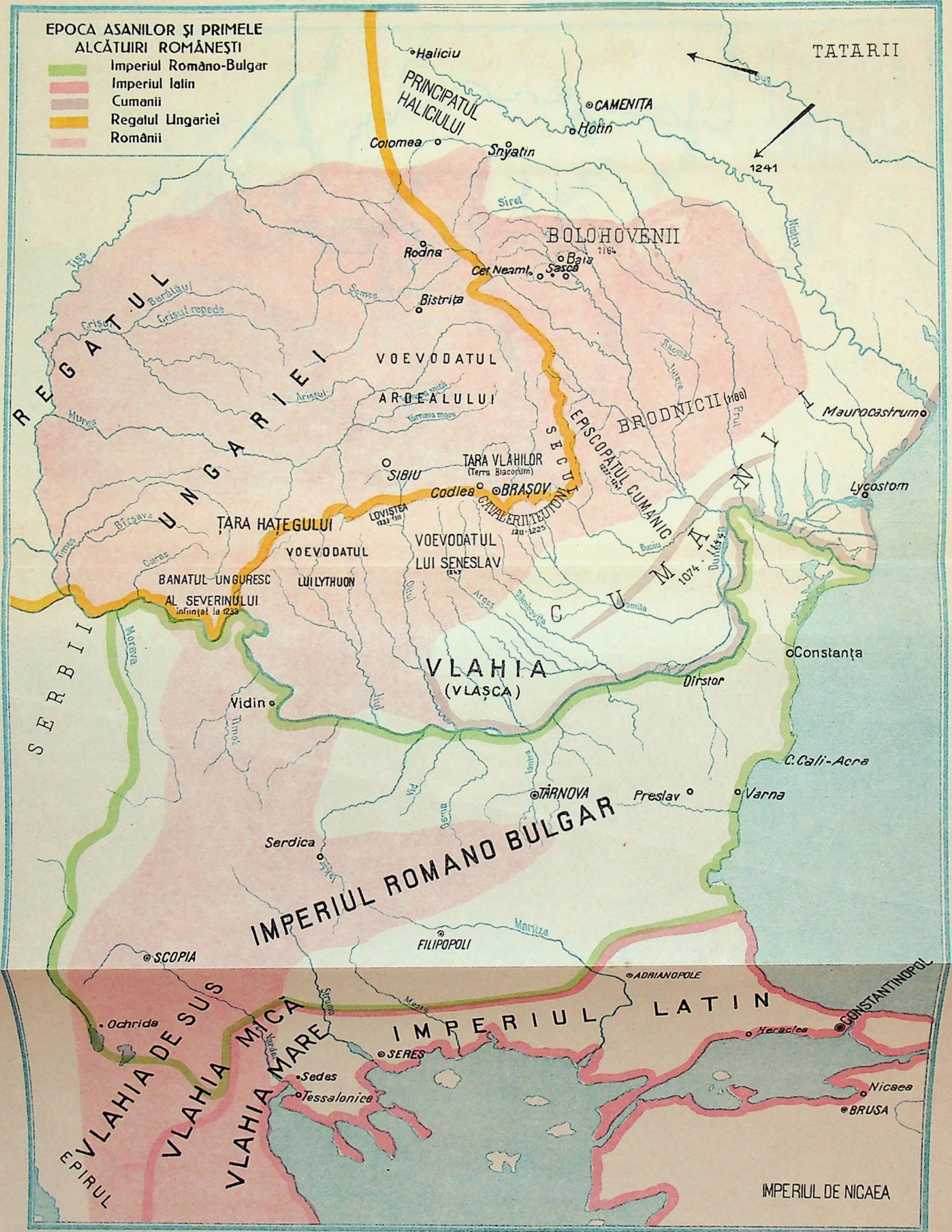
Să sperăm că Onor. public cetitor va binevoi să aprecieze toate aceste eforturi și va primi Atlasul istoric al Românilor cu cea mai binevoitoare atențiune.

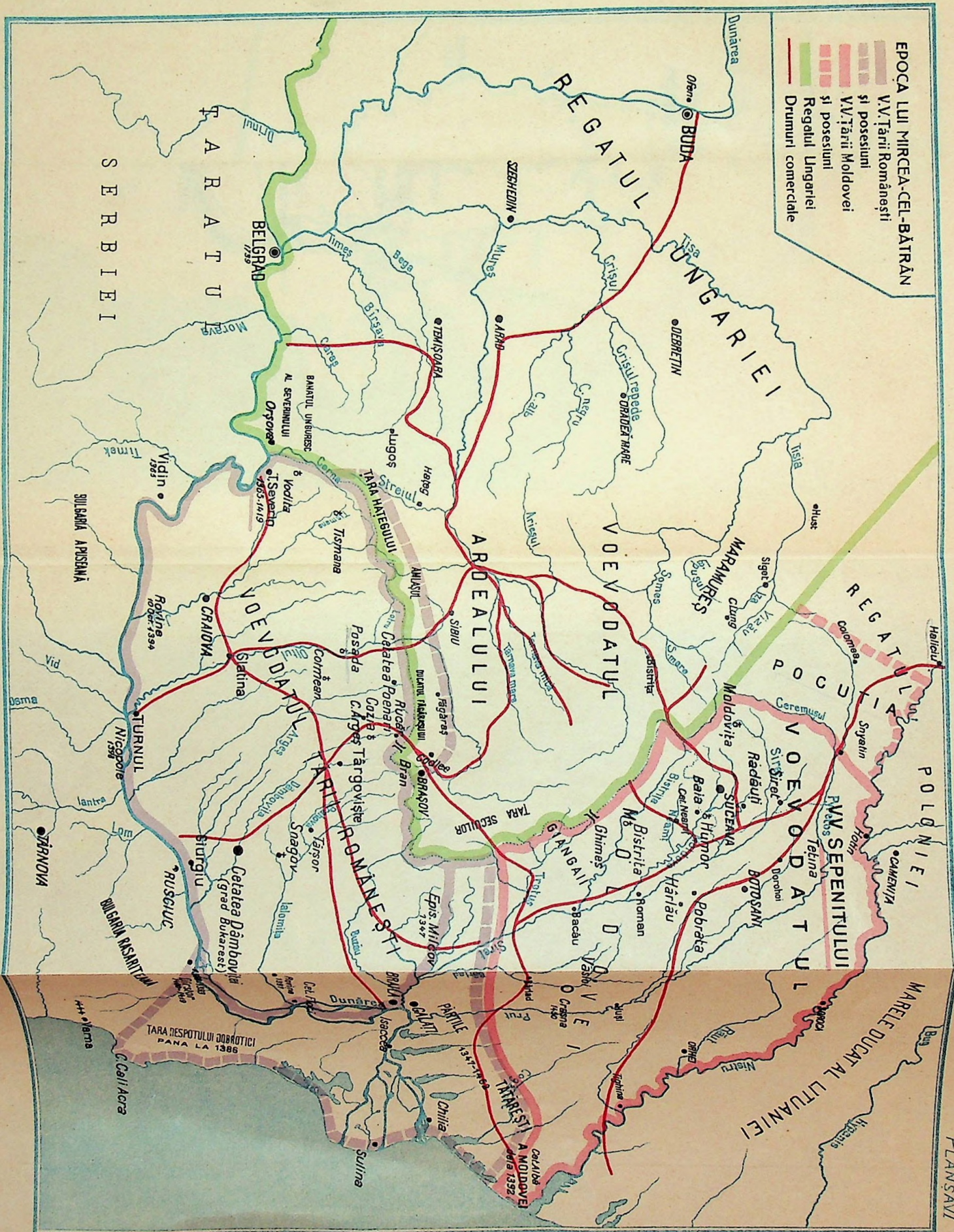
București, Septembrie 1926.

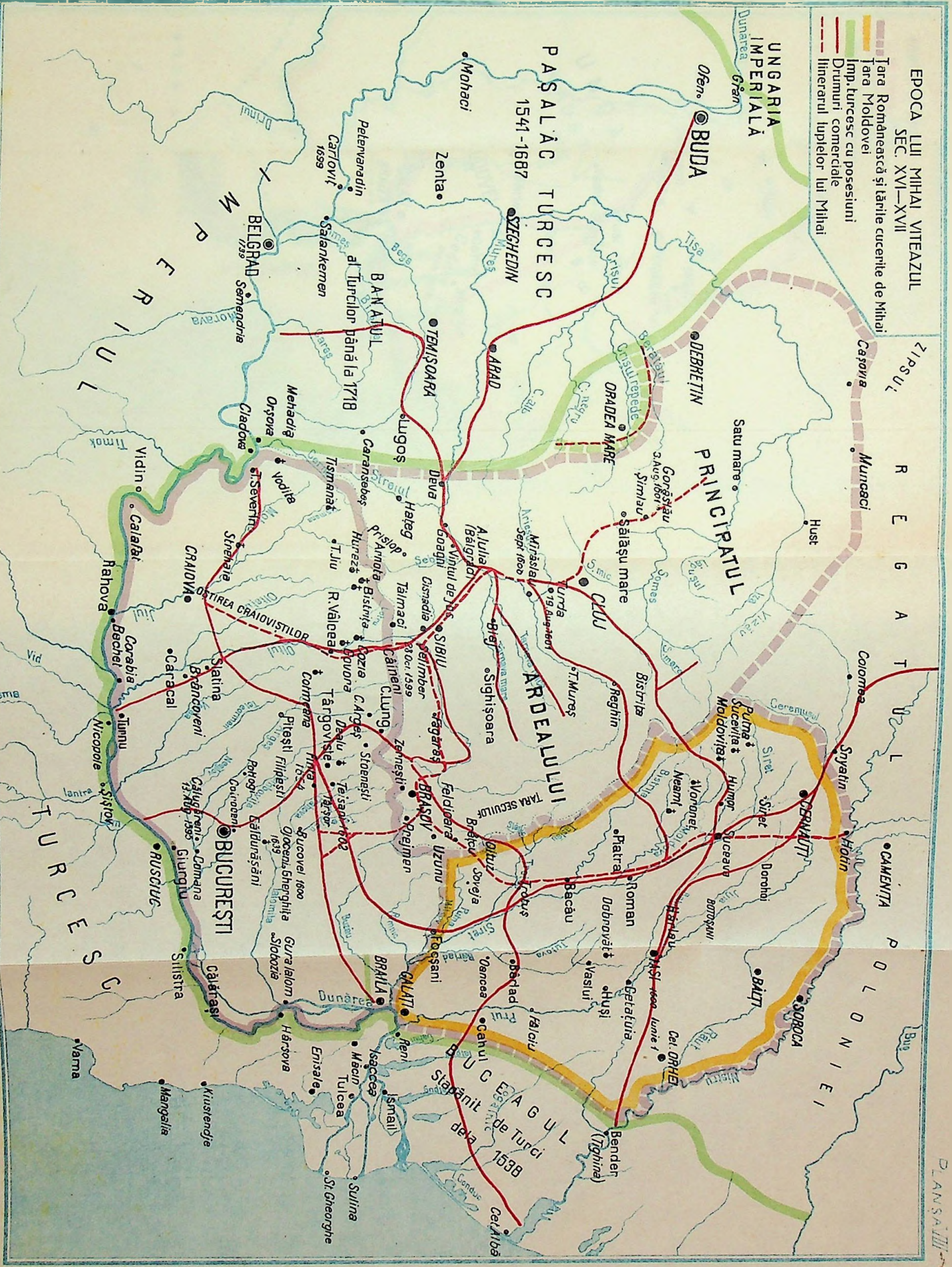

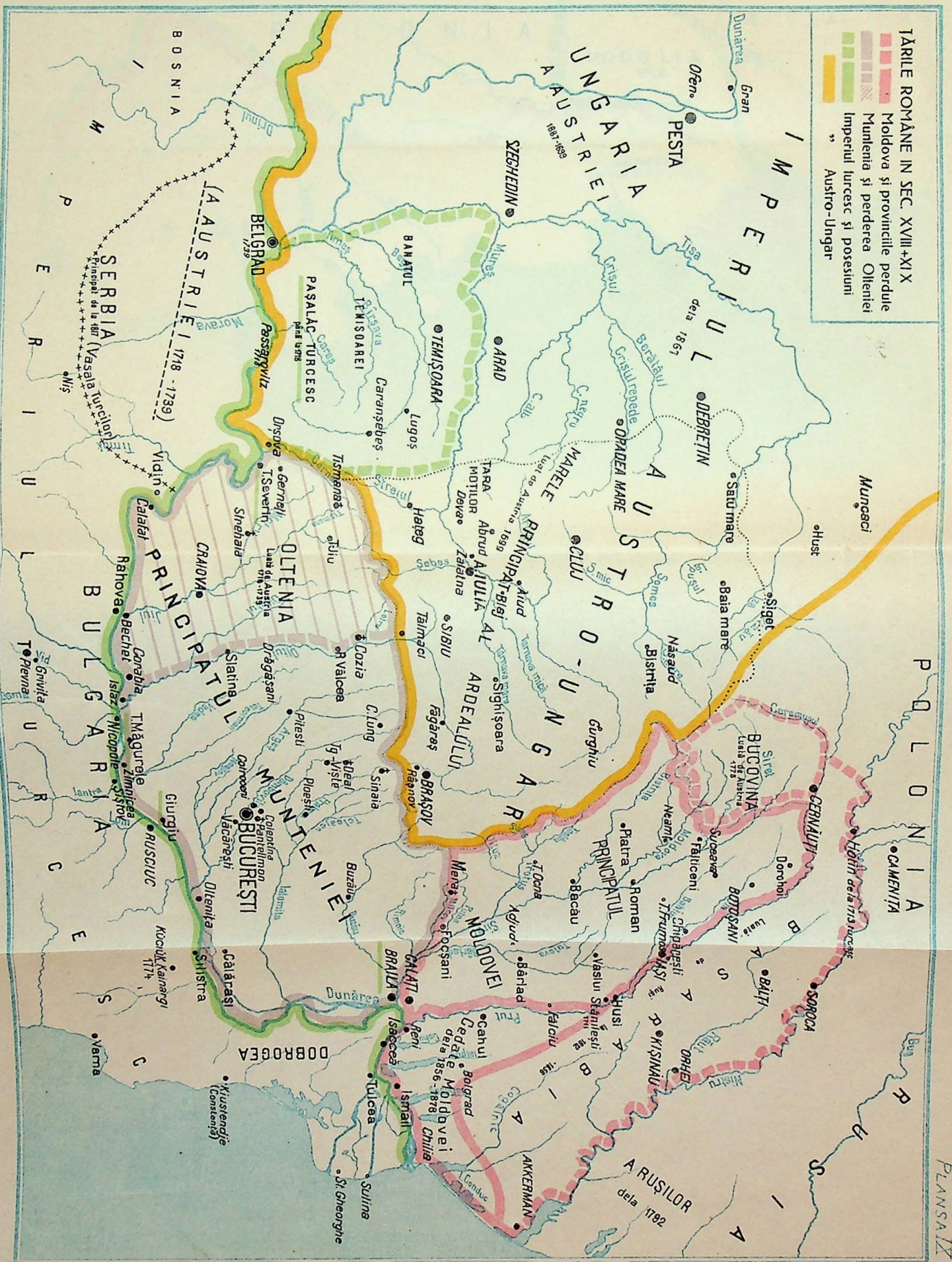

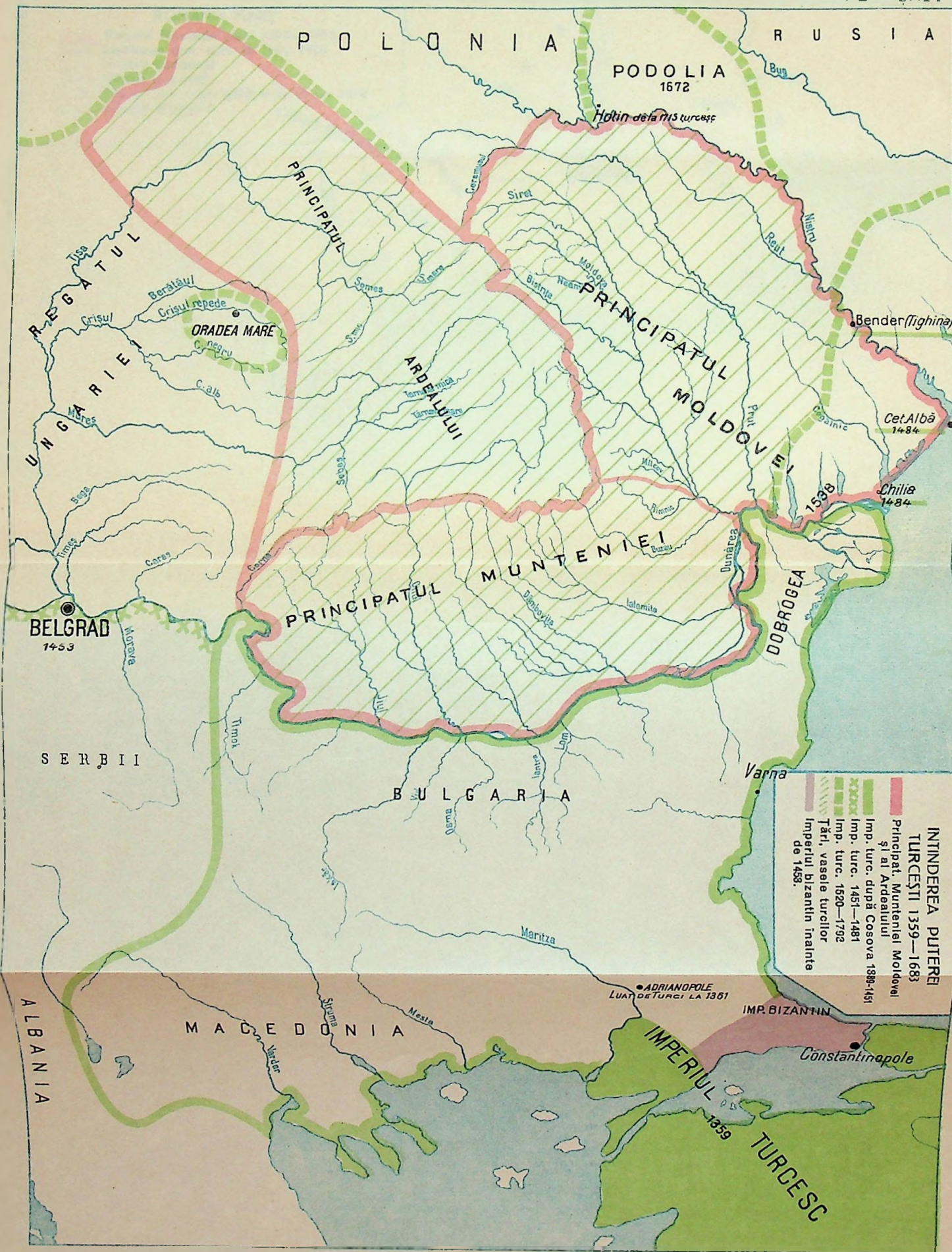

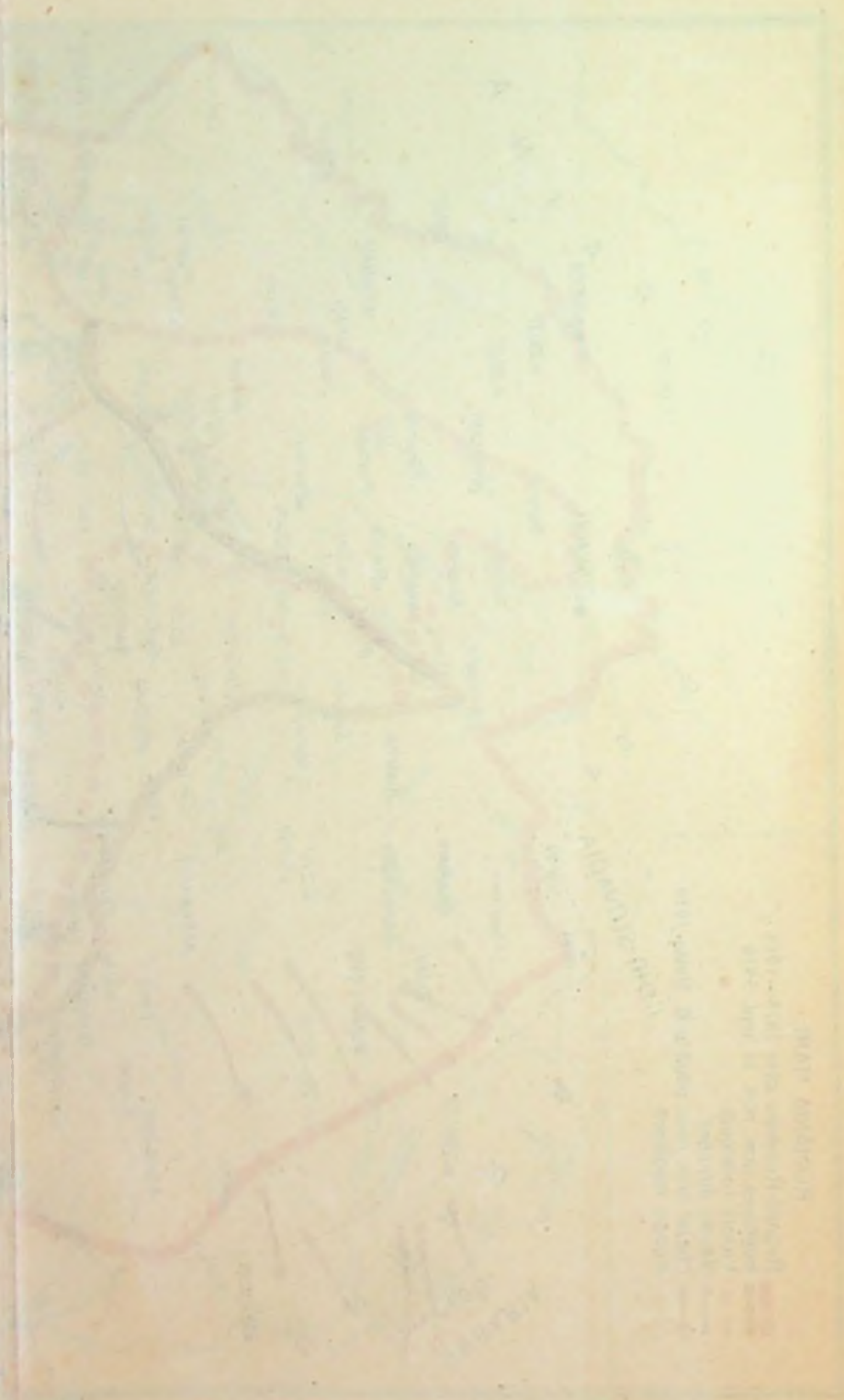
D. ANSA III

GRĂDIȘTE

SARMISEGETUSA

Teoharie Antonescu.

Se știe că ruinele Sarmizegetusei se află în localitatea, cunoscută astăzi sub numele de Grădiște. Ele sunt așezate în colțul de Sud-Vest al câmpiei Hațegului, o câmpie răpitoare și largă.

Câmpia este roditoare și brăzdată de ape multe, cari vin dinspre sud, de pe clina munților Hațeg, ale căror culmi înalte se rânduiesc sub forma unui perete ce merge dela apus spre răsărit, până dincolo de vârful pitoresc al Retezatului, piscul cel mai înalt al întregului lanț. La spatele acestui perete de stânci se ridică alte două masivuri, unul la apus, zis al Râșcii și celălalt la răsărit, al Sebeșului, cari închid câmpia Hațegului la dreapta și la stânga, dându-i forma triunghiulară, pe care o are.

Câmpia aceasta, care, precum am văzut mai sus, este încântătoare și roditoare, mai împlineă o altă condiție, care pentru acele timpuri eră nespus de importantă: eră ușor de apărat, închisă precum eră de jur împrejur cu munți înalți. În adevăr, numai câteva strâmte spărturi, produse de văile râurilor repezi îngăduiau năvălitorului intrarea în largul câmpiei. Spre apus nu eră decât o singură poartă, faimoasa *Poartă de fier transilvană*, sugrumată între cele două masivuri înalte ale Hațegului la sud și ale Râșcii la nord. La răsărit e poarta Merișorului, care prinsă între culmea Retezatului și nodul Godeanului, formează un soi de gang prelung, închis la intrare în câmpia Hațegului prin stânca înaltă și prăpăstioasă dela Crivadia. În fine, la nord avem trecătoarea îngustă dela

Orlea, păzită de vârful dealului cu acelaș nume și care stă ca un turn uriaș de pază, împiedecând după voe atât intrările în câmpie cât și ieșirile.

Această câmpie, în fine, mai aveã un bun, pe care natura i-l dase: erã în inima vastului ținut al Carpaților, la încrucișarea marilor căi comerciale; căci prin cele două pasuri ale Merișorului, și deci al Jiului și al Porții de fier transilvane se puneã îndată în legătură cu marea cale comercială a lumii de atunci, cu Dunărea, printr'insa pe deoparte cu Marea Neagră, deci cu bogata lume a orientului, iar pe de alta prin Siscia și Aquileia cu Italia, deci, cu centrul lumii cultivate.

În această câmpie, la capătul său de sud-vest, acolo unde valea Hațegului se înalță mai mult, au zidit din timpuri imemorabile popoarele băștinașe cetatea stăpânitoare a Sarmizegetusei. De pe înălțimea zidurilor ei, ochiul puteã pluti în bună voe până la marginea orizontului, dominând cu modul acesta lungul și largul câmpiei. Această poziție erã strategică, precum nu puteã fi alta, și dovadă de aceasta este, că Traian când a cucerit Dacia a păstrat cetatea, formând colonia sa, Ulpia Traiană-Sarmizegetusa.

Urmele acestei cetăți romane se pot vedeã și astăzi în localitatea Grădiște. Cetatea aveã o formă dreptunghiulară cu laturea cea lungă (laturea dela sud la nord are o lungime de 563 m., iar cea dela apus la răsărit 623 m.) îndreptată dela răsărit spre apus. Zidurile de împrejmuire aveau o grosime de 2—2½ m. și se compuneau dintr'un miez, alcătuit din pietre de toate formele bine legate cu ciment dar și două învelișuri de piatră regulat tăiată, unul extern și altul intern. Acest zid înconjurător s'a păstrat mai bine pe laturea de răsărit. Un șanț larg de aproape 30 m. încingeã pe dinafară zidul, șanț săpat în pământ de jur împrejur, afară poate de laturea de vest, unde terenul este mai stâncos și abrupt. Topografia solului acestei cetăți romane este foarte interesantă; asupra ei trebuie să insistăm cu atât mai mult cu cât cunoașterea ei mai exactă ne ajută foarte mult la înțelegerea relievelor de pe columnă, unde ni se înfățișează Sarmizegetusa.

Solul pe care se află așezată cetatea este înclinat, ca și

valea întreagă, care se pleacă continuu pe o pantă nesimțită dela miază-zi spre miază-noapte, până ce dă în albia Hațegului, un râu care curge pe la marginea de nord a văii.

Pe de altă parte, din pricina râului Clopotiva, care descinzând din părțile Furcătura Clopotivei, taie cetatea romană în două părți neegale, terenul prezintă și o altă particularitate: are forma unei alpii, care se pleacă dela răsărit și apus spre matca râului. Din această pricină, profilul laturilor de nord și de sud se pleacă dela margini spre interior, unde este albia râului, pe când acela al laturilor de răsărit și apus scoboară neîncetat dela colțul de sud spre cel de nord, unde atinge punctele cele mai joase.

În afară de cetate, cam pe la jumătatea laturii de nord, la 170 pași mai departe, se află ruinele unui amfiteatru, care a fost dezgropat de către directorul muzeului din Deva. Iar între acest amfiteatru și latura nordică a castrului se văd urmele unui drum roman, pe care țărani îl numesc „drumul lui Traian“, și care duce spre răsărit. De asemeni spre sud-vest, spre culmea dealului lui Danilă se văd resturi de zidărie romană, de unde țărani au scos pietre și cărămizi vechi cu stampile de cohorte.

În fine, tot afară de castru, însă în linie cu colțul de sud-est, cam la 100 pași și mai bine se vede un fel de măgură înaltă, care nu poate fi naturală; iar între amândouă niște izvoare bogate de apă. . . . .

Cel mai bun mijloc de reconstituire a Sarmizegetusei însă este fără îndoială columna traiană din Roma.

Luând în vedere variațiile de teren cu ridicăturile și scoborișurile sale, adăogând la aceasta forma zidurilor de împrejmuire, ca și întăriturile ridicate în punctele mai slabe, Sarmizegetusa are următoarea înfățișare:

Este un oraș de formă mai mult sau mai puțin pătrată, ale cărui ziduri de împrejmuire acți merg în linie dreaptă, acți se înalță pe mușea dealurilor, și acți scoboară pantele vâlcetelor.

Laturea de răsărit începe în colțul de sud-est (în *a*), unul din punctele cele mai înalte ale Sarmizegetusei,

merge în linie dreaptă o bună distanță; ceva mai la nord de prima poartă (*b*) zidul face un unghi interior, apoi revine la prima ei direcție; o a doua poartă (*c*) și o nouă încovoiere, aceasta în formă semicirculară, și ajungem în colțul de nord-est.

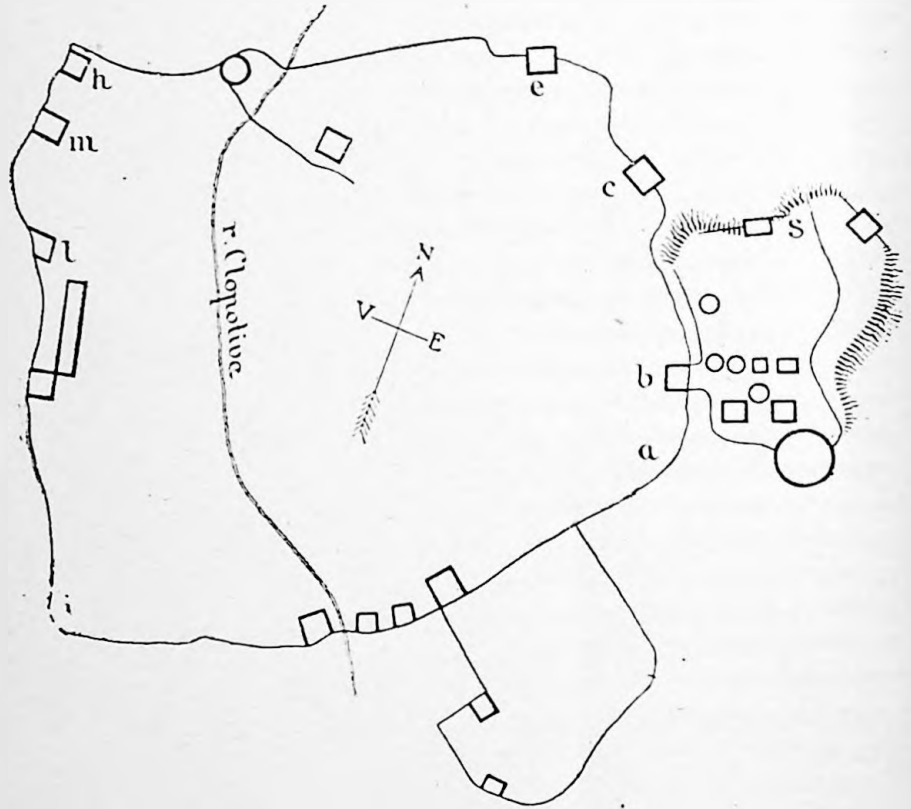

Fig. 1.— Sarmizegetuza—Schită de plan.

Laturea de nord, ceva mai lungă, se ridică continuu pe panta unui deal care vine din sud; pe sprinceană dealului avem o poartă de comunicație (*e*); din nou zidul de împrejurire scoboară până în dreptul unde probabil iese râul din cetate (*f*); de aci se înalță pe un perete de deal stâncos și abrupt, până ce ajunge colțul de nord-vest (*h*). Această lature, ca și prima, are tot două porți, una în deal (*e*) și cealaltă în vale (*f*), acolo unde râul își are trecerea

printr'un gang afară. Albia râului, în punctul său de eșire din cetate, este întărită cu val și palisadă pe stânga, și în interior, cu zid de piatră și turnuri la capete pe dreapta.

Laturea de vest începe din colțul de sud-vest (*i*), acolo unde terenul, cași la colțul de sud-est, are un punct culminant de înălțime, de aci merge continuu plecându-se la vale spre nord; în dreptul porții din *l* terenul se lasă într'o vâlcea adâncă pe care o apără zidul semicircular de împrejmuire; dar din nou solul se înalță în dreptul unui turn înalt cu trei etaje (*m*); aici se ridică o stâncă înaltă, râpoasă, care este din pământ ca un munte uriaș. Pe această stâncă se reazimă o parte din zidul de împrejmuire dela nord.

În fine, latura de sud, care de bună seamă e cea mai lungă, leagă cele două colțuri de sud est și sud vest între ele, după ce a pogorît, și apoi a urcat pantele râului care străbate cetatea. Ziduri sunt numai pe latura de sud și de apus, pe când pe latura de răsărit probabil dealul cădea prea repede, pentru ca să mai fie nevoie de vre-o întărire. Spre nord terenul era în parte abrupt, aci a rămas dealul ca singură linie de apărare. În unele locuri însă panta dealului fiind mai lină s'a simțit nevoia de a se mai adăuga două crâmpes de zid, cu câte o poartă una mai la răsărit, alta mai la apus.

Zidul, judecând după rămășițele ajunse până la noi, avea o grosime de $2\frac{1}{2}$ —3 m. Se poate constata lucrul acesta la crâmpesul de zid păstrat pe latura de răsărit, și care datează poate din timpul Dacilor. Înălțimea lui trebuie să fi fost de 10—12 m. fără creneluri.

Adăugați la aceasta adâncimea șanțului din afara zidului, — adâncime aproape de 5 m. — și atunci ne putem da seama de tăria extraordinară a cetății noastre.

Dintre toate turnurile, acele cari merită o adevărată atenție sunt două: unul pe latura de nord, tocmai la eșirea râului din cetate și celalt la capătul de răsărit al laturei de sud, în apropiere de „palatul lui Decebal“. Primul are mai multe etaje, cari sunt tăiate de un șir de ferestre,

unele arcuite, iar altele mai strâmte și cu privazul de sus drept.. . . . .

Celalt turn rond are altă formă cevă mai simplă: mai întâi, acoperișul său este boltit în forma unei cupole. De mărimă impunătoare, el pare a fi fost lipsit de ferestre... Turnul acesta din spatele „palatului lui Decebal“ are rolul de observare, căci dealul domină împrejurimile către apus până la Poarta de fier, pe când spre răsărit ochiul putea să vadă până la Crivadia.

Afară de ziduri cu crenelurile lor, porțile și turnurile, cetatea Sarmizegetusei are pe trei din laturile sale câte un adaos de întărire, menit să apere punctele mai ușor de atacat de către vrăjmaș... Tot un fel de adaos de întărire este și cetățuia în mijlocul căreia se înalță clădirea numită „Palatul lui Decebal“.

Palatul lui Decebal, așezat între stradă și turnul cel rond, este format din două trupuri dreptunghiulare, legate, între ele printr'un turn înalt cu ferestre strâmte și acoperiș ascuțit.

Pe columnă, artistul a trebuit firește să dea imaginea complectă a Sarmizegetusei, văzută din toate părțile, și deci nu numai laturile de est și de nord. Astfel, dintre cele patru scene reprezentând capitala dacă, primul ne arată o Sarmizegetusă care nu eră încă destul de bine întărită: două scene ne dă imaginea cetății în momentul asaltului general, ce-l dau soldații romani din toate părțile deodată, sau mai bine poate pe laturile de sud și de vest, unde întăriturile erau mai puțin *formidabile*; a treia scenă ne înfățișează peripețiile emoționante, cari desigur au avut loc printre Daci în momentul catastrofei finale, și în fine, ultima scenă reprezintă imaginea Sarmizegetusei, dărâmată și pustiită, dar căzută în mâinile Romanilor. Prin căderea capitalei dace, și în urmă prin moartea lui Decebal, soarta unuia din cele mai viteje și mai viguroase popoare ale antichității fu definitiv hotărâtă.

„Eșind¹⁾ din Pesciana, ai crede că ai și ajuns la Grădiște, așa de aproape e linia munților și dunga copacilor

¹⁾ Neamul Românesc în Ardeal de N. Iorga.

„ocrotitori. Dar mai străbați încă timp peste o jumătate de
 „ceas lunga șosea din marginea lanurilor, și numai pe
 „urmă, dincolo de bisericuța dela Breaza, ce-ți răsare în
 „stânga ești pe locul unde s'a hotărât acum două mii de
 „ani, care e limba pe care vom vorbi-o, care e sufletul care
 „se va sălășlui în sufletul nostru tragic.

„Aci iarăși duhul străbunilor celor mai vechi stăpâ-
 „nește singur în marea liniște a munților, care pare că nu
 „cunoaște desfășurarea acelor nimicuri de închipuire o-
 „menească ce sânt veacurile. Uite ciobanul acela bătrân,
 „cu fața boțită, vicleană, cu părul lung pieptănat în mițe
 „subțiri, unse, cu sarcina grosolană și cu înalta căciulă pe
 „care și-a întors-o pe dos: acela trebuie să fie unul din
 „pileații, din căciularii nobili ai lui Decebal, care merge
 „în tabăra romană ascunsă între arbori, pentru a cere cru-
 „țare Impăratului străin, în numele atâtor mii de *comati*
 „din popor, cu plete lungi atârnând a supunere. . . .

„Lângă cârciuma unui jidan, plină de fețe palide, gal-
 „bene, cu ochii mici și umerii obrazului eșiți în afară, o
 „sârmă, pusă cu multă cheltuială de archeologii Ungariei
 „stăpâne, înconjoară un câmp de gropi din care răsar nu-
 „mai ici și colo dinți de piatră sură grămădită strâns în
 „legătura unui ciment ca fierul. Pe ulicioare triste se în-
 „șiră case în care lemnul negru pornește dela clădiri mari
 „din aceiaș piatră cenușie. Curțile n'au altă împrejmuire
 „decât aceleaș grămezi pietroase.

„Aici a fost Sarmizegetusa, apoi Ulpia Traiană, cu pa-
 „late cu basilici, cu băi și amfiteatre, oricât de căzute în
 „barbarie, dar întipărite în pecetia de mărire a neamului
 „roman. Acumă ai din această risipire cenușie câte o așchie
 „de marmoră care se duce la muzeul unguresc din Deva al
 „Comitatului Hunyad sau la episcopia românească din
 „Lugoș, câte un ban coclit, câte un mosaic eften, stâlpi
 „în cerdace sub stof.

„Și tot Dacii au învins, stăpânii vechi cari s'au svârcolit
 „sub lanțuri și au sângerat de săbii. Căci iată, Daci
 „adevărați, Daci noi de peste două mii de ani, Daci

„purtând ca un trofeu graiul Romei spulberate; Daci sunt „acești săteni de aci cu fața așa de aspră și închisă, cu „firea așa de tăcută, cu deprinderile vechi de-a întoarce „ori-cui ceea ce ți-a făcut: plată dreaptă și nu răzbunare, „ochiu pentru ochiu, dinte pentru dinte. Iată opincile, „iată itării sprinteni, iată cămașa albă, zeghile grele, sa- „ricile mițoase, căciula greoaie, înaltă umflată ca o cu- „nună. Iată avântul cu sgomot până și la acei copii, cari „strânși la-olaltă în curtea școlii, înaltă la fiecare tre- „cere a noastră un „sărut mâna“ care sună ca un strigăt „de război“.

PODUL LUI TRAIAN

Decebal, prin îndărătnicia lui de a ține piept Romanilor, i-a îndreptățit să-și întindă puterea și pe malul stâng al Dunărei, și deci, pentru trecerea acestui fluviu în mod statornic să zidească un pod mare și solid, pe-acolo pe unde Traian plănuia să intre pentru a doua oară și definitiv în Dacia. Locul ales pentru legarea viitoarei provincii romane cu imperiul fu în punctul, unde albia râului îngustată de prelungirea Carpaților în peninsula balcanică, formează așa numitele porți de fier, adică cam în dreptul Turnului Severin de azi. — După ultimele cercetări ale unui învățat german¹⁾, care a încercat reconstituirea tuturor scenelor reprezentate pe columna lui Traian s'ar putea face și aceea a podului dela Drobetae în chipul următor:

„Un fluviu puternic rostogolește în planul ultim valurilor sale, peste care se întinde un pod uriaș, ce se termină pe țărnul stâng cu o poartă înaltă și boltită, iar pe cel drept încetează deodată brusc și nemijlocit. Din râu se înalță patru stâlpi mari făcuți din mari pietre cubice, cari la o înălțime de două treimi asupra apei au o proeminență de jur împrejur. Un al cincilea stâlp de o înălțime

¹⁾ Cihorius.

„considerabilă se află la stânga lor, însă nu mai este în „apă, ci dejă la mal; în dosul lui se observă o deschizătură „de boltă, care nu este prelucrată cu deamănuntul. Pe „fiecare stâlp al podului se află întâi un întreit strat de „bârne, astfel aşezat ca cel din mijloc e întins din faţă în „spre fund, iar celelalte două dela stânga la dreapta. Pe „stratul de bârne de pe deasupra se ridică pe fiecare din „cei patru stâlpi câte două perechi de lemne, aşezate în „unghiul ascuţit şi proptite printr’o a treia bârnă. Dela „un stâlp la altul, deasupra lemnurilor exterioare se în- „tinde un arc de pod, care este format din câte trei strate „de bârne, aşezate una peste cealaltă, la oarecare distanţă „şi susţinute prin câte trei bârne puse în curmeziş.

„Partea de sus a podului se razimă pe un rând de bârne „care e aşezat pe vârful fiecărui arc, şi pe capetele de sus „ale perechilor de lemne, cari se împreunează în unghiul ascuţit, şi se compune din două rânduri de bârne puse „în lung şi, între ele, dintr’un rând pus în curmeziş. Dea- „supra se află pe ambele laturi ale podului un grilaj; e „făcut dintr’un rând de stâlpi verticali între cari sunt „fixate în formă de cruce lemne aşezate unele peste al- „tele, şi cari sus sunt unite prin funii sau bârne. Pe stâlpul „de pe malul din stânga, construcţia de sus a podului „pare a fi aşezată pe un strat masiv de piatră“.

Iată cum se crede¹⁾ că au procedat maeştrii Romani pentru a face un monument cu aşă proporţii întinse. Primele picioare fură zidite pe însuş pământul Daciei, unde o mică limbă de pământ servì ca punct de plecare. Acestea terminate, lucrătorii începură să sape un canal între picioarele podului, ca să aibă pe unde să se scurgă apele ce trebuiau abătute din cursul lor firesc; pământul scos de aci servì drept dig noului conduct, ba chiar făcù în mijlocul fluviului o insulă de nisip ce acopere astăzi picioarele din mijloc. Până aici nimic mai lesne, dar de aci înainte munca deveniă mai grea. Locul fiecărui stâlp trebuì să fie înconjurat de o prejmuire de lemn, ca o cutie, din care în toate dimineţele trebuì scursă apa ce pătrun-

¹⁾ După Fröhner-Columna lui Traian.

sese în ea în timpul nopții; stâlpi enormi de stejari în grupă, înfiți cu sfortări supraomenești în albia fluviului suportau zidăria. În adevăr, s'a constatat că picioarele ce mai există încă, sunt compuse dintr'un trunchiu de stejar învălit într'un strat de beton și apoi într'unul de piatră de construcție.

Baso-reliefurile columnei lui Traian și medaliile probează până la evidență că bolțile în formă de arc și tablelul erau de lemnărie, nu de piatră. Pe zidurile ce susțin bolțile ultimelor arcuri ale podului se văd găurile unde trebuiau să vină grinzile. O scară ducea la șoseaua podului, închisă de fiecare parte printr'o poartă monumentală. Deasupra fiecărei porți se găsea un etaj, ce servea de locuință păzitorului care mânuiă zăvorul. În sfârșit, două citadele apărau intrarea și ieșirea podului.

Arhitectul acestei opere colosale, care făcu admirația lumii vechi a fost *Apolodor* din Damasc. Nu știm numărul lucrătorilor, adică al soldaților întrebuințați la construcție; câteva cărămizi ștampilate găsite printre ruine poartă marca a trei cohorte auxiliare și a leg. VIII Claudia. Nu se știe nici durata lucrului, dar e sigur că a trebuit câțiva ani pentru a duce la bun sfârșit o întreprindere atât de mare și atât de grea. Într'o inscripție latină din timpul lui Traian figurează un „*curator pontis Augusti in Moesia*“.

Încă sub Adrian s'a găsit necesar să se dărâme șoseaua podului. Două veacuri mai târziu (328), Constantin cel Mare o refăcu, dar e sigur că în vremea năvălirilor barbare ea n'a putut rezista.

COLUMNA LUI TRAIAN

(Prima parte a celui dintâi război dacic).

Teoharie Antonescu.

Scenele săpate în piatră se leagă strâns între ele și se desfășoară solemn și maiestos pe câmpul reliefului columnei, povestindu-ne în graiul lor aparte una din cele mai mărețe drame, pe care istoria veche ne-a transmis-o: drama nimicirii unui popor, puternic prin vitejia și virtuțile sale sufletești, și mai ales puternic prin iubirea sa de patrie și prin geniul militar al celui ce-l conduce.

Povestea e simplă; totuși mărima faptelor săvârșite și îndemânarea artistului au transformat-o într'o adevărată epopee, luminoasă pentru unii, tristă și posomorâtă pentru alții, epopee care ne zgudue sufletul cu atât mai adânc, cu cât ea ne povestește eroismul părinților noștri.

Inceputul ei însă este o idilă fermecătoare. Artistul ne transportă deodată, pe teatrul războiului în Moesia, la Dunăre. Vedem în primele scene, valurile frământate al fluviului cu țarmurile sale joase, monotone și turnurile de piatră cu ciardacul lor de lemn, pe care stă sprijinită făclia aprinsă ca semnal; vedem năvile încărcate, aici cu butoaie cercuite, dincolo cu corturi înfășurate, pe care trupe auxiliare le descarcă în preajma unor cetăți întărite cu gard de uluci; în interior sunt case cu acoperiș înalt și strașină plecată, temple cu colonne și frontoane; alteori aflăm între imagini adevărate apeducte cu arcade jos, ferestre sus. Nimic nu lipsește, nici stogurile de fân, nici grămezile de lemne tăiate scurt și rânduite cruciș, nici măcar acei plopi înalți și subțiratici, cari apar îndărătul clădirilor cu scopul de a preciza și nuanța caracterul peisagiului.

Totul a fost săpat cu grije și cu dragoste; poesia și oarecum melancolia ne încântă în acest tablou sculptat.

Dar iată cetatea Zanes cu zidurile, cu turnurile, cu porțile boltite, cu clădirile sale romane. Orașul e vechi și este așezat pe sprinceană unui deal înalt, pe malul apei; în dreapta după povârnișul dealului, care se pleacă brusc

spre țărniș, se destinde podul de vase cu polimar de lemn pe ambele margini; peste dânsul trec coloanele de legionari, cari poartă scutul pe brațe și pilum pe umere. Trece legatul legiunii în frunte, apoi trâmbițașii și gorniștii, vexillarii cu steagurile lor în formă de prapore, signiferii cu stindardele manipulare și acviliferii cu acvilele sacre ale legiunilor, aceștia având, precum cerea obiceiul, pielea de leu pe cap ca o glugă și sub brațul stâng pavăza rotundă. Șirul coloanei, care iese de sub poarta boltită de pe mal, pare desfășurat.

Aici avem trecerea armatei de răsărit menită să opereze pe valea Cernei și pasul Domașna spre Tibiscum. În scena următoare iată ținutul dela Baziaș, unde, pe un pod aproape identic cu cel dela Carataș-Gura Văii, se văd trecând trupele, cari aveau să înainteze prin valea Carășului și Cernovățului.

Ultima coloană scoboară de pe podul de vase pe malul Dunărei la vechea Palanca, unde lagărul este zidit în câmpie. Un consiliu de război, în care împăratul și generalii săi își stabilesc planul de înaintare și apoi reprezentarea celor două acte solemne, cu cari se începea ori și ce campanie militară, — o lustratio exercitus și adlocuția către trupe, — formează oarecum preliminările războiului.

În scena lustrației preotul și ajutoarele sale, încununăți cu mirt pe frunte, plimbă în jurul lagărului în sunete de trâmbiți animale de jertfă împodobite, așa zisele suove-taurilia, pe când împăratul însuși cu marama pe cap și veșmintele de pontifice toarnă privind spre răsărit, din tipsia de aur lucoarea sfântă peste para focului aprins, pe altar lângă pretoriu. În fine, adlocuția către trupe, în care împăratul amintește legiunilor gloria trecută a armii-lor romane, ne prevestește că momentul înaintării contra dușmanului a sosit.

Și acum artistul ne introduce în miezul povestirii sale. Ținta împăratului o cunoaștem, iar mijloacele sale de-a o realiză le deducem: ținta e s'ajungă prin Poarta de fier transilvană la Sarmizegetusa, și să strivească vulturul în propriul său cuib... Traian își împarte armata în două: una, avea să pătrundă prin valea Cernei și pasul Domașnei în

câmpia Timișului; iar cealaltă, sub propria lui conducere, aveă să treacă prin văile Carașului, Cernovățului, Bârzavei și Pogonișului ca să scoboare de asemeni în câmpia Timișului.

Obiectul imediat al ambelor armate erà puternica cetate Tibiscum, care zidită la împreunarea Bistrei cu Timișul erà un punct strategic de o neînchipuită însemnătate, căci închideă calea spre Poarta de fier transilvană, deci spre Sarmizegetusa.

Planul împăratului erà simplu dar hotărîtor. Vrajmașul amenințat din două părți de odată nu se puteă împotrivi nicăeri înainte de Tibiscum; căci nu se puteă folosi nici de admirabila întărire făcută de natură din valea Cernei, nici de pasul de trecere din strâmta vale a Pogonișului, fără a se vedeă amenințat și lovit dela spate de unul din cele două corpuri romane.

Fără voie el erà nevoit să se retragă neîncetat din fața Romanilor, și să caute un punct de reazim în valea Bistrei. De aceia, prima parte a planului întocmit de Traian se împlinește după cum a fost întocmit. Romanul înaintează în inima țării, iar barbarul se retrage pas cu pas mereu spre punctul său de concentrare, ca apoi prinzând pe Traian în strâmtoarele munților să-i dea lovitura hotărâtoare.

În adevăr, dela Tibiscum înainte terenul își schimbă fața: valea Bistrei, singura deschidere în munți, care duce din câmpia Timișului spre Sarmizegetusa, este o vale îngustă, păduroasă și frământată. Ea erà, parcă, clădită de natură să fie ca un gang prelung și deschis de trecere între două șiruri de munți, și un adăpost contra năvălitorilor veniți din apus. De aceia vedem pe columnă cu câtă grije, Traian pune pe legionari să rarească codrii, să croiască cărările, să se care copacii și să aștearnă drumuri, ca să-și adune armatele. Această vale, închisă precum este de dealuri prăpăstioase, nu are o câmpie mai deschisă decât în părțile dela Zăvoi și Cireașa, acolo unde Bistra Mărului, scăpată din gâtlejul munților, își împreună apele sale cu râul mai mare al Bistrei.

Aici e Tapae, vestita Tapae, pe care învățații moderni

au căutat-o pretutindeni și n'au găsit-o, aici multe bătălii s'au încins între Romani și Daci, și mult sânge și multe cadavre omenеști au îngrășat pământul; aici, aveau să se ciocnească acum legiunile bine organizate romane, cu trupele pline de vitejie ale Dacilor; căci, parcă, ar fi fost sortit de sus ca, aici la Tapae, să se mai ciocnească încă odată cele două lumi, cea romană, cultivată, dar bătrână și istovită în izvoarele sale de reîntinerire, și lumea cea nouă plină de dorul vieții și de încredere în sine, dar barbară și încă neajunsă la deplina maturitate. N'avem să repetăm aici cuvintele scrise cu prilejul desfășurării luptei; e destul să spunem: cu toată mulțimea legionarilor romani, cu toată vitejia agerilor cohorte auxiliare, mai ales a acestei faimoase garde pretoriene, cu toată organizarea strălucită a trupelor romane, organizare precum lumea nu mai văzuse dela Asirieni încoace, cu tot ajutorul neașteptat pe care natura deslăntuită, — reprezentată pe columnă prin imaginea aceluia Jupiter Tonans, care din înălțimile cerului trăznește pe Daci cu fulgerile sale—și, în fine, cu tot geniul militar al împăratului și adâncele preceperi a generalilor săi, biruința, deși, este de partea Romanilor, ea nu e după părerea generală, covârșitoare. Lucrul reiese limpede din felul de înfățișare a luptei pe columnă; reiese din avântul sălbatec cu care trupele dăde sparg șirului cohortelor auxiliare romane, și din micșorimea numărului de morți, pe care Dacii îl lasă pe câmpul de bătae, reiese de asemenea din figura turburată a împăratului și din liniștea cu care Decebal, acea figură senină din marginea pădurii îndărătul arcașilor, conduce apriga luptă. Oricum ar fi însă, biruința este a împăratului, care înaintează mai departe spre răsărit și pătrunde spre fundul țării, care duce spre Poarta de fier transilvană, dar întăriturile dăde cu triplul lor val de pământ, care taie culmile Marmurei și îngustul drum dela Bucova, întărituri îndărătul cărora flutură de vânt balaurul dac, și stau înfipte pe pari ascuțiți capetele prinșilor romani, ne arată până la evidență că pe această parte calea este închisă, și stavilă de netrecut.

In scena următoare împăratul se află la Praetorium,

în lagărul de lângă Plugova, unde artistul ne desfășură primirea solemnă a două solii barbare. Una este alcătuită din Daci, care însă în modul neobișnuit apar călări, din Bastarni, caracterizați prin pantalonii cei lungi și strâmți, cu trupul gol dela brâu în sus, prin părul înodat pe tâmplă și mantia prinsă în paftale pe umere, și probabil din Sarmați-Roxolani; iar cealaltă numai din comați daci. Cea dintâi prin portul și gustul său e mândră și dârză, mai ales s'arată trufaș dacul călare din față, care ridică mâna în semn de salut; împăratul pe tribună înconjurat de comandanții și legiunile cu acvilele lor, răspunde liniștit și demn cu dreapta, pe când cu stânga se reazimă pe lancea sprijinită de pământ. Soliile îi cer pace, una mai trufaș, cealaltă mai umil, pacea însă nu se încheie. Căci de fapt ce condiții de pace puteau s'aducă Dacii. Fusesse Decebal strivit la Tapae, așa încât, în dauna demnității sale și intereselor statului, să încheie cu orice preț o pace, care nu putea fi durabilă?

De altminteri, lucru pare cu atât mai ciudat, cu cât la Tapae se pusese în plină lumină nu numai disciplina de fier și admirabila organizare a legiunilor romane, dar mai ales neînfrânta vitejie și nepăsarea de moarte a armatelor dace și iscusința netăgăduită a conducătorului lor.

TROFEUL DIN ADAMCLISSI

De Teohari Antonescu.

Faptele mari pe cari columna le eternizează în reliefele sale cu atâta bogăție de amănunte, au mai fost glorificate și prin alt monument. Anume, într'o serie de sculpturi săpate în piatră, pe cari, cu toată urgia vremii ni le-a păstrat un monument impunător și mare, faimosul trofeu din Adamclissi. Am zis că trofeul e mare, este impunător. Puteam adăoga: „el este cel mai important monument din câte au zidit Romanii afară de Roma“. Este impunător, aceasta o înțelegem din împrejurarea următoare: De jur împrejurul Trofeului pe o rază în circuit de 50—60 km. cimitirile tătarăști și turcești din Dobrogea, de multe ori și locuințele, sunt alcătuite numai din stelurile de piatră ale zidirii noastre, care timp de veacuri a servit drept carieră de piatră locuitorilor ținutului; și totuși trofeul și astăzi e mare, și astăzi își înalță fruntea sa învechită peste șesurile largi din Adamclissi.

La jumătate drum între Megidie și granița bulgară, și la o poștă depărtare spre răsărit de Rașova, se vede o măgură uriașă, care domină pustiul și singurătățile din părțile locului. Orizontul deschis și larg este mărginit de culmile retezate ale munților bulgărești, îndărătul cărora apune soarele în timp de vară. Satele rare, risipite și uitate prin cutele dealurilor cu căsuțele lor albe, pitite după copaci mărunți, abia dacă mai aruncă o notă de veselie în nespusa tristețe, care apasă peste ținutul întreg al Dobrogei sudice.

Intr'una din vâlcelele, de care șesul e străbătut pe alocuri, pe tăpșanul unui delușor crescut din fundul văii, au zidit Romanii, sunt aproape 1800 de ani, o cetate mândră în timpurile ei cu ziduri înalte, cu porți și turnuri de apărare, căreia inscripțiile îi spun municipiul *Tropaeum Traiani*, și peste ruinile căreia până acum câțiva ani pășteau turmele locuitorilor din Adamclissi. Iar, dela sprinceană dealului care mărginește vâlceaua, la vre-o 1500 pași, se înalță uriașa măgură de piatră, rămășița faimosului trofeu. Viforul vremii și mânia barbarilor i-au smuls

sculpturile, cutremurile de pământ l-au clătinat și surpat, iar pe ruinile lui a crescut pământ, și copacii și-au înfipt adânc rădăcinile lor. Cu nimicirea lui s'a stins și amintirea oamenilor. Turcii și Tătarii în neștiința lor i-au dat numele de „biserica omului“ și atâta tot. Călătorii cari l-au văzut s'au mirat, unii au spus că-i un mormânt (Moltke), alții o simplă măgură de apărare (Jules Michelet), dar cei mai mulți au recunoscut într'însul silueta, nedeslușită a unui trofeu de biruință.

Fiindcă lămurirea originilor trofeului nu se poate fără o cunoaștere mai mult sau mai puțin apropiată a formei sale, nevoiți suntem să schițăm în câteva cuvinte liniamentele mai generale și esențiale ale zidirei uriașe. Inchipuiesc-și cineva un turn cu 6 fețe regulate de 25—30 staturi de om înălțime și de 15 pași în diametru, care pe platforma sa de sus poartă un trofeu, adică un trunchiu de copac în piatră, cu paloșe îmbrăcat, cu scut pe brațe, cu coif pe cap și pulpare pe poale; la baza trunchiului se aflau 3 prinși daci unul la mijloc în picioare, cu mâinile legate, iar ceilalți doi șezând deoparte și de alta.

Pe una din fețele turnului, chiar sub picioarele prinsului din mijloc, eră inscripția dedicatorie; acesta este simbolul clădirii, restul sunt simple adaose.

Turnul eră învălit de jos și până la jumătate cu un cilindru de piatră, zidit cu mortar nespus de tare; acest cilindru de piatră eră și el învălit pe dinafară cu șase rânduri de pietre cu rosturile regulate, iar mai în sus cu un brâu îngust sculptat din frunze de acant în spirale, legate între ele și încheindu-se cu capete de lup; acest brâu purtă pe deasupra o serie de stâlpi cu glafuri și cu capitele corintice, stâlpi care atârnavă cu pilaștri împodobiti cu două rămurele de linii în spirală, și cari formau împreună pervazul unor plăci de piatră aproape pătrate, săpate cu imagini felurite. Deasupra apoi, iarăși, avem un fel de arhitravă alcătuită dintr'o serie de funii împletite și încovoiate în formă de S, reunite între ele prin frunze stilizate de palmier. În fine, strașina avea și ea un parapet înalt, care purtă sculpturi, adică în dreptul meterezurilor prizonieri barbari, cu mâinile legate la spate,

iar între ele diferite podoabe sculptate din linii și corpuri geometrice. Un con trunchiat format din lespezi tăiate ca niște solzi uriași de pește, încheiă și legă în acelaș timp

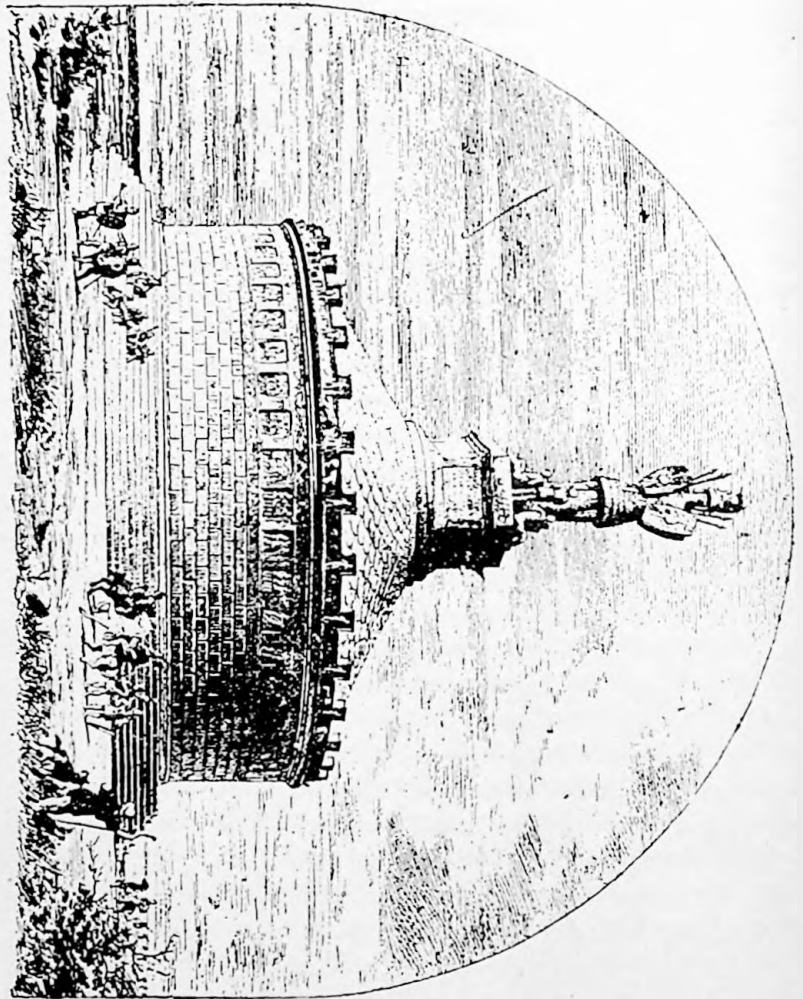

Fig. 2. Monumentul triumfal dela Adamclissi.

cilindrul de turnul cu șase fețe, care se înalță încă mult pe deasupra.

De alături maestrul roman, ca să mărească în ochii privitorului clădirea și să o individualizeze în chip mai lămurit și mai izbitor, i-a adăugat la baza cilindrului o

scară circulară de 7 trepte de piatră, care slujeau să izoleze monumentul de șesul câmpiei, și în acelaș timp să-i dea o înfățișare mai sveltă.

Dacă forma mărețului trofeu eră ușor de recompus, nu tot astfel eră și cu lămurirea originilor sale. Cine l-a înălțat, când și în ce scop, iată întrebări cari se stârnesc în mintea orișicărui om pus în fața ruinelor, dar mai cu seamă în fața unei zidiri care în mijlocul singurătăților dela Adamclissi pare și mai falnică și mai uriașă decât este. Pentru cei mai mulți însă origina romană a trofeului este un adevăr indiscutabil. — Trofeul dela Adamclissi aveà fațada sa întoarsă spre răsărit, iar metopole cu relief sculptate reprezintând lupte mergeau de jur împrejurul monumentului și trebuie să fi fost în număr de 54; ele sunt a se rânduì pe serii sau grupe. După felul acțiunii și grupele au reprezentări diferite, și anume pe fața de sud avem:

I. Prezentarea pretorienilor.

II. Lupta cavaleriei.

Pe fața de răsărit avem:

III. Lupta de lângă care.

Pe fața de nord avem:

IV. Primirea barbarilor și defilarea prizonierilor.

V. Pregătirile luptei mari.

În fine pe fața de apus avem:

VI. Lupta cea mare.

VII. Adlocuția.

CETATEA TROPÆUM

V. Pârvan.

Incepătorul operii de romanizare a Dacilor din Moesia inferioară a fost, ca și în Dacia propriu zisă, tot împăratul Traian.

În războiul al doilea dacic Traian porni nu numai cu oaste mai multă, dar și cu un plan strategic mai adânc gândit. A atacă pe Daci numai dela Dunărea de mijloc și numai în stânga fluviului, ar fi însemnat a-i împinge spre Moesia inferioară și Thracia, tocmai cum se întâmplase pe vremea lui Augustus, în expediția lui Cn. Cornelius Lentulus. Pe de altă parte nu numai național, ci și politic, Dacii aveau încă de pe vremea lui Buerebista o puternică tradiție sud-danubiană, care îi legă nemijlocit cu Thracii din sudul Haemului, și la primul semnal al unui erou popular, întreaga lume thracă dela Marea Egee până la izvoarele Nistrului s'ar fi ridicat împotriva Romanilor năvălitori din spre apus, respingându-i cu vitejia elementură a rasei lor disprețuitoare de moarte.

De aceia Traian începe al doilea războiu dacic prin în-lănțuirea întregului ținut thrac, până la gurile Dunării, în sistemul de „limites“ ofensive¹⁾, așezate acum întâiu, de dânsul, de-acurmezișul Thraciei, și „Daciei“ din dreapta fluviului. Venind din Italia prin Corint și Atena, el debarcă pe coasta thracică la Aenos. De acî prin Zirinis, Plotinopolis, Ulpia (numită apoi Hadrianopolis, fundată însă tot de Traian), Marcianopolis, el ajunge în ținutul dacic din Moesia inferioară.

Calea pe unde trecu împăratul se transformă în drum militar cu stațiuni de lagăre. Iar unele stațiuni fură prefăcute chiar de Traian în orașe, purtând ori numele său: Ulpia (Hadrianopolis) și Traianopolis, ori pe al soției

¹⁾ Un limes e până la Traian în totdeauna ofensiv. Căci el nu e o graniță, ci e un drum militar, care înaintează — adesea transversal pe granița — în a adâncul ținutului barbar, ori de curând cucerit, și prin pozițiile întărite ocupate în parcursul său domină întreaga regiune.

sale: Plotinopolis, — sau pe al surorii sale: Marcianopolis.

Pe strada militară, care duceà dela Marcianopolis prin Abrittus la Dunăre, dar nu direct spre Nord, la Axiopolis, ci tăind de-alungul și întreagă Scythia Minor, prin mijlocul ei, pentru a se uni cu *limesul* danubian de-abia la Noviodunum ori Aegyssus¹⁾, Traian ridică în anul 109, după biruința asupra Dacilor, la răsplântia drumului său spre Nord cu cel dela Callatis la Durostorum, care mergeà drept dela Răsărit la Apus, un monument triumfal, pe care-l închină lui Marte Răzbunătorul.

Stațiunea dela răsplântie fu atunci prefăcută de dânsul într'o așezare civilă, și noul centru de civilizație romană în inima ținutului dac din dreapta Dunării, fu numit după monumentul triumfal, *Tropaeum Traiani*.

Așa cred că s'a născut cetatea Tropaeum: în legătură strânsă cu întregul sistem de civilizare a țării gete dintre Haemus și Dunăre, iar nu ca o anexă a monumentului din apropiere, ridicat de abia după războiu. Orașul e fără îndoială, mai vechi ca Trofeul: e un centru dac, pe unde a fost îndreptat, înainte de războiu, ca pregătire în vederea atacului, drumul lui Traian spre Nord și, întocmai ca Ulpia Traiană (Sarmizegetusa) și Ulpia-Hadrianopolis (Oreata), fu supranumit *Tropaeum Traiani*.

Săpăturile făcute până acum în cetatea Tropaeum nu au liberat decât o foarte mică parte din oraș, așa încât descoperirile arheologice de până acum sunt în mare măsură numai întâmplătoare. O descriere complectă, istorică, antiquarică și arhitectonică a cetății e deocamdată imposibilă. Totuși chiar lucrurile până acum cunoscute, sunt așa de însemnate, încât o sistematizare a lor poate nu numai înfățișa un tablou foarte interesant al civilizației romane din Scythia Minor, dar poate contribui la câștigarea de puncte noi de vedere cu privire la interpretarea resturilor antice ale cetății, și deci poate da o direcție cât mai folositoare desgropărilor arheologice întreprinse a-

¹⁾ Vezi planșa II, vol. XXXIV (*Cetatea Ulmetum*).

colo. Născut ca un *vicus*¹⁾ civil pe lângă stațiunea militară și castrul de pază al drumului spre Nord, populația primitivă romană a acestei așezări fu alcătuită mai ales din veteranii diferitelor corpuri legionare ori auxiliare dela Dunărea de jos, așezați și împroprietăriți lângă Trofeul lui Traian. Astfel, s'au găsit în cetatea Tropaeum fragmente dintr'o diplomă militară dată în a. 112—114 veteranilor din trupele auxiliare ale Moesiei inferioare, cu prilejul liberării lor din armată și încetățenirii lor și a familiilor lor; această descoperire ne arată că și în *vicus Tropaeum Traiani* s'au așezat unii din acei veterani coloniști.

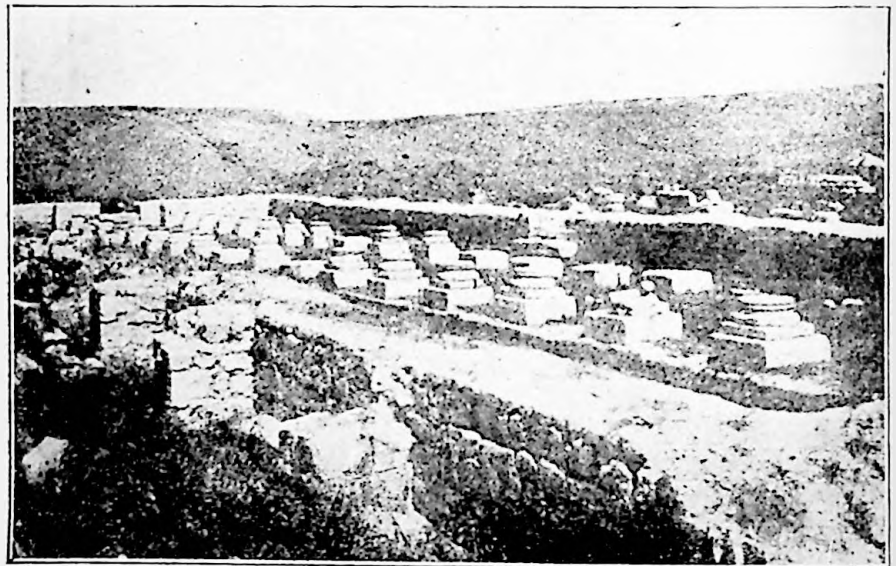

Fig. 3. — Tropaeum Traiani: Via principalis.

Știm în orice caz, că Hadrian a fost până prin părțile acestea încă din primul an al domniei sale cu prilejul întoarcerii din Asia — unde fusese proclamat împărat la moartea lui Traian — la Roma, unde se ducea să se prezinte Senatului. Anume, prezența sa și a armatei eră ab-

¹⁾ Sat.

solut necesară la gurile Dunării în Basarabia și Cherson unde Roxolanii, cari se găseau în situația de stat clientelar față de Romani, rupseră pacea, și la Tisa și Dunărea de mijloc, unde Sarmații-Iazygi năvăliseră în imperiu. Hadrian veni în persoană la gurile Dunării, spre a împacă pe regele Roxolanilor; noul împărat ratifică adică întru totul tratatul de subsidii pentru paza graniței, încheiat cu Roxolanii încă de repausatul său părinte, Traian. Știm din fericire, și drumul pe unde a venit Hadrian în Dobrogea; e tocmai drumul cel nou făcut de Traian prin mijlocul Traciei și Daciei moesice, pe la Marcianopolis, Abrittus și Tropaeum, spre Nord.

În timpurile următoare, mulțumită adâncii păci de sub Hadrian și Antoninus Pius întreaga Dobroge se populează cu coloniști romani: agricultori și crescători de vite, locuind în centrele rurale, *vici* și *pagi*, cu organizație municipală satisfăcătoare.

În toate aceste *sate* romane, răsărite în scurtul timp a trei generații: a. 100—200, întocmai ca iarba din pământ, după o ploaie abundentă, populația e formată deopotrivă de indigenii daci și de coloniștii „romani“. Inscripțiile ne îngăduie să urmărim în toată provincia dintre Dunăre și Mare alcătuirea populației ei.

În general însă majoritatea indigenilor Moesiei inferioare eră formată din Geți, sau, după denumirea expresă din inscripții, *Daci*.

În special în *Tropaeum* avem de observat următoarea alcătuire a populației în timpul celor două veacuri de existență romană, cari singure ne sunt mai de aproape documentate prin inscripții, al II-lea și al III-lea: Alătura de Daci, despre care am vorbit, sunt de pus veteranii diferitelor corpuri legionare și auxiliare din Moesia și-Dacia.

Foarte numeroase sunt apoi inscripțiile, cari pomenesc persoane pur și simplu cu nume roman, unele cu o situație oficială în oraș, altele numai în calitatea de simpli răposați întru zeii lor. Mult mai rare sunt în sec. II-lea și III-lea inscripțiile cu nume de persoane de origină greacă, toți însă vorbesc latinește.

În sfârșit, nu e de trecut cu vederea garnizoana militară, care constituie și pentru așezarea civilă învecinată un puternic element cultural în sens roman.

În privința trupelor cari au stat în Tropaeum, știm sigur despre o vexilație mixtă, că a fost un timp aici.

Inflorirea generală a vieții romane din Moesia inferioară în secolul al II-lea s'a manifestat și în fundația civilă a împăratului Traian, la vicinii Traianensis Tropaeenses.

Năvala Costobocilor în a. 170 n'a avut de sigur urmări mai grave, afară de peirea câtorva locuitori, ca Daizus Comozoi, căruia apoi chiar fii lui, rămași în viață, îi pun

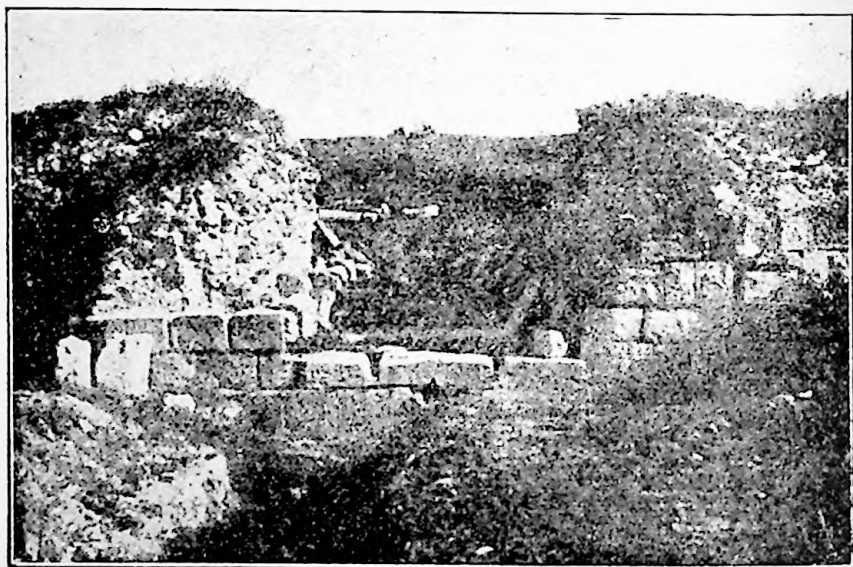

Fig. 4. — Tropaeum Traiani : Poarta dinspre Vest.

piatra funerară. Așezarea unei vexilații în castrul de lângă *vicus* pe vremea războiului marcomanic, și activitatea bine-făcătoare a lui Helvius Pertinax în anii 177 și urm. aduseră la așă dezvoltare centrul dacoroman din Tropaeum, încât pe vremea lui Septimius Severus și a lui Caracalla, vicinii Tropaeenses căpătară dreptul de *municipium*.

Un centru cultural prea însemnat nu fusese Tropaeum

Traiani nici odată. Dar starea înfloritoare a întregii provincii se resfrângea și asupra împrejurărilor de aici: monumente frumoase, ori măcar îngrijit lucrate, împodobiau în sec. al II-lea și în prima jumătate a sec. al III-lea piețele, străzile ori încintele sacre ale castrului și ale orașului civil vecin. Năvălirile barbare ale sec. al III-lea aduse însă o repede decădere în cultura acestui centru roman. Orașul săraci, locuitorii se sălbătăciră, limba latină începù a fi uitată.

Că orașul a fost întărit cu ziduri de piatră în sec. al III-lea potrivit obiceiului din ce în ce mai răspândit din cauza năvălirilor barbare, cari acum iau o formă cu totul primejdioasă, e probabil, dar trăinicia întăriturilor ridicate numai cu puterile modeste ale municipiului, n'a putut fi excepțională. Destul că spre sfârșitul sec. al III-lea orașul e total distrus de Goți și locuitorii se împrăștie prin cetățile și lagărele de prinprejur.

În anul 316 — „după ce neamurile barbare fuseseră pretutindeni biruite, — spre a întări paza graniței, fu zidită din temelii și cetatea Tropeenilor“ de împărații Constantin și Licinius, prefecți ai pretoriului și împlinitori ai înaltei porunci fiind senatorul Petronius Annianus și cavalerul Iulius Iulianus. Așa sună inscripția comemorativă, care fusese fixată la intrarea de Răsărit deasupra arcadei porții, împreună cu un *tropaeum* simbolic, înalt de c. 2.65 m. — imitând marele trofeu de deasupra monumentului lui Traian, închinat lui Mars Ultor, — și servind astfel ca „arme“ ale orașului. De fapt, cetatea n'a putut fi ridicată într'un singur an. Numai înconjurul ei de zid măsoară ca la 1200 m. Dar încă multele turnuri de poartă, de colțuri și de cortine; și apoi dimensiunile formidabile ale însuș complexului de fortificații: grosimea de 2.60—3.70 m. a zidurilor, construcția șanțului și valului extern etc.

Toate aceste opere au cerut cel puțin trei, patru ani de lucru, și un număr de câteva mii de brațe: civili și militari la un loc. În adevăr, zidul cetății este plecat cu pietre bine ecurisate atât pe frontul exterior cât și pe cel interior. Dacă betonul care formează nucleul zidului a

putut fi mai ușor și mai repede pregătit și turnat, apoi placajul a cerut din potrivă o muncă titanică pentru acoperirea într'un timp relativ scurt a unei suprafețe așa de mari.

.....
 Avarii și Bulgarii distrug civilizația greco-romană din Dobrogea, nu spre a se așeză ei aici, ci spre a instala statornic pe Slavi. Aceștia însă erau prea înapoiți în cultură, pentru a se putea așeză în orașele părăsite de Romani și a trăi în formele de viață antică, orășenească.

Astfel, cetățile părăsite de Romani rămân pentru totdeauna pustii. Doar la exploatarea pietrei și materialelor prelucrate, aflătoare în zidurile și clădirile lor, ca în niște imense și comode cariere, de mai servesc vechile centre ale culturii antice.

La Dunărea de jos, populația agrestă, locuind în sate întemeiate pe sau — mai adesea — lângă ruinele antice, au fost așa de puțin înrăurită de mărețele amintiri ale lumii vechi, încât nici măcar numele originare ale acestor impunătoare cetăți nu ni le-a mai păstrat în curgerea vremilor.

CASTRELE ROMANE

Pe columnă lui Traian se poate observă, la fiecare pas aproape, facerea unui *castru* sau lagăr, în construirea căruia Romanii fură maiștri neîntrecuți, cași în tactica de războiu. Ei nu începeau o luptă nici nu poposeau într'un loc cât de puțin, fără să-și întocmească un lagăr în toată regula. Generalul roman, vestitul Paul Emiliu a caracterizat astfel însemnătatea unui castru roman, când în timpul războaelor macedonene n'a atăcat pe Perseu într'un moment favorabil, numai fiindcă lagărul său nu erà terminat:

„Strămoșii noștri nu se expuneau niciodată norocului „unei lupte înainte de a-și stabili lagărul, de a-l întări cu „îngrijire și de a fi luat toate măsurile necesare de „siguranță; ei voiau astfel să-și pună munițiile și răniții

„la adăpost de orice surprindere, și să-și facă un punct
„de reazăm.

„Lagărilor sunt trebuincioase învingătorului pentru a se
„odihni și a se reorganiza: sunt un loc de scăpare pentru
„înving. De câte ori nu s'a întâmplat ca armate retrase
„în lagărul lor după o pierdere să poată aștepta o ocazie
„favorabilă și atunci executând o eșire potrivită să bată
„pe dușman.

„Pentru soldat, lagărul reprezintă patria îndepărtată,
„șanțul și cortul sunt casa și penajii săi“.

În adevăr castrarele romane având mai toate, pretutinde
și în orice împrejurare aceeași dispoziție care aminte
te planul orașelor romane, cu aceleași străzi și aceleași
intrări, soldatul roman era dinaintea ca acasă la dânsul,
cunoștea locul cortului său, și la un caz de atac neașteptat
el știa imediat prin ce parte trebuia să meargă spre duș
man.

Forma unui castru roman era de obicei pătrată, ori
dreptunghiulară, pentru că era mai greu pentru dușman de
a-l împresura, de aceea numai în cazuri excepționale — și
aceasta se observă totuși foarte des în războaiele dace —
când se dădea peste un râu, a cărui albie putea servi
într'o parte de șanț, Romanii se opreau la forma circulară
sau semicirculară pentru lagărul lor.

Fața anterioară era întoarsă spre răsărit, iar cea din
dărăt spre apus. Linia principală, paralelă cu fațada și
care tăia lagărul transversal se numea *decumanus ma-
ximus*, și cea care cădea perpendiculară pe aceasta, *cardo
maximus*.

Pe *decumanus* se află *via praetoria*, calea principală
largă de 15 m., cu câte o poartă la cele două capete: *poarta
praetoria* din fața dușmanului și *poarta decumana* dela
spate. Pe *cardo* era *Via principalis*, largă, și iarăși cu două
porți: una *stângă* și alta *dreaptă*.

Lagărul era împărțit în trei părți egale: în fruntea la
gărului stă armata aleasă, apoi mijlocul și spatele. La in
tersecția celor două căi principale se află *praetorium* adică
cartierul general în formă de patrat cu latura de 60 m.,
și alături sau la spate *quaestorium*, cortul questorului unde

stăteau trimișii dușmanilor și ostatecii. Pe lângă aceasta se aflau corturile tribunilor, iar pe spațiul liber din fața Praetorului se ridicau altare pentru sacrificii, înconjurate cu statuile zeilor și cu steaguri și tribuna de unde generalul împărția dreptatea și vorbea soldaților.

Fiind așa solid construite, nu e de mirare dacă cea mai mare parte din castrele romane deveneau cu timpul permanente și apoi chiar mici orașe, ceea ce constituia tot atâtea focare de romanizare în mijlocul populației cucerite.

Aceasta s'a întâmplat cu mai toate castrele numite *stative*, adică lagărele așezate dealungul granițelor în punctele strategice mai însemnate sau pe căile de comunicație în provinciile mai expuse dela hotare. Deaceia cele mai multe din orașele Daciei traiane fură castre stative, cari după transformarea lor în orașe păstrau numele de castrum pentru construcțiunile ce serviau de adăpost trupelor, cu ziduri înalte, turnuri și porți întărite. Așa fură de pildă *Amutria* (Vecari), *Pons Aluti* (Ionesti). *Castra Traiana* (Gura Văii), *Arutela* (Bivolari), *Praetorium* (Racovița-Copăceni), *Pons Vetus* (Câineni), *Caput Stenarum* (Boița); afară de acestea se mai văd și azi urme de castre romane la *Petroșani*, la *Bumbești* lângă Jiu, la *Drajna de jos* lângă Vălenii de Munte, la *Purcăreni* lângă râul Doamnei, la *Jidova* lângă Câmpulung, la *Flămânda* lângă T.-Măgurele, la *Zimnicea*, la Giurgiu, la gura Siretului și chiar dincolo de Prut (Chilia). În fine, *Drobeta*, reîntărită în mai multe rânduri, prezintă trei epoce: 1) a lui Traian (capul podului, zidurile cu 15 turnuri și praetoriul); 2) Epoca lui Constantin cel Mare (4 turnuri exterioare și 4 edificii cu 80 de camere sau cubicula) și 3) Epoca lui Justinian (turnul circular menționat de Procopiu).¹⁾

Valul lui Traian

Pentru fiecare român, din orice parte, există un „val al lui Traian“, căci pentru apărarea noiei sale provincii, împăratul roman trase valuri puternice atât în apus, cât mai

¹⁾ Tocilescu. *I. Fouilles et recherches.*

cu seamă în văile de răsărit ale Daciei. Astfel, sunt cele două valuri paralele din Basarabia, dela Prut și până la Nistru, și anume cel dela sud ducea pe la capul lacurilor dela vechea Tyras până la Reni — de aci se ridică între Prut și Siret până la Poiana, și apoi, urmând direcția în spre apus trecea prin pasul Oituzului¹⁾. Aici, se întâlnește cu valul care începea dela Flămânda lângă Dunăre, urcă spre nord prin Rușii-de-Vede, Pitești, Câmpulung, pasul Branului până la Brașov, și de acolo luă drumul Brețcului de azi. Această întăritură s'a făcut probabil pe la sfârșitul veacului II sau începutul veacului III când s'a simțit nevoia de a se întări drumul Oltului (limes Alutanus); urmele acestei construcții uriașe se observă lesne după pământul roșiatic din mijloc, și are o lungime de 235 km. — La apus, în Transilvania resturi de valuri romane sunt între Arad, Timișoara și Dunăre, în direcția N. S., urme de val roman mai mic este între Cetatea la Nord de Calafat și Frasin, la nord de Giurgiu. — În fine, în Dobrogea, dela Cernavoda la Constanța eră un triplu val: unul mic de pământ cu fața spre sud; un altul mare, tot de pământ cu fața spre nord cu o linie de castre și castrela din km., în km., și al treilea, *valul sau zidul de piatră* apărut de 24 castre. În afară, de acest triplu val s'a mai constatat urmele altor două valuri: valul Vlahkioi de 3 km. $\frac{1}{2}$ și valul dintre Iglitza și Nicolitșel. În general un val roman se compune dintr'un fel de zid de pământ sau de piatră, gros cam de 2 m., și ceva mai înalt, având deoparte și de alta câte un șanț larg și adânc²⁾.

¹⁾ Vezi planșa II.

²⁾ Tocilescu. *Fouilles et recherches*.

CREȘTINISMUL ÎN DACIA LUI TRAIAN

V. Pârvan.

Illyricul latin n'a cunoscut Creștinismul în forma greacă sau grecizantă, în care noua credință fusese predicată în primele două veacuri întregii lumi mediteraneane. Secole de-a rândul existară comunități și episcopii creștine înfloritoare în Thracia ori Macedonia, fără ca în Moesia să se facă cea mai mică încercare de a înlătură religia păgână. Orașele de coastă ale Dalmației avură creștini — foarte probabil — încă din veacul întâi al erei noastre; totuși acești credincioși erau Orientali, nu Romani illyrici; ei își aveau cultul lor creștin, de limba greacă, numai pentru ei, ca un cult privat; împrejurul lor întreaga lume illyrică eră de altă limbă și de altă credință.

Către finele sec. al III-lea Creștinismul devenise în sfârșit familiar și lumii latine a apusului și el însuși se familiarizase cu această lume, latinizându-se. Illyricul latin nu mai putu nici el rezistă credinței biruitoare; oastea romană, vechea pavăză a păgânismului, începù a trece la creștinism: persecuția lui Dioclețian încunună cu nimbul martyrului nenumărați soldați din garnizoanele dela Dunărea de mijloc și de jos.

Dar de abia dela Constantin înainte putem vorbi despre o generalizare a credinței creștine printre orașenii Illyricului: episcopate numeroase se întemeiază în marele centre economice și culturale ale Romanismului danubian frumoase clădiri de cult se ridică pretutindeni; apostoli ai noiei credințe încep a cutreeră satele rămase păgâne, ba trec chiar dincolo de granița Imperiului, în ținuturile barbare. Totuși creștinarea țăranilor Illyricului se face foarte încet: Creștinismul e o religie cu învățături de ordin superior-ideal, care nu s'a putut răspândi la început decât numai în vechile ținuturi de cultură, unde nivelul general al educației masselor fusese mai ridicat; în special, firește, în orașele grecești. Lumea satelor romane din provincii eră însă foarte puțin pregătită pentru o astfel de religie; a trebuit deci întreprinsă o anume „populari-

zare“ a Creștinismului, care să-l facă adaptabil și minților agreste ale „Illyrilor“. Această vulgarizare însă nu eră cumvã numai o „latinizare“, ci și o „pãgânizare“ a credinței creștinești; „religia“ trebuì să ia pentru acești noi adepți mai mult înfãțișarea unui *cult*; formulele sacre, abstracte, trebuirã să se preschimbe ori să se explice prin forme concrete, adaptate minții strict intuitive a Indo-Germanilor Europei, cari nu aveau ca Semiții Asiei, facultatea de a concepe o divinitate invizibilã și palpabilã. Vechile sãrbãtori pãgâne furã primite de nevoie și de biserica creștinã: martirii furã sãrbãtoriți cu banchete și cãntece ori jocuri de veselie nebunã, cum aveau doar Adonis ori Attis la zilele lor aniversare.

Creștinismul astfel „popularizat“ cucerì în adevãr în sec. al IV-lea mai toate orașele Illyricului. Dar satele, mai conservative tot rezistau încã. De-abiã în sec. V—VII fu biruit deplin pãgânismul și la țarã. Cã aici Creștinismul fu nevoit să ia o înfãțișare încã și mai indo-germanicã decãt la orașe, e clar și firesc.

Dar și acum! — sec. IV—VII, — când dela izvoarele Dunãrii pãnã la gurile Eufratului, întregul „Rãsãrit“ european ori asiat erã creștin, nu se șterse deosebirea dintre Creștinismul grec și Elenism, stabilitã încã din timpurile pãgâne ale Imperiului în peninsula balcanicã, se menține și se precizeazã încã mai mult în vremile creștine, — și anume: în Rãsãrit (Scythia minor și Moesia Secunda) în defavoarea Romanismului, în Apus (Dardania, Macedonia Secunda, Praevalitana și Epirus nova) în defavoarea Elenismului. Cele douã lumi creștine își împart adepții nu numai în Imperiu, ci și dincolo de hotarele lui: Goții primesc Creștinismul în forma greacã: *Daco-Romanii lui Traian îl primesc dimpotrivã, în cea latinã*. Și nu numai terminologia religios-bisericescã e diferitã la noii credincioși din nordul Dunãrii, — ci însuși spiritul religiunii lor e deosebit: la Goți pãtrunde și se stabilește doctrina ereticã; arianã, audianã, ori altfel; la Daco-Romani doctrina ortodoxã.

Dar mai mult: creștinismul latin al Illyricului se dezvoltã într'o așã de strãnsã legãturã cu lumea romano-creș-

tină a Apusului, încât putem vorbi de-o *perfectă continuitate* cultural bisericească între Italia și provinciile dela Dunăre.

O dezvoltare ceva mai complicată are creștinismul în Dacia lui Traian. Aici constatăm anume — prin monumente — creștini chiar înainte de a găsi noua credință în Illyricum, — în prima jumătate a secolului al II-lea. Dar acești creștini sunt Orientali, veniți în Dacia. Și cu toate că sunt „Romani“, iar nu „Eleni“ ca limbă și cultură, ei nu constituie încă decât o excepție, un fenomen singular, eventual chiar trecător, în mijlocul Romanismului păgân a Daciei și Illyricului. Ce-i dreptul, minuscula comunitate daco-romană primește în curând întăriri dela comunitățile ce răsar cu repeziciune în cei cincizeci de ani următori în toate părțile, pimprijur, la Dunăre, — și deci ea nu piere, ci se mărește. Dar, și în Dacia lui Traian nu putem vorbi de o generalizare a credinței creștine decât după Constantin cel Mare.

Anume, terminologia noastră creștină, de origine latină, cercetată cultural genetic, ne învață, că mai toate numirile de instituții și forme ale cultului creștin, aflătoare azi în limba română, sunt creații ale secolilor IV și V, chiar VI și VII, dacă privim procesul de formare până la perfectă cristalizare a noilor termeni; astfel, din sec. IV: „biserica“, „Crăciun“, etc., — din sec. V. „Duminica“, — „păgân“, „răposa“, „cuminec“ și a. m. d. Apoi, alte forme ca „Dumnezeu“, „sărbătoare“, „Florii“, „Rusalii“ etc., etc., arată instituții păgâne primite și de Creștinismul Daco-roman: unele din ele sunt chiar caracteristice numai Daciei lui Traian.

Tot din studiul istoric-critic al terminologiei noastre creștine latine, mai învățăm că creștinismul Daco-Romanilor e de natură misionară: data misionării, reiese din aceiași termeni, că trebuie să fie c. 375—450. Tocmai în acest timp cade însă și activitatea apostolică a Sf. *Nicetas*, episcopul Remezianei; știrile istorice asupra lui permit în cel mai firesc chip, o interpretare în sensul predicării lui și în stânga Dunării: lucru contestat de unii istorici

străini, sau nerelevat de istoricii români. Astfel, deci, am avea chiar numele și biografia apostolului nostru.

Un moment deosebit de important în apariția lui Nicetas, în istoria Creștinismului daco-roman, e acela, că episcopul „dac“ e un fel de reprezentant tipic al tradiției de strânse legături între Italia și Illyric, fiind în relații personale cu Sf. Paulinus din Nola, călătorind de mai multe ori în Italia, și mai ales, luând parte activă la mișcarea literară bisericească a Apusului prin scrieri în cea mai frumoasă limbă latină, — în deobște prețuite de contemporani și urmași pentru claritatea și simplitatea lor clasică.

Organizarea bisericii creștine latine din Dacia lui Traian s'a făcut în directă atârnare de biserica mamă, misionară, din Dacia Mediteranea, Dacia repensis, ori Moesia prima: episcopii din dreapta Dunării își întinseră adică jurisdicția și în stânga fluviului.

Pentru a explica deci prezența Creștinismului roman în Dacia-traiană, nu e nevoie să aducem din Sud o întreagă populație creștină, ci numai pe Sf. Nicetas, sau, cel mult, încă doi trei misionari. Căci Creștinismul își avea, chiar de pe când Dacia ținea de imperiu, reprezentanții săi speciali în provincia lui Traian; iar mai apoi relațiile ei cu Sudul fuseseră, cu toată separarea, așa de vii, încât nu avusese loc nici un eveniment politic, religios ori cultural în dreapta Dunării, care să nu-și aibă imediat repercutarea și în stânga: destul să pomenim expedițiile împăraților din secolul al IV-lea în Nordul Dunării, — creștinarea și arianismul Goților, — relațiile economice neîntrerupte între Pannonia, respectiv între Illyricul și Dacia Traiană, etc.

În adevăr, terminologia noastră creștină, împreună cu anume alte cuvinte, profane, ale limbii noastre, ne învață, că nu numai noi suntem veniți ca creștini din Sud, dar anume forme ale Creștinismului și ale vorbirei noastre latine *nici nu s'au putut alcătui în Sud*: „biserica“, „sărbătoare“, „lună“, „pământ“, „țară“, ș. a., sunt astfel de documente, cari împreună cu monumentele vechi creștine dela Drobeta, ne dovedesc, cred, definitiv că Romanismul și Creștinismul nostru sunt născute și crescute, în chip

firesc: încet și trainic, în Dacia lui Traian, și nu sunt deabiă mai târziu „imigrate“ din alte ținuturi.

Dacă însă Romanismul și Creștinismul nostru s'au putut *astfel* dezvoltă, cauza e că noi am putut trăi până în veacul al VII-lea în continuitate trupească și sufletească cu patria noastră mamă, italo-illyrică ; când am fost, deci, lăsați în vâlmășagul barbarilor slavo-turanici, noi nu eram niște copii, ci eram un popor viguros. firește încă tânăr, dar deplin format. De aceea dară n'au pierit coloniștii lui Traian, ci au dăinuit și s'au înmulțit, colonizând toate țările până la Tisa, și Mare și izvoarele Nistrului: pentru că Dunărea n'a fost nici odată un dușman hain, care să despartă pe frați, ci a fost un prieten bun, care îi-a unit.

VECHILE CETĂȚI

N. Iorga.

A. Cetățile Moldovenești

Un rol de căpetenie au, în apărarea Moldovei cași în a Poloniei vecine, *cetățile*. Unele, târguri întărite cu șanțuri și palisade, ca Baia, nu intră în rândul cetăților adevărate, cari au ziduri de piatră și sunt comandate de *pârcălabi*, în număr de doi. Astfel de cetăți sunt următoarele:

La **Nistru** sau lângă această apă.

1. *Hotinul*, al cărei cetate, mărită de Petru Rareș, se oglindește și astăzi în largul râu vecin, mult mai tare și mândru decât târzia înjghebare de bolovani care e cetatea turcească, făcută la 1713. Se văd pătrate de cărămizi formând cadre în jurul pietrelor alese, se văd săpături gotice în jurul ușilor și ferestrelor.

2. *Orheiul*, mai înlăuntru, eră îndreptat împotriva Tătarilor, pe când Hotinul oprea, și putea să amenințe chiar, pe Poloni.

3. *Soroca*, pătrat de zidărie rămasă încă în picioare; dimensiuni mult mai mici; și aceasta a stat în calea Tătarilor, iar apoi a Cazacilor.

4. *Tighinea*, prefăcută în cetatea turcească Bender la 1538. De atunci, Rușii au făcut pe locul ei o cetate modernă.

5. *Cetatea Albă*, la limanul Nistrului. Clădită odinioară de Genovezi, ea a fost prefăcută sub Alexandru-cel-Bun de meșteri trimiși din Podolia. Se poate pune alături cu Hotinul, dacă nu-l și întrece, în ce privește înălțimea, întinderea și puterea zidurilor. Prefacerile și înădirile ce i s'au făcut în ultimele timpuri de Turci — al căror Akkerman a fost, — și de Ruși pe urmă, n'au nici o însemnătate. Și astăzi turnurile masive ale vechii clădiri militare domină Limanul și Marea până departe.

6. *Chilia* cea veche, Licostomul se află în cuprinsul hotarelor noastre, dar până astăzi nimeni nu și-a dat osteneala să facă măcar o descriere a locului, necum să înceapă săpături cari ar da, fără îndoială, foarte bune rezultate. Cea Nouă, moldovenească, e în Basarabia, dar

proasta cetate turcească a înlocuit cu totul vechiul masiv de ziduri, dres în veacul al XV-lea, și de Ștefan-cel-Mare; apoi și palanca Turcilor a fost dată jos de Ruși, stăpânii până ieri ai teritoriului pe care a stat una din cele mai însemnate ale Moldovei.

La **Pрут** n'a fost niciodată vre-o întăritură serioasă, ... numai sus de tot la *granița deschisă* a rămas câteva vreme 7. cetatea *Teținei*, ale cărui ruine se mai văd și astăzi pe un deal împădurit lângă Cernăuți; e însă de notat că niciodată nu întâlnim pârcălabi ai ei. Districtul întreg era organizat militărește, având în frunte un staroste, după moda polonă, pentru tot ținutul Sepenițului: mai târziu el își avea reședința chiar în târgușorul Cernăuțului, unde era vadul. În schimb Ștefan-cel-Mare, ca și, după dânsul Petru Rareș, până la înfrângerea acestuia, și-au avut pârcălabi în Colomea și Sniatyn, dar trebuie să se spuie iarăși că aceștia cași pârcălabii de (8) *Ciceiu* de altminterea, n'au fost puși în rândul boierilor țării, ca pârcălabii ceilalți: ei erau socotiți deci ca niște comandanți în teritoriu străin, cucerit.

Apărarea o constituia la miază-noapte cetatea foarte puternică a (9) *Sucevei*, a cărei întemeiere se datorește, la dreptul vorbind, lui Ștefan, care e creatorul sistemului de apărare prin cetăți și acela care a instituit pârcălabiiile¹⁾.

În spre partea muntelui 10. *Romanul*, cetatea lui Roman-Vodă, așezată lângă orașul de astăzi al Romanului „Cetatea Nouă“ sau a Smerdovei, nu se mai poate recunoaște astăzi prin nimic, deși locuitorii arată unde a stat odinioară această ultimă apărare sudică a principatului celui restrâns al Moldovei, așa cum era pe la 1400.

La Apus, pe o culme rotunjită asemenea cu aceia care sprijină cetatea Sucevei, a fost, încă dela începuturile Domniei Moldovenești 11. *Cetatea Neamțului*, numită după apa ce curge pe lângă dânsa²⁾...

Deși Alexandru, fiul cel mare al lui Ștefan-cel-Mare, a stat mult timp după catastrofa din 1484 — a cetăților dela Dunăre și Mare — în țara de jos, aici în părțile de

¹⁾ Despre Suceava se vorbește într'un capitol special.

²⁾ Tot așa și despre cetatea Neamțului.

munte, veghind întru apărarea ei, deși a făcut bisericile din Borzești, în ținutul Bacăului, și dela Bacău chiar — acest din urmă oraș, care a fost întemeiat încă de Unguri din vechiu, veniți ca *șangăi* (de aici: Ceangăi) pentru exploatarea *ocnelor* de sare, n'a fost niciodată înconjurat de zidurile unei cetăți. Intr'un târziu Ștefan-cel-Mare smulse Muntenilor cetatea cea nouă dela Milcov, 12. *Crăciuna*, dar se vede că și acest ținut vrâncean, căpătat astfel, eră pus în rândul celor dobândite de curând, căci părălabii de Crăciuna, cari au trebuit să fie, nu se întâmpină nici ei în rândul acelor părălabi ce stau în rândul boierilor.

B. Vadurile Dunării

...Vadul Isacei (fiindcă un Isac păgân întemeiasă pe locul Obluciței vechi o așezare nouă turcească ori tătarească) a fost întrebuințat încă din cele mai depărtate timpuri de oaspeți războinici cari veniau din Răsăritul apropiat sau din cel mai depărtat. Intr'oa străveche epocă pe aici a pătruns Dariu, regele Perșilor, în țara Sciților prădalnici...

Pe urmă vadul a fost întrebuințat de barbarii așezați în „unghiul“ basarabean al Buceagului de mai târziu, unghiul locurilor cari îngăduiau așezări omenești fără să strice caracterul de pustiu, plăcut tuturor barbarilor... Pe la Isaceea de mai târziu au răzbătut astfel și Bulgarii lui Asparuc, cari prefăcură în țară bulgărească ținutul slav de pe malul drept al Dunării, și avură ambiții de Impărăție nouă, care să înlocuiască vechea Impărăție romană a Grecilor. !

...Dela o vreme Turcii, cei mai târziu veniți, din aceste neamuri și veniți pe altă cale, — se înfățișează adeseaori aici pentru a lovi Moldova lui Ștefan-cel-Mare...

Moldovenii și-au întărit malul în fața Isacei. Pentru a vedea ce se petrece în aceste părți și a se amesteca atunci când eră nevoie, ei aveau Chilia cea de pe uscat, înălțată de dâșii în veacul al XV-lea, în fața vechii Chilii mai tari (Eschi-Chilia noastră de azi), a Genovezilor întâi, cari-i ziceau Licostomo (după acea gură a Dunării pe

care grecii o numiau Gura Lupului) și apoi a Muntenilor lui Vladislav-Vodă și lui Mircea.

Dela vadul Isacei este (13) cetatea *Brăilei* cu un port foarte însemnat încă din veacul al XIV-lea, când ajungeau la dânsul carele Brașovenilor și corăbiile cele mari din răsărit. Pe aici însă nu se trecea în războaie. Totuși Brăilei îi răspunde pe malul celalt, pe ruinele vechiului Arrubium, cetatea Măcinului, care n'a avut însă un rol militar în ultimile timpuri dela 1828 înainte, dacă se lasă la o parte prădarea și arderea ei de către Mihai Viteazul (1595).

Mai în jos unde se varsă Ialomița în Dunăre, loc numit astăzi, după piua de postav a unor țărance, Piua Petrei, dela Petra, — eră din vechi 14. cetatea *Flociu*, care se prefăcū repede într'un târgușor de pescari; pe malul Dobrogean răspunde Hârșova slavă, sau Hârșova, cu stâncele frumoase, goale ce se văd de departe, altă cetate fără însemnătate răsboinică veche, clădită lângă Carsium a Romanilor. O întregă regiune dunăreană pe care războaiele n'au cercetat-o adesea.

La capătul apusean al insulei Borcea, amestec de sălcii și pășuni sălbatice, noi am avut un sat de „Călărași“, săteni ce păziau în acest punct Dunărea. Dincolo însă din vremile bizantine, eră încă puternica cetate, care s'a numit pe rând *Durostolon*, *Durostorum*, *Dârstor*, *Silistra*. Pe aci eră un vad foarte însemnat, pe care mai târziu îl cercetau și negustorii. Acest vad l'a întrebuințat cea mai veche amintire istorică — Alexandru cel Mare, când a încercat și el minunea de a supune pe Geții nesiguri și neastâmpărați cari au fost înaintașii și părinții noștri.

Mai târziu, când se ivesc Turcii ca domni ai malului drept, ei moștenesc Silistra, după ce însă, mai mulți ani de zile, Mircea Munteanul își ținuse căpitanii într'însa. Când sultanul Baiazid vrea să pedepsească pe Mircea pentru gonirea unui rival sprijinit de Turci și pentru participarea la cruciata strivită în lupta dela Nicopol, el avu acelaș succes ca și Alexandru cel Mare odinioară; abia-l putū trece priceputul său Pașă Evrenos dincolo de Dunăre. Mai târziu, acest vad e întrebuințat deseori de

urmaşul și răzbunătorul lui Mircea, Dan cel de-al doilea, care se face și el stăpân al cetății Silistrei.

Apoi vadul cade în uitare. Totuși în Silistra stă de pe la 1650 înainte până departe în vremurile moderne, puternicul Pașă al Dunării. Numai războaiele cele nouă, din veacul al XVIII-lea între Ruși și Turci dau iarăși ca și Brailei o mare însemnătate cetății, mai veche decât Traian însuș. Lupte însemnate se poartă în preajma ei, și oști rusești trec Dunărea prin acest punct. Se știe că la pacea din 1878 puțin a lipsit ca România nouă să capete cetatea Silistrei, care i-ar fi fost așa de folositoare. Mult mai însemnat e, dela începutul vieții românești chiar, vadul *Giurgiului*. E sigur că pe aici nu s'au purtat Genovezii, cari n'ar fi avut ce face, raza lor de influență, determinată de putința lor de câștig, oprindu-se la Chilia, *Giurgiul* adică *cetatea Giurgiului*, făcută lângă satul *Giurgiului* are legătură de nume cu întemeietorul acestui sat, un *Giurgiu* sau *Gheorghe* oarecare.

De *Giurgiu* nu se pomenește nimic până în vremea lui Mircea. El a descoperit însemnătatea militară a acestui punct și a făcut cetatea, cum a spus și fiul său *Vlad Dracul* unui comandant burgund adus aici de hazardul războaielor, la 1445. Cheltuind multe „pietre de sare“ el a înălțat în ostrovul dunărean din fața orașului de astăzi puternica lui cetate de piatră.

Deseori Mircea a stat în *Giurgiu* veghind asupra celor ce se petreceau dincolo de apă. La urmă, Turcii lui *Mohamed* îi luară cetatea așa de folositoare, de rodnică pentru visteria munteană prin stăpânirea vadului și așa de scump plătită la întemeiere. Dan II o căpătă pentru scurtă vreme, și mulțumită cruciaților, *Vlad Dracul* avu bucuria de a sălășlui o clipă într'însa. Apoi Turcii o păstrară statornic. Numai în 1595 *Mihai Viteazul* întorcându-se din munte împreună cu *Sigismund Bathory*, „suzeranul și aliatul său, care aveă cu dânsul *Italieni*, *Toscani*, luptători meșteri la luat cetăți mai tari decât acestea, ajunse în stăpânirea *Giurgiului*, dar temându-se să nu-l poată păstră când va rămâne singur, îl arse.

Peste câțiva ani însă *Ienicerii* păziau iarăși în cetate. In

războaiele ruso-turce, Giurgiu avu un rol de căpetenie. La 1829, pacea dela Adrianopole hotărî dărâmare zidurilor și restituirea teritoriului către Principatul Muntean... Dela Giurgiu se prindea îndată cursul Dâmboviței, și aceasta era o cale sigură până la Rucăr și Dragoslave, unde era pasul Branului, cel mai firesc pentru a ajunge la Brașov. Dela Brașov veniau neconținut negustorii pe la Bran, coborându-se pe acest mare drum de negoț al țării românești până la Giurgiu, pe unde se trecea vadul la păgâni.

Mai la apus se întâlnește un vad mic, întrebuintat numai în războaie nouă, și odinioară foarte puțin însemnat chiar și în schimbul de negoț, acela care e însemnat pe malul drept și stâng prin cetatea bulgărească a *Șistovului*, care a avut totdeauna o oarecare valoare militară, și prin schela noastră a Zimnicei, în jurul căreia n'au fost nici când ziduri sau alte întărituri.

Cu totul alt rol istoric și militar a jucat însă vadul *Nicopolei*, sau cum îi ziceau ai noștri, pe vremuri vadul „Nicololi“. Nicopolea de pe malul drept, veche cetate romană, a păzit multă vreme ținutul mesic înconjurător împotriva barbarilor din timpurile noastre; minunat așezată pe o stâncă tare, ea îngăduie să se vadă terenurile de pe malul stâng până foarte departe. Iacă Bizantinii zidiră un „turn“, o *Turris* pe țărâmul românesc de astăzi; „turn“ pe care Turcii îl înviară militărește sau, mai probabil, îl căpătară dela înaintașul care trebuie să fie Vladislav sau Vlaicu Vodă, și acesta prin 1370 era și stăpân în Nicopolea cea mare.

Turnului i-se zicea dela sfârșitul veacului XIV-lea și Nicopolea cea mică. Regele Ungariei Sigismund veni anume în 1395 pentru a-l da înapoi lui Mircea, dar chemat în țara lui de moartea Reginei Maria, el nu putu să-și îndeplinească acest plan... De la o vreme însă, rămânând turcească, ea își perde însemnătatea. Mihai Viteazul o atacă în silința lui de-a sfărâma lanțul de cetăți care-i împrejmuia țara înlănțuind-o. Apoi numele turnului nu se mai pomenește în analele militare până la înapoierea locului către țara Românească în 1829 și până la împrejurări cu totul apropiate de noi.

Vadul Nicopolei slujea negustorilor din Sibiu a cărui așezare corespunde pasului de munte al Turnului Roșu și cursului larg al Oltului. Acești negustori porniau de acasă dela ei, pe malul drept al apei și treceau pe celalt numai la Slatina, unde în veacul al XIV eră un vad oltean foarte însemnat. Pe aici ei se coborau la vadul Dunării. Și, din partea lor, când Turcii, dușmani ai Ungariei, răz-băteau pe aici, ei urmau aceiași cale pentru a pătrunde în Ardeal, cu ochiul asupra bogățiilor sibiene. Pe la Nicopole trecu însuși Sultanul Mahomed II când veni să răpue pe Vlad Tepeș în 1462, și cele dintâi lupte între cete răzlețe se dădură aici, în partea Teleormanului. La începutul veacului XVI, când grija Sultanului eră să nimicască mai repede regatul unguresc, Pașa de Nicopole e Domnul Dunării, și unul din acești Pași din neamul Mihalogli hotărește după voie schimbările Voievozilor munteni înainte și după Neagoe Basarab.

— Vestit eră vadul *Diului* sau *Vidinului*, cetate tot așa de veche ca și Nicopolea și Silistra. De partea românească eră numai locul neîntărit și greu de apărat al Calafatului, Vidinul însuși pe la sfârșitul veacului al XIV-lea reședința unui țar bulgăresc separatist, Strașimir, și câteva luni de zile păzit pentru Vladislav Vodă Munteanul de ostașii lui (1368—69), fu cucerit, odată pentru totdeauna de Turci cari făcură din el una din cele mai puternice cetăți apărate și străjuitoare ale Dunării. Pe aci, pe la Vidin, a venit în 1394 Sultanul Baiazid împotriva lui Mircea cu care s'a lovit în lupta dela Rovine, în părțile de jos ale Doljului, izbutind să înainteze, cu toată înfrângerea sa, și să ajungă de bună seamă pe la Slatina, și nu pe la R.-Vâlcea sau pe aiurea, până la Capitala domnească din Argeș și până la trecătoarea Branului, pe unde călăreții turci se strecurară pentru a prădă până sub zidurile Brașovului. In vremile următoare Mihai Vodă a lovit în opera-i fulgerătoare și Vidinul.

— *Severinul*, căruia-i răspunde pe malul drept neînsemnata Cladova, nu e o cetate de vad, ceea ce explică de ce cu toată puterea zidurilor sale, ridicate de Unguri, domni ai întregului Banat vecin, el n'are un rost mai în-

portant în războaiele dunărene. Acest loc s'a impus prin vechea alegere făcută de Traian, pentru trecerea oștilor de cucerire, la începutul celui deal doilea războiu, în Dacia lui Decebal.

Severinul e o cetate ungurească încă dela început, menită să privească în părțile bulgărești de Apus, din cari, sub un țar așa de îndrăzneț și mândru ca Ioan Asan, dela jumătatea veacului al XIII-lea putea să plece o încercare de cucerire pe care regii Ungariei nu erau în stare a-l sguduî. Când am luat-o în veacul XIV-lea, fără s'o putem ținea statornic, noi n'am putut afla un rost, pe care de altminterea, și alții, mai puternici l-ar fi putut găsi numai cu greu pe această vreme.

Regele Sigismund făcuse în vremea când Dan II se luptă înverșunat pe toată întinderea graniței dunărene, planul de a-și pune ca străjeri mai deprinși și siguri, la Severin ca și la Chilia pe Cavalerii Teutoni — tot așa alți regi unguri încercaseră în veacul al XIII-lea cu Ioaniții... După mai puțin de un veac, Turcii sub Soliman cel mare, căpătau Severinul, pe care nu-l mai perdură până la războaiele cu Rușii și la marea lichidare a raielelor, în 1829.

Din Severin, din insula Ada-Calè, în fața Vârciorovei, insulă care n'avea însemnătate în vremile mai vechi, și din Orșova, Turcii mai făcură un centru de apărare dunăreană.

CETATEA NEAMȚULUI

G. Mandrea.

Țările Românești, cari au fost inundate în decursul secolilor de atâtea horde străine, erau presărate de cetăți și castele cari formau puncte de refugiu și baze de apărare pentru locuitorii ei. Chiar și parte din mănăstiri erau un fel de fortărețe, locuri de adăpost și de apărare pe timpuri de invaziune.

Trecând cu vederea tradițiile ce le avem, e destul să ne dăm seama că numai pe valea Oltului, dela Dunăre până

la hotarele Ardealului se aflau douăzeci și șapte deosebite mănăstiri mai însemnate, cari toate erau împrejmuite cu ziduri tari și așezate la niște locuri, de unde apărarea față de micile cete de năvălitori asigură retragerea spre munte.

Intre cetățile cele mai însemnate însă eră castelul lui Lothovar dela gura Lotrului, întemeiat de comitele Conrad, un sas care luase în stăpânire aproape tot districtul Vâlcei și care închidea trecătoarea Oltului spre Făgăraș. Ruinile castelului Argeșului, zis în urmă și cetatea lui Negru-Vodă deși a fost zidit de Alexandru Basarab, sunt și azi aproape inaccesibile. Afară de acestea sunt cunoscute: Dâmbovița, Târgoviștea, Sf. Gheorghe dela Giurgiu, Cetatea-Albă, Bender, Ismail, Chilia, Roman, Iași, Baia, Hotin, ș. a., cari toate au jucat un rol important în istoria țărilor românești, prin luptele ce s'au dat sub zidurile lor.

Unele din aceste cetăți erau făcute de străini, mai cu seamă de Sași, cari după ce s'au așezat în Transilvania, după dorința regilor Ungariei venind din Germania și Flandra, au trecut cu drept sau fără drept în țările românești ocupând plăși întregi și fortificându-se în ele. Intre aceste din urmă cetăți putem clasa castelul dela Lotru, Suceava și Neamțu.

Pentru a ne face un tablou despre cetatea Suceava, voi descrie mai înainte *cetatea Neamțului*, care se aseamănă cu cea dintâi, atât prin modul ei de construcțiune cât și prin fundarea ei.

În adevăr, se știe că ambele cetăți de mai sus datează cam dela aceiaș epocă, și este cert că cetatea Neamțu a fost fundată de cavalerii Nemți; cred dar că nu merg greș de-a atribui și Suceava tot acelor cavaleri tâlhari cari-și așezau cuibul lor în pozițiuni avantajoase pe unde duceau drumurile principale, spre a atacă drumeții și comercianții, impunând în acelaș timp dăjdiile populațiunii din partea locului.

Se constată prin documente că cetățile Neamțu și Suceava au fost întărite de Cruciați și după o posesiune de

cincizeci de ani le-au părăsit pe la 1228 trecând în proprietatea Românilor; iar cetatea Lotrului a fost luată de români prin bătălie, izgonind pe Sași peste Carpați. Se mai știe iarăși că Suceava era pe la sfârșitul secolului XIV-lea cetate tare. Cu toate aceste date istorice, Miron Costin deplânge în cronica sa dela 1676 că nu găsește nici o însemnare despre cetățile moldovenesti, amintind numai că primul principe moldav la descălicarea sa din Maramureș, Dragoș, a restaurat cetatea din ruinele în care se află. Venirea acestui Domn se potrivește cu părăsirea

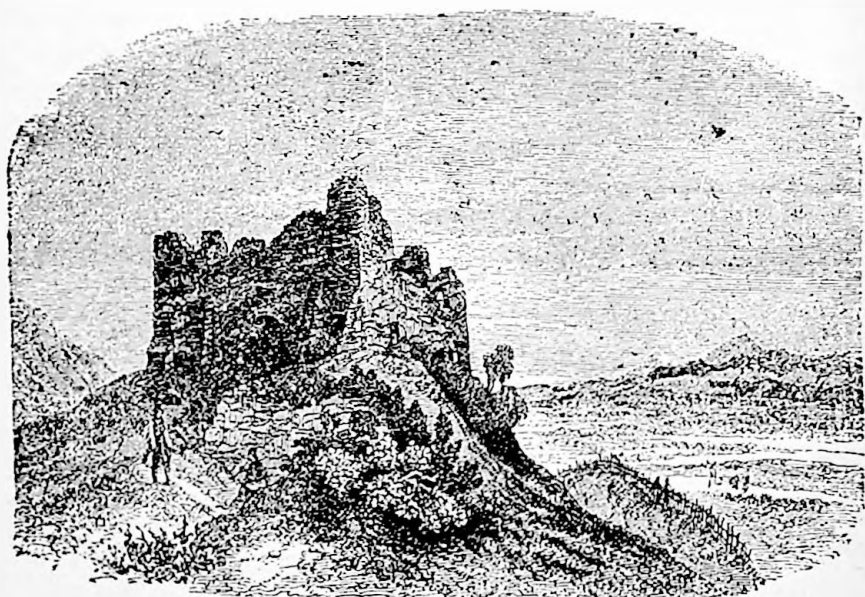

Fig. 5. — Ruinele cetății Neamțului.

cetății de către Cruciați. Tot Miron Costin mai susține că cetatea Neamțului există la Daci. De altfel, se știe că multe din cetățile din Franța și Germania au fost rezidite pe ruinele castrelor romane, tot acelaș lucru s'ar fi putut întâmpla și la noi.

Cele mai multe știri, fie istorice sau artistice în privința cetății Neamțului le datorim profesorului Romstorfer, arhitect și conservatorul muzeului din Cernăuți.

Cetatea Neamțului e situată pe dealurile Carpaților Moldovei în dosul orașului cu acelaș nume. Prin poziția sa izolată domină drumurile Piatra-Neamțu-Baia.

Castelul propriu zis are aproape forma unui pătrat, la colțurile căruia erau patru turnuri. În mijlocul curții anterioare, care erà de vre-o 18 m., largă și 30 m., lungă s'au găsit urmele unui puț. Forma lui erà pătrată ca plan și în jurul lui descindea o scară până la nivelul apei, de aici acest coridor se bifurcă pe sub cetate și șanțuri depărtate într'o vale. Cetatea erà protejată spre deal de șanțuri adânci, iar spre partea dela apus erà râpa. Drumul la cetate conducea peste un viaduct a căror picioare există și azi. Peste aceste picioare erà întins un pod de ștejar care în dreptul porții de intrare se putea ridicà în timp de asediu. Turnurile înalte dela colțuri erau legate între ele în interior prin odăi și galerii deschise, iar sub dânsese erau pivnițe spațioase pentru aprovizionări de merinde și munițiuni.

În turnul despre nord erà locuința Domnitorului; alături capela a cărei absidă, situată spre răsărit, indică că avem aface cu o biserică românească. Castelul avea dimensiunile de 40 pe 45 metri, turnurile dela colțuri variau între 5 și 4 m., în pătrat, exclusiv grosimea zidurilor, care erà de 3 m. grosime și aveau o înălțime de 18 m. În etajul de sus al turnurilor se mai vede și locul coșurilor dela odăi. Colțurile de ziduri și ale turnurilor sunt executate în piatră cioplită, și la poarta de intrare se vede și azi dispozitivul pentru ridicarea podului. Pe una din pietrele porții se observă un semn al pietrarului după cum erà obiceiul în evul mediu de a se semnă pietrele lucrate de cutare sau cutare lucrător.

Din istorie cunoaștem cum 18 Moldoveni au susținut cetatea timp de 5 zile contra armatei lui Sobieski, și tot aici s'a petrecut scena cântată de nemuritorul Alexandri dintre Ștefan cel Mare și Doamna Oltea, care nu l-a lăsat să se refugieze în cetate după ce fusese bătut de Mohamed... Cetatea Neamțului, susținută fiind de Moldoveni, a rezistat rând pe rând contra Ungurilor, Polonilor și Turcilor.

Din capela ortodoxă care se află în castel mai există azi un clopot fără inscripțiune la Mănăstirea Neamțu, strane cari sunt la biserica sf. Neculae din com. Filioara și tot aici mai sunt nouă icoane vechi, cari reprezintă pe Domnul Christos și Maica Domnului. — Dela părăsirea cetății și până în zilele noastre, locuitorii de pîmprejur n'au încetat a dărâma zidurile și a întrebuița materialul de piatră la construcția caselor din oraș. Dacă s'ar face o cercetare serioasă a cetății prin curățirea dărâmăturilor după cum se urmează la castelul dela Suceava, s'ar găsi desigur în pământ multe urme ale trecutului demn de un muzeu, și am putea reconstitui distribuția generală a cetății.

STEAGURI MOLDOVENEȘTI

N. Iorga.

O întâmplare fericită a făcut să avem două din steagurile sub cari s'au luptat ostașii marelui Domn ¹⁾. Dăruite la Athos ca semn de mulțumită către împărțitorul de biruință, ele se văd acolo și până astăzi... Amândouă ²⁾ au chipul Sfântului Gheorghe ostașul, cavalerul, luptătorul pentru dreptate, liberatorul celor prigoșiți. Intr'unul el stă în scaun de stăpânire, cu spada biruitoare rezemată pașnic pe mână, pe când doi îngeri țin deasupra-i cununa gloriei; balaurul stă, strivit, sub picioare. Pe celalt, sfântul se luptă călare și sulita cu crucea la capăt străbate gâtlesul lighioanei care se învârtește de mânie: din ceruri o mână îndeamnă, pe când, fugară din cetatea unde stă închis Impăratul, Domnița chiamă pe frumosul tânăr în ajutorul celor împresurați și amenințați cu pieirea; heruvimii zboară la cele 4 colțuri, franjuri mari cu flori și strugur, atârnă. Legenda în frumoase slove cirilice, lungărețe spune la cel dintâi:

„O luptătorule și biruitorule, mare Gheorghe, în nevoi

¹⁾ Ștefan cel Mare.

²⁾ Vezi Analele Academiei Române XXIV memoriul D-lui Bogdan.

„și în năpăstii grabnice ajutător, și călduros sprijinitor,
 „și celor scârbiți bucurie negrăită, primește dela noi și
 „această rugăciune a smeritului tău rob, a Domnului Io
 „Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării
 „Moldovei; păzește-l neatins, în acest veac și în cel dea-
 „apoi, cu rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine, ca să te
 „proslăvim pe tine în veci; amin. Și s'a făcut în anul
 „7008 (1499—1500) în al 43-lea an al Domniei lui“.
 „Iar dincolo toparul are acest cuprins: „Biruiitorule, mare
 „mucenic Gheorghe, roagă pe Christos Dumnezeu să mân-
 „tuiască sufletele noastre acestea, tu care ești mântuitorul
 „celor robiți și săracilor apărător, celor fără putere vraciu,
 „al Impărăției soț de lupte“.

CETATEA LUI NEGRU VODĂ

Două vechi cetăți românești: Poenari și Dâmbovița

Al. Lăpedatu.

Cetatea dela Poenari, numită în timpul din urmă, prin influență literară, cetatea lui Țepeș-Vodă, e situată în partea cea mai de sus a văii Argeșului, în plaiul Loviștei, 3 km. la nord de satul Căpățineni (com. Corbeni), unde se deschide trecătoarea ce duce, prin Carpați, în Țara Făgărașului. — Ruinile ei mărețe și impunătoare încă și astăzi, după cel puțin trei secole dela pustiire, se văd pe culmea unui munte de piatră, înalt de vr'o 400 m. abrupt și deci greu accesibil, ce se ridică la malul Argeșului, tocmai în cheia lui — „la începutul strâmtorii defileului care pornește de aci și ține până în creerii munților“.

Tradiția istorică păstrată în vechea cronică a Țării Românești, atribue zidirea acestei cetăți lui Vlad-Vodă Țepeș, care, scrie cronicarul, „au făcut cetatea dela Poenari“, iar „pentru o vină mai mare ce au făcut unui frate al Vladului Vodă, când au fost în ziua Paștilor, fiind toți orașenii (din Târgoviștea) la ospete, iar cei tineri la hori, așa fără veste pe toți i-au cuprins. Deci câți au fost oa-

meni mai bătrâni, pre toți i-au înțepat de au ocolit cu ei tot târgul, iar câți au fost tineri, cu nevestele lor și cu fete mari, așa cum au fost împodobiți în ziua Paștelor pe toți i-au dus la Poenari“.

Intrucât această tradiție are vr'o valoare istorică vom vedeà mai încolo. Deocamdată reținem aci ca după ea, cetatea dela Poenari n'ar datà decât de pe la începutul jumătății a doua a sec XV, timpul domniei lui Vlad-Vodă Țepeș (1456—62), ceea ce s'ar părea că se confirmă și prin totala lipsă de mărturii documentare asupra ei până la această epocă. Cu toate astea, ținând seamă de împrejurările de dezvoltare și de organizare ale Țării Românești, se poate afirmă fără teamă de greșală, că cetatea dela Poenari e cel puțin cu două veacuri mai veche. Căci întemeierea ei stă în legătură cu activitatea de colonizare a Cavalerilor Teutoni în Țara Bârsei și, dincoace de munți, în așa zisele părți transalpine ei întemeiară și Cetatea dela Dâmbovița.

Deși cetatea dela Poenari cade în afară de confiniile de așezare și expansiune ale Cavalerilor Teutoni, totuși, indirect, e și ea, credem, de origină teutonă. Căci sistemul apărării teritoriilor posedate prin castele (castra) s'a răspândit repede. Astfel, găsim atari cetăți și în alte părți, — le găsim bunăoară, în sec. XIV, la Făgăraș, la Tâlmăciu și la Turnu Roș, ca să nu menționăm decât pe cele mai apropiate. Iată dar că și de astă parte, pe cealaltă trecătoare mai frecventată a Carpaților meridionali, au putut intra în țară cetățile de modă teutonă. Aici, în țara Loviștei, care se întinde și de-a stânga Oltului, cuprinzând întreaga regiune ce până azi încă se numește plaiul Loviștei, se găsesc ruinele cetății dela Poenari. Faptul acesta, că cetatea se află pe teritoriul stăpânit odinioară de Comitele Conrad și urmașii săi, precum și faptul că ea se găsește atestată ca existentă curând (1330) după îndepărtarea acestei stăpâniri (1311), ne duce la încheierea — pe care o emitem numai hipotetic — că origina ei trebuie pusă în legătură cu posesiunea ungurească a Loviștei: căci precum atunci s'a fost ridicat de-a dreptul Oltului, cetatea Lotrului, asemenea de-a stânga lui s'a

putut ridica cetatea Argeşului, pentru stăpânirea cestei-lalte jumătăţi din teritoriul donat Comitelui Conrad şi urmaşilor săi.

Se pare deci că, în deosebire de cetatea Lotrului, care a fost părăsită şi dărâmată, cetatea Argeşului după ce ajunsese în posesiune românească, a fost menţinută şi îngrijită, servind ca loc de retragere al Domnilor în vremurile grele ale invaziunilor duşmane. Acî a fost urmărit, cu mare nenoroc pentru Carol Robert şi Ungurii săi, Basarab-Vodă la 1330, şi acî a fost lovit, credem, după vestita bătălie dela Rovine, Mircea cel Bătrân, la 1394 de Turcii rivalului său Vlad.

Domnul care a dat însă o nouă viaţă cetăţii dela Poenari, a fost Vlad-Vodă Ţepeş, acel care a zidit, după toate probabilităţile, şi cetatea cea nouă a Dâmboviţei de jos, dela Bucureşti. Intr'adevăr, în a doua jumătate a sec. XV cetatea argeşană se vede a fi avut o deosebită importanţă: un boer de frunte, cumnat de Domn, e comandant al ei — vestitul Gherghina, Pârcălabul lui Vlad Vodă Călugărul.

Dar renovarea şi reorganizarea cetăţii nu a putut veni dela Vlad Vodă Călugărul, nici dela predecesorii săi Basarab Vlad şi Basarab Laiotă şi nici dela înaintaşul acestora, Radu-cel-Frumos, cari n'au fost domni a construire cetăţi. Singurul care a putut face această operă e Vlad Vodă Ţepeş, ca unul ce, războindu-se împotriva Turcilor aveà nevoie, pe lângă locuri de apărare în părţile de jos ale ţării, la şes, de alte locuri de retragere, în părţile de sus ale ţării, la munte.

Acesta e fondul istoric al tradiţiei din cronica ţării, care atribue zidirea cetăţii dela Poenari lui Vlad Ţepeş cu boerii vinovaţi dela Târgoviştea, cari spre grea osândă au fost puşi să lucreze la cetate până s'au spart toate hainele de pre ei, de au rămas toţi despuiaţi în pieile goale. Lui Gherghina îi urmează în demnitate, sub Mihnea cel Rău şi Vlăduţ Vodă, Danciul Pârcălabul, care se constată ca atare într'un hrisov dela acest din urmă Domn din 27 Maiu 1510.

După Mihnea cel Rău nu mai avem ştiri până în vremea

lui Radu dela Afumați. Acesta primind dela Ludovic II al Ungariei, la 1522, posesiunile ardelene, Vințul și Vurpărul, dădă în schimb Regelui cetatea dela Poenari, unde puțin mai apoi la 1524, după expedițiile lui Ioan Zapolya, voivodul Ardealului, în Țara Românească întru respingerea Turcilor lui Mehmed-Bey, găsim o garnizoană ungurească.

Cu moartea lui Radu dela Afumați pierzându-se stăpânirea domeniilor ardelene, Ungurii trebuira, desigur, să părăsească și ei cetatea dela Poenari... Ultimile știri despre ea le găsim în socotelile Brașovului cari înseamnă la a. 1530, 1542 și 1543 sosirea în acest oraș a unui oarecare Neagu „de Poynar“. Alte știri pe urma acestora nu mai cunoaștem. De bună seamă cetatea a fost dărâmată; când — nu se poate preciza. Negreșit însă, ca și cetatea dela Dâmbovița, înainte de sfârșitul sec. XVI și, foarte probabil, cum spune tradiția populară locală, de către Turci, cari au dărâmat și cetatea dela Podul Dâmboviței neputând suferi ființarea mai departe în Țara Românească a acestor două vechi fortărețe de munte, în cari Domnii noștri găsiră și puteau găsi oricând la vremuri de nevoie, potrivite lăcașuri de retragere și apărare.

Odată distrusă și căzută în ruină, cetatea dela Poenari, a cărei origină se pierdea în vremile de întâie organizare ale țării intră în domeniul legendei: fu atribuită Negrului Vodă, fundatorului prin excelență al tuturor lucrărilor mari, pe cari amintirea pământenilor, transmisă din neam în neam, le coboră până la începutul țării... În timpul din urmă cetatea dela Poenari, prin influență literară e cunoscută mai ales sub numele de cetatea lui Țepeș Vodă, nume ce dispută și tinde să înlocuiască pe acel popular de Cetatea Negrului Vodă.

„Din cecece a rămas azi se poate vedeà oarecum planul „(cetății), care e triunghiular, flancat la colțuri de turnuri, din care unul enorm de mare, contra-fortat, serveà ca donjon; lângă acesta se află poarta cea mare, cu „urme de pont-levis. Zidurile sunt de 2—3 m. grosime, „făcute din cărămidă și piatră; pe ici și colo se mai văd „urme de crenele, cari erau drepte, de piatră: unul sin-

„gur se mai vede căzut în mijlocul turnului cel mare. „Una din laturi e bine conservată (se vede în întregime). „iar cealaltă e dărâmată complet. Turnurile sunt rotunde, iar camerile sunt pătrate. — Ferestrele sunt toate „în plin centru: cele de sus mai largi, cele de jos înguste, sub chip de metereze.

„Cetatea erà prevăzută cu pivnițe mari, azi astupate „de dărămăturile zidurilor. În mijlocul ei se văd încă „urmele unui puț. Din cetate se putea eși afară printr'o „galerie subterană, a cărei eșire se vede în poalele muntelui, la locul numit „pivniți”, unde se mai distinge o „boltă largă de cărămidă, adâncă de vre-o 3 metri, restul „find astupat”.

II. Cavalerii ordinului teutonic, aduși la 1211 în Țara Bârsei, au înălțat îndată, pentru pază și apărare, în toate părțile donațiunii lor cinci puternice fortărețe de zid — nu de lemn, precum le prescria diploma de cesiune: castelele dela Brașov, Râșnov, Codlea, Feldioara și Prejmer-Teliu (lângă apa Târlungului). Al șaselea fu ridicat curând după aceia la Bran, pe stânca numită a lui Dietrich, pentru paza pasului carpatin cel mai ușor de trecut și deci mai frecventat în vremile acelea.

Înainte încă de a. 1222, când regele Andrei II reîntări drepturile de posesiune ale Teutonilor, întinzându-le stăpânirea „usque ad Danubium“, aceștia trecură hotarul donațiunii lor dincoace de munți, în regiunile țării Românești de mai apoi, înălțând și aci castele asemenea celor de-acasă. Atunci s'a ridicat în fața trecătoarei Rucărului, pe dealul Orașii, *cetățuia dela Podul Dâmboviței*.

Într'adevăr, azi nu mai poate fi îndoială pentru unimeni că acel Dragomir, „Castellanus de Domboyka“, care nimic la sfârșitul anului 1368 oastea ardeleană a regelui Ludovic I, adusă împotriva lui Vlaicu Vodă de Nicolae Laczkfi voevodul Ardealului, e castelanul, pârălabilul fostei cetăți teutone, ce apare astfel, după un secol și mai bine, în aceeași funcțiune strategică ca și odinioară când fusese mai întâi atăcat de Cumani fără să-l fi putut lua, și apoi cucerit de Regele Ungariei în primăvara anului 1225 cu ocazia expediției de recuperare a Țării Bârsei

din mâinile Teutonilor. E de presupus deci, că, menținută la început prin stăpânirea ungurească pentru care fusese cucerită, până în vremurile grele ale năvălirii tătare (1241), ea a trebuit să ajungă în posesiunea românească odată cu organizarea celui dintâiu Voevodat român în părțile acestea (Argeș-Câmpulung), — în jumătatea a doua a sec. XIII.

În veacul următor, cu întemeierea Principatului a toată Țara Românească în timpul luptelor pentru scuturarea suzeranității ungare, cetatea dela Dâmbovița, păzind drumul pe care oștile ungurești își făceau cale în țară, necesită, desigur, deosebită îngrijire: ea fu pusă, pre rânduiala cetăților similare de peste munți, sub paza unui castelan, *pârcălab*... La sfârșitul sec. al XIV, vechiul burg teuton se menționează din nou și anume la 1397, cu prilejul expediției pe care o face *Stibor*, Voevodul Ardealului, în Țara Românească, spre a da ajutor lui Mircea-cel-Bătrân împotriva rivalului său Vlad. „Acesta, spune izvorul contemporan, bătut și fugărit, s'a fost închis în cetatea zisă „Dâmbovița“, unde, după un lung asediu, se predă lui *Stibor*, care-l duse în Ardeal împreună cu soția, copii și toată familia“.

Mai apoi, în prima jumătate a sutei a XV-a, în epoca aprigelor rivalități intestine pentru domnie și a întinderii puterii turcești dincoace de Dunăre, când deci linia de apărare a țării se mută dela Nord la Sud, dela munte la șes, — cetatea mai pierzând din importanța-i strategică anterioară rămase a fi și loc de vamă pentru neguțătorii ardeleni ce intrau și ieșeau din țară pela Bran-Rucăr, cum se constată din privilegiile comerciale acordate atunci (1413, 1421, 1422, 1423 și 1431) de către domnii Țării Românești Brașovenilor, cari privilegii cu toatele — începând dela acel al lui Mircea-cel-Bătrân din 1413, înouitor și întăritor de așezăminte mai vechi, „dela strămoși“ — menționează cetatea Dâmboviței ca ultima stațiune vamală pentru neguțătorii întorși dela Brăila prin Târșor și Târ-goviștea.

În timp ce însă cetatea Dâmboviței (de sus) de lângă Rucăr îndeplinea această funcțiune vamală, apare, în a

doua jumătate a sec. XV, o altă cetate, a Dâmboviței (de jos) dela București,— acel „castrum fluvii Dombovicha“. menționat pentru prima oară în scrisorile lui Țepeș către Brașoveni (1460): Cetatea Dâmboviței din care Ștefan-cel-Mare alungă pe Radul cel Frumos (1473), și cu greșeală a fost identificat cu cea veche a pârcălabului Drago-mir dela 1360, căci în sec. XIV Bucureștii nu aveau vre-o importanță deosebită.

Această nouă cetate a Dâmboviței a fost foarte probabil, ridicată de însuși Vlad-Vodă Țepeș. Căci, după ce Turcii se înstăpâniră statornic în cetatea lui Mircea cel Bătrân din ostrovul dunărean al Giurgiului, bravul înfruntător al oștilor lui Mohamed II, trebuî să-și întocmească noi stațiuni strategice în părțile de jos ale țării. Astfel, credem, el ridică cetatea dela București, după ce mai făcuse tot în această cale a Turcilor o întăritură în ostrovul de lângă Comana, la jumătatea drumului dintre Giurgiu și București, — drum, pe care, se știe, se puteau strecură mai cu înlesnire oștile de luptă și cetele de pradă ale păgânilor în Țara Românească și în Ardeal.

De altfel, numele de „Dâmbovița“ dat și acestei cetăți nu se poate menține. El e disputat la început chiar, și în urmă înlocuit consecvent cu aceluși mai firesc de „castrum Bucaresth“ sau „grad (cetate) Bukarest“, cum se vede din scrisorile Domnilor noștri, adresate Brașovenilor la sfârșitul sec. XV și începutul celui următor. Din potrivă, cetatea Dâmboviței de sus, dela Rucăr, e numită astfel până târziu (1539—46) în socotelile Brașovului.

În opoziție cu origina recentă a noii cetăți (novum castrum) de lângă Dâmbovița de jos, care de altfel își pierde foarte repede însemnătatea-i strategică, originea, triseculară a vechii cetăți dela Dâmbovița de sus intră în domeniul legendei: *poporul o atribui Negruului-Vodă*. Totuși conștiința originii sale teutone s'a păstrat și se păstrează în denumirea de Neamțul sau Nemțișorul, ce s'a dat și se dă încă și azi acestei cetăți precum și în toponimicul înălțimii pe care ea se găsește: dealul Sasului.

Pentru întâia oară găsim cetatea dela Dâmbovița de sus numită a lui Negru Vodă la călătorul francez Bongars,

care, în cursul călătoriei sale, venind la 1585, dela Braşov la Târgoviştea, după ce străbătù pasul Bran-Rucăr, pe sub cetatea lui Negru Vodă (Chateau de Nigrovoda). Probabil însă că pe acea vreme cetatea nu mai îndeplinea nici o funcţiune, fiind părăsită, dărâmată chiar. Căci, zece ani mai apoi, în 1595, Valther — enarând retragerea lui Mihai în munţi, după bătălia dela Călugăreni, întru întâmpinarea lui Sigismund Bathory — ne spune că Domnul a ajuns mai în gura munţilor, unde se văd ruinele cetăţii lui Negru-Vodă, „odinioară dărâmată de Turci“.

Faţă de această din urmă mărturie trebuie să presupunem că Turcii, spre a-şi asigura mai bine drumul în Ardeal prin pasul Rucăr-Bran, despre vre-o primejdie ce oricând le-ar fi putut veni din acest loc întărit, au dispus dărâmarea vechii cetăţi teutone dela Dâmboviţa, ceea ce, credem, s'a întâmplat cel puţin pe la mijlocul sec. XVI. Odată dărâmată şi ruinată, ea a fost numită, ca toate resturile de atari ruine ale ţării, cetatea Negrului-Vodă sau simplă Cetatea Neagră.

CÂMPULUNG

Precum pe timpul formării primelor principate româneşti a lui Lythuon şi Seneslau, Ungurii stăpâneau pe malul drept al Oltului pământul udat de râuleţul Lotrului, tot aşă şi în stânga Oltului ei îşi întinseseră stăpânirea dincoace de munţi până în părţile Câmpulungului.

Astfel, înainte de 1330 acest oraş erà cârmuit de un comite străin sub suzeranitatea ungurească. Din acel timp datează şi mănăstirea catolică, cloşterul de mai târziu, unde s'a găsit o piatră de mormânt cu numele unui *Comes Laurentius de Campolongo* cu anul 1300. „Deci — spune d-l Prof. Onciu — trebuie să înţelegem aşă lucrurile că pe timpul când Românii din Transilvania ocupau părţi dincoace de munţi, acele părţi erau considerate ca aparţinând la regatul ungar. Impreună cu Românii au trecut dincoace de munţi şi Saşi, Săcui, Unguri şi aşă

s'a format la Câmpulung o însemnată colonie catolică, cu un comite propriu al lor care e constatat pela 1300. După comitele Laurențiu, mort în 1300, urmează în Ungaria anarhia interregnului dintre 1301 și 1308, iar în Țara Românească întărirea principatului de curând înființat prin unirea voevodatelor și cnezatelor de mai înainte sub o singură domnie.

În acel timp părțile stăpânite până atunci de Unguri dincoace de munți, atât în țara Severinului, anume în Oltenia, cât și în țara transalpină, anume Muntenia, au fost unite cu principatul Țării Românești“.

„Câmpulungul ¹⁾ e ceeace-i spune și numele: un Câmp lung, o vale prelungită între dealurile din dreapta și cele din stânga, o vale pe care și-a găsit drumul întâi o apă, sufletul satelor și al orașelor, și pe urma ei s'au luat, îngânați de bolborosirea cântărețului de munte, oameni: străini, călugări viteji, cu crucea pe haină și spada în mână, Teutonii, când, în zorile noastre, anii erau abia o mie două sute; apoi, oaspeți cu negoțul și meșteșug, Sași mai ales; în sfârșit, din văi de munte, din schele de hotar, din guri ale Carpaților, țărani noștri, cari atunci ca și acum străbăteau drumurile în trăgănarea carelor ce lasă sufletul în voia gândurilor și viselor, ori în mersul sprinten al cailor. Dealungul câmpului s'au întemeiat atunci căsuțele albe, încunjurate de roadele hărniciei; morile vorbărețe, bisericuțele cu crucea înfrățitoare. Apoi și Domnii și-au durat aici Curți și mănăstire, mănăstire pravoslavnică, înaintea turnului măreț care s'a prăbușit, Cloșterul (Kloster) catolicilor, străinilor. Și azi se vede acest turn, temeinic ca un descălecat de țară: el domină și ascunde biserica, nu tocmai mare, și de el se leagă un șir de case cu două rânduri, străbătute de ferești înguste, care seamănă cu acele dela Cozia. Și casele vor fi din timpurile întemeierii, înainte de „o mie patru sute“ dar turnul e de sigur un vechiu străjer. Căci un Matei Vodă Basarab, restaurator aci unde lucrase din temelie alt Basarab poate dintre Domnii veacului al XIV-lea, ar fi strâns, în

¹⁾ N. Iorga.

timpurile sale de întindere a țării și de supunere a ei către Turci, aceste puternice rânduri de piatră, ce alcătuiesc turla măreață, pe care se rotunzesc unul deasupra altuia șirurile de ocnite, pe când, sus, încununează totul acoperișul rotunzit. Nu, aici nu sunt urme de decădere; din acest masiv turn se desface acelaș spirit de mândrie tânără ca și din piatra care, sub jilțul fin sculptat al Vlădicăi, poartă săpat în slove adânci, drepte, fără legături de cochetărie târzie, anintirea mormântală a lui Nicolae Alexandru Voevod, fiul marelui Basarab Voevod — care să se pomenească în veci, acel Nicoară Alexandru care pripi fuga Ungurilor prin trecători sângerate și adormi liniștit, în siguranța pazei bune, acum șase sute patru zeci de ani, — deschizând calea vremilor.

Astăzi cu desăvârșită îngrijire a caselor sale înflorite, a stradelor sale bine pietruite, a primblărei sale; cu adăoșagul nou al școlilor vesele, cu mișcarea din zilele de târg a unei țărănime harnice și vioae, Câmpulungul e vrednic a se număra între cele dintâi orașe ale României“.

CURTEA DE ARGEȘ

după Alex. Lăpedatu.

Curtea de Argeș, astăzi un mic orașel de 4.000 locuitori în regiunea Carpaților 147 km., la nord-vest de București a fost, după constituirea definitivă a principatului Țării-Românești, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea prima capitală a țării, până la începutul sec. XVI-lea, când reședința domnească a fost strămutată la Târgoviște. Deși cu încetul și-a pierdut însemnătatea, Curtea de Argeș a continuat și continuă a se bucura printre Români de un mare renume din cauza deosebitei valori istorice, arheologice și artistice a monumentelor sale religioase ce s'au păstrat din timpurile cele mai îndepărtate ale înființării principatului. Aceste monumente sunt: Ruinele *Sân-Nicoara* (Sf. Nicolae), *Biserica Domnească* și *Biserica episcopală* — vestita construcție a lui Neagoe Basarab (1511

—1521), cel mai strălucit monument de artă religioasă a poporului român, și una din curiozitățile artistice ale Orientului Europei.

Ruinele Sân-Nicoară. Așezate în partea de nord a orașului, pe o colină care predomină toată valea Argeșului, ruinele acestei biserici prezintă o importanță pur arheologică. După tradiția populară ea ar fi fost întemeiată de Doamna Margareta, soția lui Negru-Vodă (întemeietorul legendar al principatului), care fiind catolică și voind să aibă o biserică al cultului ei, profită de lipsa Voievodului, ce se războiă cu Tătarii, ca să zidească biserica Sân-Nicoară, în fața bisericii domnești a soțului ei. Temându-se apoi de mânia acestuia, ea fugi spre Câmpulung. Pe drum ea se îneacă în râul care de atunci se numi „Râul Doamnei“. Istoricește nu s'ar putea preciza epoca construirii bisericii Sân-Nicoara. Istoricii și arheologii noștri sunt totuși de acord ca s'o pună în legătură cu începuturile catolicismului în Țara-Românească, — adică în prima jumătate a secolului XIV-lea.

Planul bisericii este acela al unei basilice romane, cu proporții reduse, iar modul de construcție este greco-roman: trei rânduri de cărămizi alternând cu un rând de pietre brute, și numai la colțuri piatra de talie. Ceea ce e caracteristic la această biserică, este turnul de dinainte, cu mult prea mare în raport cu dimensiunile bisericii: pare deci să fi fost construită ca să servească drept bastion de apărare.

Biserica Domnească, fiind rezervată pentru Voevozi, eră cuprinsă în interiorul palatului domnesc, ale cărui fundațiuni se văd și acum. Ea datează din a doua jumătate a sec. al XIV-lea; după unii (N. Iorga), a fost catedrală mitropolitană îndată după înființarea Mitropoliei Ungro-Vlahiei (1359); după alții a fost zidită pe vremea lui Radu-Vodă (1374—1385), pe care legenda îl confundă cu Negru-Vodă, întemeietorul — după tradiție — și al acestei biserici. Oricum ar fi, e absolut sigur că biserica Domnească datează din a doua jumătate a sec. XIV-lea; este, deci, cea mai veche biserică a Românilor păstrată în întregime. Planul bisericii e al unei basilice romane, dar

care a fost dezvoltat sub influența bizantină. Din acest punct de vedere, ea reprezintă un tip caracteristic în dezvoltarea arhitecturii religioase a țării.

S'a recunoscut chiar asemănarea izbitoare ce există între biserica Theotokos din Constantinopole și Biserica Domnească din Curtea-de-Argheș, aceasta fiind, se înțelege, în proporții mai reduse și mai simple ca ornamentație. Modul de construire este iarăși greco-roman, ca și la biserica Sânt Nicoară. Dar e mai perfecționat ca execuție, ceea ce indică o epocă posteroară adică o epocă de progres în arta construcției.

Biserica episcopală, mănăstire până în 1793, reședința episcopilor Argeșului dela acea dată și până în ziua de astăzi, — a fost zidită pe fundamentele unei vechi biserici de către Neagoe Basarab (1512—1521). Acesta muri înainte de terminarea completă a clădirii, picturile bisericii fuseră executate sub domnia urmașului și ginerului său, *Radu Vodă dela Afumați* (1521—1529), de către meșterul pictor *Dobromir*. După niște documente grecești se poate înțelege, că arhitectul acestui minunat monument a fost chiar Neagoe Vodă, care petrecând câțva timp la Constantinopole, a cunoscut bine arhitectura bizantină și arabă. E foarte cu puțință ca evlaviosul Voevod, care eră scriitor și artist în acelaș timp, să fi contribuit mult cu luminele sale la zidirea și mai cu seamă la ornamentarea bisericii; dar e sigur că arhitecții au fost aleși dintre artiștii vestiți ai Orientului. Numele lor ne-au rămas necunoscute, afară de unul, al „Meșterului Manole“, care a devenit legendar; după cunoscuta legendă populară — ce de altfel se găsește și la alte popoare din peninsula balcanică, — o clădire nu poate fi durabilă dacă nu se zideă în ea o femeie, și meșterul Manole a trebuit să-și jertfească soția pentru ca ceea ce clădiă ziua să nu se mai dărâme noaptea.

„Patru turnuri¹⁾: două drepte, mai mari urmându-se „în lungime, pe când în lat se apleacă unul spre altul încă „două, strâmbe. Impărțită în patru registre osebite prin

¹⁾ N. Iorga.

„brâuri sculptate, biserica, spre intrarea căreia duce o
 „scară îngustă, e de un desăvârșit echilibru al frumuseții.
 „Așa au croit-o pentru Neagoe-Vodă și Doamna sa Des-
 „pina, vlăstara de crai sârbești, meșteri de țară și străini

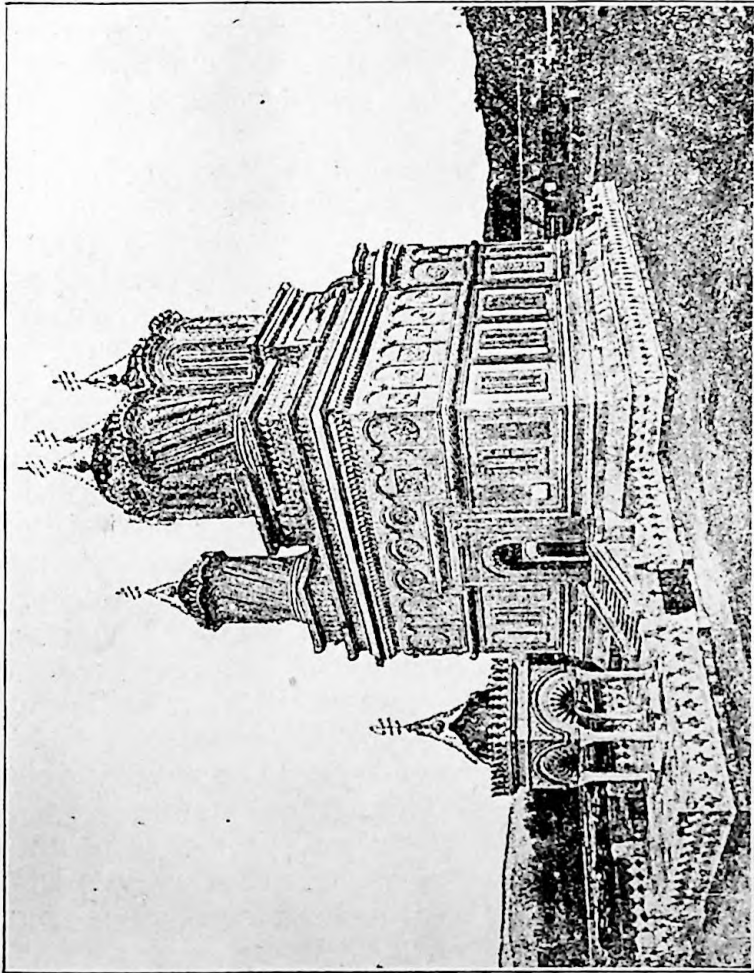

Fig. 6. — Mănăstirea Curtea de Argeș

„la începutul veacului al XVI-lea toată din frumoasă mar-
 „moră albă.

„Armonia deplină stăpânește și înăuntrul clădirii.
 „Stâlpi înalți se ridică sprijinând bolta; în față, catapi-

„teazma închide intrarea sfântă a altarului. Chipuri de „sfinți se înalță sus în aurul fondurilor“.

Deși biserica nu fu terminată pe când era încă în viață, Neagoe Basarab a ținut totuși s'o sfințească cu o pompă extraordinară în 1517. Ea fu terminată, cinci ani după moartea întemeietorului (1526), înmormântat în interiorul bisericii alături de copiii săi Petru, Ioana și Anghelina. Tot aici se află îngropat și Radu dela Afumați, reprezentat pe mormântul său călare cu mantia fluturând în vânt și cu Buzduganul în mână...

Bătută și prădată de dușmani (Unguri și Turci), crăpată de cutremure de pământ și arsă de foc în mai multe rânduri, biserica episcopală dela Curtea de Argeș a fost restaurată de mai multe ori. Cea din urmă restaurare s'a săvârșit în timpul nostru, și în 1886 ea fu târnosită cu aceiaș pompă impunătoare cași la 1517, în prezența M. S. Regelui Carol I.

Curtea de Argeș fu reședința primilor Basarabi, începând cu Seneslav (1247), și sfârșind cu Dăneștii, urmașii legitimi ai lui Mircea cel Bătrân. Când urmașii lui Seneslav stăpâniră toate ținuturile din Oltenia și de dincoace de Olt, curtea de Argeș deveni capitala noului principat al țării-Românești, dar mai cu seamă cetatea viteazului *Basarab* (1301—1330), care nu mai voi să știe de suzeranitatea ungurească, și care deci cu drept cuvânt trebuie considerat ca întemeietorul principatului român.

Fiind așezată în drumul cel mare, ce ducea prin Câmpulung și trecătoarea Branului peste munți, Argeșul fu în mai multe rânduri ținta expedițiilor puternicilor regi dela Nord, deși nu în totdeauna s'au înapoiat cu izbândă. Așa se întâmplă lui Carol-Robert, supărat pe Basarab că-și întinse stăpânirea până la Severin și peste munți în Amlaș și Făgăraș, fără să-i recunoască și suzeranitatea. Ajuns însă aproape de reședința voevodului român, fu așa de rău bătut, încât se mulțumi să scape cu viață, peste munți în regatul său. Fiul și urmașul lui Basarab, *Nicolae* — (*Nicoară Vodă*) — *Alexandru* (1330—1364) înființă în cetatea Argeșului, la 1359, prima mitropolie ro-

mânească. Noul mitropolit se intitula „mitropolit a toată Ungro-Vlahia“ fiindcă păstoriă și asupra Românilor din Ungaria și era pus sub patriarhia din Constantinople. În Argeș se află și cea mai veche biserică domnească. Tot aici obțină a doua Doamnă a lui Alexandru, catolica doamna Clara, să se înființeze și un episcopat catolic.

În timpul fiului și urmașului lui Alexandru, *Vladislav* sau *Vlaicu Vodă*, (1364—1374, înrudit cu Strașimir, țarul Bulgarilor din Vidin, Curtea de Argeș trebuie să fi fost locul de întâlnire al solilor puterilor vecine, căci Vladislav știuse să-și impună voința fie cu armele, fie cu puterea împrejurărilor politice chiar și regelui Ungariei.

Aici veni să domnească alături de soțul ei, *Radu*, (1374—1385), urmașul lui Vladislav, Doamna *Callinichia*, din neamul împăraților din Constantinople, viitoarea mamă al lui *Mircea*. În timpul acesta (1386—1418), Argeșul ajunsese de bună seamă la cel mai mare grad de strălucire. În adevăr, marele Mircea-cel-Bătrân încă din primii ani ai domniei sale se intitula: „mare voivod și domnitor a toată țara Ungro-Vlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărăști, și Amlașului și Făgărașului herțeg și banatului dela Severin domn, și de amândouă părțile pe toată Dunărea până la Marea cea mare și cetăței Dârstorului stăpânitor“.

După bătălia dela *Rovine*, lângă Craiova (1394) Mircea, deși învingător asupra Turcilor, trebuind să se retragă în cetatea sa, și apoi chiar peste munți în Ardeal mai mult din cauza unui pretendent la domnie, Vlad, reședința domnească făcu pentru prima oară cunoștința cu barbaria turcească, care n'a cruțat nici odată nimic din ce a găsit în cale. Această întunecare a puterii lui Mircea n'a ținut însă decât o clipă, căci cu ajutorul noului rege al Ungariei, Sigismund de Luxemburg, Domnul român răpuse pe toți dușmanii din lăuntrul, cari susțineau pe Vlad precum și pe Turci, recucerindu-le Nicopole mic sau cetatea Turnului dela Dunăre. Insuși actul de închinare ce încheie apoi cu Turcii, la 1402, îi întărește puterea, căci îl face stăpân iarăș peste ambele maluri ale Dunării cu cetatea Dârstorului și până la mare.

După moartea lui Mircea, Curtea de Argeș nu se mai putea fâli cu domni viteji și înțelepți. Urmașii legitimi ai acestui mare domn, *Dâneștii*, se luptară toată vremea pentru domnie cu scoborîtorii naturali din Mircea și învingătorii *Drăculești*; aceștia își aleseră scaunul domnesc în valea Ialomiței, la *Târgoviște*.

T Â R G O V I Ș T E

Târgoviște, cași Câmpulungul și cași Curtea de Argeș, astăzi simple orașe de provincie, nu pot lăsa indiferent, gândul nici unui român; Târgoviște mai ales, care timp de două veacuri a fost sufletul poporului român din Țara Românească, este, în adevăr mare prin trecutul său.

„E Târgoviște¹⁾ fosta capitală pe care o acopere „giulgiul de aur învechit al amintirilor, e Suceava Țării „Românești, dormind în umbra bisericelor sale, cari- „sunt strălucite monumente funerare.

„Când te scobori însă dela gară, în mijlocul multor „călători între cari cu deosebire țărani, n'ai crede că te „afli în pragul mausoleului. Un bulevard lung, drept, „bine pavat, peste care atârna, între stâlpi, lămpi mo- „derne.

„Strada duce mai departe între clădiri cu două rân- „duri, unele nouă, altele refăcute: câteva case arată lim- „pede un trecut care e însă cel de alaltăieri abia.

„Ori unde te-ai uită însă, în dreapta ori în stânga, „vezi rămășițele, umile sau glorioase, întregi sau ruinate, „ale vechii cetăți.

„In dreapta, urmele sunt mai rare și mai puțin în- „semnate.

„Vezi totuș biserica din al XVII-lea veac, cu turnuri de „zid ale căror ferești înguste, tivite cu bârne săpate, „arată o înrudire cu minunea dela Curtea de Argeș sau

¹⁾ N. Iorga.

„cu accia mai puțin scumpă, dar nu mai puțin frumoasă,
„care se află aici în vecinătate...

„In dreapta încă din vecinătatea gărei răsare în haina
„strălucitoare a unei reparații, trandafirie și albă, *Mi-*
„*tropolia Târgoviștei* cu pridvorul așezat pe șese stâlpi,
„cu turnul gingaș ridicat pe o temelie înaltă. In față,
un turnuleț stricat, — și o poartă de lemn... închide
„intrarea prin vechiul zid de cărămidă.

„Iată, într'o străduță transversală, armonia simplă în
„proporții vaste a bisericii Stela, pe care Vasile Lupu a
„înălțat-o în ceasul împăcării, pe pământul capitalei mun-
„tene, unde nădăjduise atâta vreme să intre ca dușman
„biruitor. Pe acest loc trebuie să fi fost mai înainte o clă-
„dire mai veche, căci la o poartă lângă zidul turnului ma-
„siv, străbătut de două ferești de pază, văd o piatră care
„pare să fie de sub Radu Vodă Șerban (1601—11),
„și ruinele de case ce se ridică din pajiștea cimitirului
„sunt, după tradiție, rămășița locuinței celor mai vechi
„clădiri târgoveștene. Dar biserica de azi e întregă a
„lui Vasile Vodă, și a isteților săi meșteri moldoveni,
„cari au făcut stâlpii, liniile șerpuitoare și îndrăznețe ale
„brânelor de podoabă din fațadă, cari au înconjurat turnu-
„rile de cingătoare de boabe de smarald a frumosului
„smalț verde.

„Mai departe, după desfășurarea stradei Domnești, cu-
„rată și cu casele cuviincioase, se arată *biserica Dom-*
„*nească*, o clădire adeseaori arsă și prefăcută.

„Apoi chiar lângă dânsa, cuprinsă parte în curtea bi-
„sericeii, parte a noului spital, *Curtea Veche*.

„Acum se văd, din acest rar monument al arhitecturii
„noastre laice, încăpătoare, trainice și modeste—după în-
„săși firea poporului nostru, — numai pivnițe adânci,
„unde în puterea unui contract cu primăria, bragagii
„sârbi, și-au făcut ghețăriile, odăi mari și mici, cari n'au
„nici odată mai mult decât trei pereți și cărora li s'a spul-
„berat de multă vreme acoperișul, și li s'a năruit fruntea
„pereților ; apoi, o culme prin care se crapă două ferești

„moarte. — Un mare turn rotund, al *Chindiei*, de unde „se pândește focul, arată în mijloc zidurile-i prefăcute în „veacul trecut. Iar în dreapta și în stânga, despărțind „curți, intrând în case mai nouă, cu sau fără spoiala va-

Fig. 7. — Târgoviștea: Ruinele palatului domnesc și Turnul Chindia.

„rului, boltindu-se peste strade urîte, strîmte, noroioase „sau plîngând în singurătate pustie, acele ziduri de că- „rămidă trainică, pusă în lung și în lat, îmbinată cu bo-

„Iovani, înaintea cărora Seimenii turbați de belșug au
 „oprit pe bătrânul Matei, stăpânul lor și Domnul țării.

„In cutare unghiu apoi, la Sf. Nicolae din oraș, se în-
 „nalță încă bolți înegrite de focul lui Sinan Pașa.

„La Sf. Constantin, care e altfel întreagă, solidă și
 „frumoasă cad ploile și se îngrămădesc zăpezile iernii
 „prin acoperișul sfărâmat.

„Dela un mare pod de fier, prin care se mântuie strada,
 „ce vine dela Curte, o șosea se desface în sus, spre dealul
 „de vii, în fruntea căruia se ivesc din cea mai mare de-
 „părtare frontoanele galbene ale caselor *Mănăstirii*
 „Dealul.

„Aici în mijlocul curții interioare vezi biserica de îngro-
 „pare a Domnilor vechimii. Lespezi mari de piatră prinse
 „cu scoabe de fer alcătuiesc pereți de o putere neobișnuită
 „în grosime și în înjghebarea lor de stâncă. Două tur-
 „nulețe octogonale în față, unul mai mare la mijloc.
 „Cele mai delicate și mai felurite horbote de piatră în-
 „conjură pisania împărțită la dreapta și la stânga ușii
 „de intrare, sau împodobesc baza, tivesc ferestrele turnu-
 „rilor. Gustul cel mai ales s'ar opri fermecat înaintea
 „acestei armonii durate pentru o mie de ani“.

Mănăstirea Dealul fu ridicată de fiul lui Vlad Călu-
 gărul, *Radu cel Mare* (1496—1508), care strămută și
 mitropolia din Argeș în Târgoviște. Acest înțelept orga-
 nizator al bisericii din Țara Românească aduse din Mun-
 tenegru pe preotul *Macarie*, om priceput în ale tiparului
 de cărți bisericești, înființând chiar în această mănăstire
 prima tipografie. Deci, reședința domnească a Drăculești-
 lor se va impune și ca un focar de lumină, și această nu
 va fi de sigur un titlu mai pe jos de acela de reședință de
 domni viteji. Intre aceștia din primele timpuri după Vlad
 Dracul, pe care-l vedem luând parte la lupta creștinilor
 dela Varna (1444), trebuie să amintim pe fiul său, pe
 vestitul *Vlad Țepeș*, prietenul și protectorul tânărului
 Ștefan al Moldovei și singurul domn ale cărui calități de
 viteaz și conducător al statului fură aproape cu totul în-

tunecate de patima pedepsii cu țeapă. De sigur că Târgoviștea ca și restul țării trebuie să fi jălit în vremea lui multe suflete de oameni, ce o fi văzut chinuindu-se.

Mai târziu, *Neagoe Basarab* (1512—1521), ca domn evlavios, desăvârșește domnia lui Radu cel Mare, deși merge prea departe pe această cale, dând biserica Țărei-Românești, cu averile lor pe mâna grecilor. De acest domn însă e mult mai legat vechiul scaun domnesc al Argeșului, prin minunata clădire a Mănăstirei Argeșului.

Dar în veacul XVI, domnii români nu mai stau statornic în Târgoviște, fiind atrași de o altă reședință mai aproape de Dunăre: *Bucureștii* sau *cetatea Dâmboviței*, așa că numai în răstimpuri se întâmpină câte un domn pe malul Ialomiței. — Astfel *Petru Cercel*, după ce ajunsese domn cu ajutorul regelui Franței, își alege reședință în Târgoviștea; și, fiind obicinuit cu civilizația occidentală, în scurta lui domnie de 2 ani (1570—1572), o înzestră cu curți mari, luxoase și cu *biserica domnească*. Totuși Târgoviștea nu mai putea să lupte cu noul scaun domnesc din București; ea rămase mai mult ca o cetate de apărare pentru domni și familiile lor în vreme de primejdie.

Astfel, Mihai Viteazul, eroul între eroi, retrăgându-se spre Târgoviștea după victoria dela Călugăreni, atrase asupra cetății urgia Turcilor. Sinan-Pașa și-a lăsat urmele-i distrugătoare dând foc la ceea ce aveau mai scump Românii, la bisericile și Curtea domnească, până când aliații de peste munți veniră s'o mântuiască.

Apoi, doi ani mai târziu (1597), Mihai primii aici pe comisarii imperiali, însărcinați cu guvernarea Ardealului, și le făcea, în Mănăstirea Dealul, jurământul de credință către împăratul lor, Rudolf II. El nu se gândia de sigur atunci că după ce va săvârși una din cele mai mari fapte românești, nu se va înapoia aici decât capul său, singurul lucru ce mai putură scăpa credincioșii lui supuși, din mâinile dușmanului Basta.

În fine, Târgoviștea mai apucă în vre-o două rânduri vremile de cinste domnească, pe timpul lui *Matei Basarab* și a urmașului de mai târziu, *Const. Brâncoveanul*.

În adevăr, aici se stinse în Aprilie 1654 Matei, bătrânul și viteazul Voevod, după ce avu de învins revolta Seimenilor săi, cari-i închiseseră porțile cetății, și stând în palatul său domnesc la locul ce-i plăcea de obicei, sub cerul deschis, după cum zice un cronicar. Mormântul său și al doamnei sale, *Elena*, se află în mănăstirea Dealul; aici, amândoi avură grije pentru așezarea unei tipografii sub conducerea fratelui doamnei Elena, *Udriște Năsturel*, unul din cărturarii însemnați ai timpului.

Această strălucită reședință domnească trebui însă să mai vadă îndată după moartea lui Matei Basarab, pe timpul lui Constantin Basarab, cruzimile fără nume ale acelor mercenari revoltați din nou, și cari omorîră, între alți boeri mari, și pe Papa din Brâncoveni, înrudit cu Matei și tatăl lui Const. Brâncoveanul.

E de mirare deci că acesta se mai gândi, odată ajuns domn, să refacă vechiul palat domnesc de aici, ca o locuință de petreceri.

„Dar ¹⁾ iată că sosește domnia de belșug și strălucire a lui Constantin Brâncoveanul. Pompa stăpânirii se întoarce iarăși în odăile cu totul prefăcute. Sunt din nou sfaturi, sărbători, muzici; cu toate că în vremea de înjosire și supunere, zidurile ajunseră zadarnice, nu se mai apără. În toamna anului 1713 vin încă la Târgoviște în vremea culesului viilor din deal bătrânul Voevod, Doamna, coconii, nurorile și micii nepoței, împreună cu obicinuitul alaiu. Dar la Paști, aceiași oaspeți veseli pornesc, cu cenușa pe cap, spre temnițele și piețele de ucidere ale Constantinopolei“.

¹⁾ N. Iorga.

ANTICHITĂȚILE DELA BAIĂ

Alex. Lapedatu.

Ca una din cele mai bătrâne așezări orășenești ale țării, Baia Sucevii, azi un sat ca multe altele, păstrează în cuprinsul său rămășițele istorice ale căror vechime se ridică departe în sus dealungul veacurilor, până în vremea celei mai bogate înfloriri a târgului săsesc de odinioară, până în anul memorabil al rușinoasei înfrângeri a lui Matiaș Craiul în Moldova și până în epoca întâiei și celei mai vrednice domnii a lui Petru-Rareș. Ele sunt 1) *ruinele bisericii Catolice*, reedificată de Alexandru cel Bun la 1410, 2) — *biserica Albă*, acum restaurată, înălțată de Ștefan cel Mare și 3) *biserica zisă*, pe numele ctitorului, a lui *Petru Rareș*, zidită la 1532.

Baia, cum i-au zis totdeauna ai noștri, *Stadt Molde*, cum o numiau dirigații sași în bogata lor corespondență cu Bistrița Ardealului, *Moldavia*, cum o găsim însemnată în hărțile cele mai vechi, *Civitas Moldaviensis*, cum o scriau străinii în documentele și actele lor latinești, a fost descălecată de Sașii ce colonizaseră vecina Rodnă de peste munți și o aduseră la mare înflorire în a doua jumătate a sec. XIII-lea. În *Baia*, scrie d. Iorga, — se recunoaște ungurescul *Banya*, ce slavonește e tot atât cât *Rodna* — Rodna din vecinătatea Bistriței.

În întâia jumătate a sec. al XIII-lea, târgul eră întemeiat și organizat definitiv, după modelul cetăților săsești din noua patrie a descălicătorilor din — Ardeal. O arată aceasta mărturia documentelor posterioare, nu prea târzii, (cel dintâi dela 1413), cari numesc *Baia capitală* a „*țării Moldovii*“. Firește nu a Moldovei lui Bogdan-Vodă Descălecătorul, care va fi rezidat la Rădăuți, unde s'a înmormântat, ci a Voievodului întemeiat puțin mai înainte (c. 1352), de Dragoș-Vodă, și fiul său Sas, — *Voievodat* numit în diplomele regelui Ludovic „*terra Moldaviae*“ și pe care l-a supus și luat în stăpânire Bogdan. Faptul acesta se atestă și prin pecetea contimporană — căci, după sigilografi, e gravată în sec. al XIV-lea a sfatului orășenesc, pe care târgoveții din Baia au întrebuin-

țat-o în actele lor, generație după generație, până târziu în sec. XVII-lea, — pecete ce are, ca stemă a orașului, un cerb în cruci fin, iar în exorgă inscripțiunea: *Sigillum* Capitalis* Civitatis* Moldaviae* Terre* Moldaviensis**.

Intemeiat în astfel de condițiuni de o populație harnică, cu spirit de organizare și năzuinți de propășire, Baia, mijlocind o bună parte a relațiilor noastre economice cu Ardealul, ajunge, în a doua jumătate a sec. XIV-lea, unul din cele mai însemnate târguri ale Moldovei și se menține ca atare în secolul următor, alături cu celelalte așezări orășenești ale țării care deși întemeiate mai târziu se dezvoltaseră și ele destul de repede. Aceasta se vede din bogata corespondență a orașului cu Bistrița, din vechile privilegii comerciale, acordate neguțătorilor străini, în care Baia figurează între târgurile de frunte ale țării și din faptul că aci, la începutul sec. al XV-lea, s'a cerut și s'a obținut dela Scaunul Ponticifal înființarea unei Episcopii catolice, mai mult pentru locuitorii sași ai orașului, și mai cu seamă pentru scopurile generale ale propagandei între „schismatici“, sprijinită atunci, cu mult zel, de Margareta Doamna, soția lui Alexandru cel Bun.

Pe mormântul acestei Margarete — considerată de tradiția bisericească ca întemeietoare a cultului catolic în Moldova — edifică Alexandru-cel-Bun, la 1410, marea biserică cu hramul Sf. Fecioare, dimpreună cu mănăstirea în care, câțiva ani după aceea se așază Scaunul Episcopilor latini din Târgul Moldoveii. Eră în epoca de înflorire a comunității catolice a Sașilor din Baia, epocă ce, de altfel, nu ținū decât prea puțin — până la 1467, când precum se știe, târgul ce adăpostise între zidurile sale oastea ungurească a Craiului Matiaș, fu dat pradă flăcărilor în noaptea de 14 spre 15 Decembrie, odată cu lovirea, spargerea, înfrângerea și rușinoasa fugărire a vrăjmașilor... Arderea aceasta a târgului urmată de o alta în 1476, înaintea bătăliei dela Valea Albă, e punctul de plecare pentru decăderea Băii; o parte din vechii locuitori își părăsiră vetrele, locul lor fiind luat de „schismaticii Valahi“, pe seama cărora ridică acum victoriosul

Voevod o biserică mare și frumoasă de piatră, pe care o închină sufletului marelui mucenic și *biruitor* Gheorghe...

În mijlocul Târgului în decădere, din care disparu curând Episcopia și mănăstirea (c. 1510), — slabita comunitate catolică a Sașilor și Ungurilor din Baia întrețineă însă destul de bine măreața și trainica ctitorie a lui Alexandru Vodă cel Bun, — biserica cu hramul Sf. Fecioara, despre care ne-au transmis mărturii, mai mult sau mai puțin prețioase, mai toți Episcopii, Vicarii apostolici și Missionarii catolici ce au vizitat-o în cursul sec. al XVII-lea. Într'una din aceste relațiuni ¹⁾ se spune că în toată Moldova nu este o asemenea biserică (bineînțeleas catolică): cu turnul înalt, de piatră, zidită în pătrat și bun pentru apărare, ea avea cinci altare: întâiul, cel mai mare al Adormirii Maicii Domnului; al doilea, la miază noapte, al Sf. Caterina; al treilea, la miază zi, al Sf. Nicolae; al patrulea, lângă acesta al Sf. Marii Majoris; al cincilea, în Capelă, tot în partea de miazăzi, al Sf. Treimi. — În mijlocul bisericii e Baptisterul sub care odihnește Margareta (soția lui Alexandru cel Bun). „acea piatră nestimată, fundătoare a bisericilor (catolice) moldovene“...

...De mulți ani, de un secol, poate și mai bine, mult lăudata biserică săsească din fostul târg al Moldovii zace în ruini, — ruini cari impun încă și astăzi vizitatorului prin măreția lor, și după cari se poate recunoaște cu înlesnire părțile constitutive ale templului de odinioară: turnul pătrat și puternic al clopotniței, înalt și acum, după atâta amar de vreme, de vre-o 20 m., altarul cu frumoase ferestre gotice ridicat până la începutul bolților și sprîjinit în afară, ca și restul clădirii, de solizi contraforți, precum și temeliiile vechilor altare, enumerate mai sus...

2. În relațiunea sa, Marc Bandini ne spune că în Baia, pe lângă biserica catolică mai sunt încă patru biserici „schismatice“ — deci ortodoxe: două de lemn și două de piatră. Aceste din urmă sunt bisericile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Cu privire la cea dintâiu, zisă și

¹⁾ Marc Bandini.

cea *Albă*, afară de tradiția locală, care o atribue marelui Domn, nu mai cunoaștem nimic. Căci, multă vreme părăsită și ruinată, ea nu mai păstrează astăzi vechea pisanie sau măcar vreun alt obiect, care să ateste începuturile ei. Dacă, la aceste, adăogăm și faptul că, fiind și rămânând totdeauna o simplă biserică de mir, a fost lipsită de obișnuitele documente de danii și privilegii, vom înțelege de ce nu se poate spune nimic pozitiv cu privire la trecutul de patru secole și jumătate al ctitoriei lui Ștefan cel Mare din Baia... Zidită în întregime din piatră, după tipul cel mai simplu și mai comun al bisericilor glorioșului Domn, biserică din Baia a fost închinată Sf. marelui mucenic și *biruitor* Gheorghe, pe seama Credincioșilor băștinași ai țării, a căror prezență, în mijlocul târgului săsesc, preocupă, încă de pe timpul lui Alexandru Vodă cel Bun, propaganda catolică în Moldova...

3. Biserica lui Petru Rareș este zidită, după cum ne atestă pisania, la 1532. Data pisaniei ne arată că această biserică este întâia din șirul fundațiilor bisericesti cu care acest Voevod a împodobit pământul patriei sale. (Probotă a fost începută, adevărat, la 1530, dar a fost terminată — după o întrerupere de câțiva ani — abia în a doua domnie a ctitorului); iar construcția ca atare este singură din acest șir, zidită după normele clădirilor pioase ale lui Ștefan cel Mare... Dar, dacă noul altar din 1522 al drept-credincioșilor din Târgul Moldovei nu se deosebiă mult, ca dispozițiune și întocmire, de cel vechiu din 1467 el se prezintă însă cu totul deosebit față de aceasta în ceea ce privește zugrăvirea, căci eră împodobit — ca mai toate bisericile și mănăstirile lui Petru Rareș — cu bogate și frumoase picturi bisericesti în interior și exterior. De aci provine ca biserică cea veche rămase pentru locuitori din Baia, *biserica Albă* în deosebire de cea nouă pe deantregul zugrăvită. Urmele zugrăvelilor exterioare se văd și astăzi pe peretele dela apus al bisericii; cât despre zugrăvelile interioare, deși mult alterate de reveniri posterioare, ele se păstrează peste tot dimpreună cu portretele ctitorilor: ale lui Petru-Vodă, al soției sale, Elena Doamna, și al uneia din fiicele lor.

Atât e tot ceea ce se poate spune despre biserica lui Rareș din Baia, azi singurul lăcaș de închinare din acest sat. Căci târgul de odinioară, decăzând și restrângându-se în hotare tot mai mici, Biserica Albă rămase afară, în câmp, unde, părăsită de multă vreme, căzù în ruina din care s'a ridicat astăzi în urma restaurării făcute. Aceste sunt antichitățile ce se mai păstrează astăzi la Baia. Dacă vor mai fi fost și altele, vremea le-a distrus și îngropat, fără urmă și fără amintire. Singurul loc, în care, credem, s'ar putea descoperi ceva mai de seamă, făcându-se cercetări, e cel chemat „Cetățuia“, — localitate pe un cap de deal, peste râul Moldova, numită astfel, pentru că așa au apucat dela moși-strămoși locuitorii ce bănuiesc că sub scoarța superficială a pământului se ascund ziduri și se găsesc îngropate buți cu bani și alte odoare. Căci fiind dat așezare-ai pe deal și apropierea de sat, nu e exclusă posibilitatea ca acolo să fi fost, în primele timpuri ale ființării târgului, cetatea „burgul“ de retragere și apărare în vreme de pericol, pe care descălecătorii sași, pre obiceiul târgurilor lor (neîntărite) din Ardeal, își vor fi clădit și ei noul târg al Moldovei.

LUPTA DELA BAIA

...Și¹⁾ Baia era pustie. Episcopul nu mai stă de mult aici. Vodă nu ținea pârçalabi. Sașii se împraștiaseră. Iar țaranii erau unde nu se duceau gândurile puternicului Craiu, atunci când paharele se ridicau la masa-i strălucită, în sunetul vesel al trâmbițelor, cari urau noroc în războaie; ei erau cu săgeți, ciomege și săbii, cu măciuci și coase, în codrul lui Vodă, în codrul alb din preajma Crăciunului.

„In seara de 14 spre 15 Decembrie, un trecător strică „veselia neîmpărțită a ospățului: el vesti Craiului său — „căci era un Ungur venit pentru afaceri în Moldova, — că

¹⁾ N. Iorga.

„pădurile dimprejur sunt vii și că le străbate, clipă cu clipă, fiorul răzbunător al mersului oștirilor. Putință de plecare nu eră, — nici un pas nu se află pe aproape, și cu astfel de dușmani ca Moldovenii, cine s'ar fi înfundat într'o trecătoare necunoscută, și pe ce drum s'ar fi putut ajunge cu siguranță acolo? Lupta trebuia așteptată în Baia, „o luptă pentru viață, nu pentru cinste“, scrie Italianul care a fost chemat ca să cânte laudele Craiului Matiaș. Două sute de pedestri încercați în războaie fură așezați în jurul Regelui însuși; cealaltă parte fu împărțită pe unde se credea că poate fi mai de folos. Ochii tuturoră căutau cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie dușmanul: ce dușman și de unde, cine putea să știe?

„Eră abia întâia strajă a nopții, după socoteala ostașilor, când zori de flacări înroșiră cerul într'un întreit răsărit de groază, și un lung chiot sălbatec zguduî văzduhul de ger. Erău Moldovenii, cari-și aprinseră făclile și se îndemneau la lucru, un lucru lung și greu, care putea să ție până dimineața. Invălmășeala începù, nebună prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile ale căror copaci goi se desfăceau ca de aramă nouă pe cerul de sânge. Unii se luptau sătui, beți, din fală de credință pentru Rege, din setea de a trăi, de a vedea pe ai lor de acasă; ceilalți veniseră să restoarcă oboșelile lor, suferințele sărmanilor aruncați în Decembrie pe potecile de zăpadă înghețată ale muntelui, jignirea adusă Domnului lor, amenințarea de nimicire sau de îngenunchiare aruncată țării. Ziua singură descleștă brațele ce se strângeau cu furie: ea arată învinșilor pe unde să fugă.

„Baia, târgușorul pașnic, eră un rug pe care ardeau morții, mii de oameni din oastea năvălitoare, mai toată Secuimea și Săsimea pe care o aduse Voevodul Ardealului, care rămase între ai săi, în mormântul de flacări. Lăsând în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, Ungurii se întorceau spre Oituz, fără să-i neli-niștească cineva, și dacă nu s'ar fi văzut așa de împu-

„ținați ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al
„unei nopți vrăjite.

„Steagurile fâlfâiau acum în altă parte, în mâinile celor
„ce le răpise. Călăreții mândri erau ruși de oboseală
„și pătați de sângele prietenilor. Iar Craiul nu mai că-
„lărea în frunte, ca un tânăr erou ce cucerește jucându-se:
„îl duceau pe targă. El avea trei răni pe dânsul, și fierul
„unei săgeți țărănești îi rămăsese, nu în față, ca să se
„poată mândri măcar, ci în spate“.

S U C E A V A

G. Mandrea

La Suceava, care a fost capitala Moldovei până în anul 1564, găsim un oraș întărit prin mai multe cetăți, după cum e și Iașul, iar castelul era una din întăriturile cele mai importante ale fostei capitale. Forma castelului este poligonală cu un șanț înconjurător care la caz de nevoie se putea umplea cu apă. Când s'a strămutat capitala Moldovei la Iași, castelul dela Suceava a fost lăsat în părăsire. Iar când Austriacii au luat Bucovina, s'a permis de guvernul Austriac unei coloni de Armeni ce s'a mutat la Suceava, să-și construiască casele cu materialul celor dobândi din castelul lui Ștefan cel Mare.

Resturile rămase în pământ și îngropate în moloz se cercetează de câțva timp de Romstorfer. Afară de capela castelului și a creptei de sub dânsa care se descoperise acum trei ani, s'au mai desfăcut patru încăperi mari și altele mai mici cari erau toate boltite. În prima încăpere s'a găsit coșul sobii cu fundațiunile ei; sălile dinspre curtea interioară aveau în față un cerdac care se rezimă pe stâlpi de piatră înalți de 2.05 m. și groși de 52 cm. Stâlpii aceștia formau o arcadă fiind legați cu cercuri de piatră între dânsii, iar spațiul între cercuri și zidurile oădăilor erau boltite; una din aceste bolți există și azi și e bine conservată.

Acî s'a găsit între dărămături prima monedă care era de aur, ea este ungurească din anul 1525 . . . Diferitele

monede ce s'au mai găsit în urmă, atât străine cât și de cele românești, se explică prin faptul că Suceava era un centru întărit al comerțului ce se făcea în această parte a locului între Neamț și Baia, apoi la Akerman peste Bender și Iași, și Cernăuți la Lemberg, peste Hotin și Dorohoiu la Camenița și peste vama de la Bistrița la Sibiu.

Urmând cu descoperirile la Castel, s'a putut constata că zidurile cetății de 3.20 m. grosime nu a fost executat deodată, ci în mai târziu i-se adăogase o grosime de 1.20 m. Această întărire coincide cu restaurarea ce-o făcu Ștefan cel Mare, și grație acestor întăriri Cetatea Suceava a putut rezista timp de 300 de ani . . . . Odăile și casematele (pivnițele) își primeau lumina din interiorul curții actuale, care avea jur împrejur ceardacuri pe stâlpi de piatră după cum sunt la mănăstirile noastre.

Ca mărime, castelurile noastre erau mai concentrate ca mănăstirile, fiindcă nu aveau de adăpostit populațiunea cu bunurile ei ce se refugiau dinaintea inamicului, ci numai corpul de armată ce trebuia să reție pe vrăjmaș. Castelurile erau însă mult mai tari, zidurile aveau o grosime de 3.20 m. și o înălțime de 18—20 m. adică cât ar fi o casă cu patru etaje.

Pentru aceste ziduri și la colțurile castelului erau turnele ce serveau santinei pentru observarea inamicului, dela înălțimile acestor turnuri ochiul putea străbate peste șesuri, la semnalele ce se dădeau din vârful munților și cari anunțau apropierea inamicului. La ocazii de acestea, buciumul român în timpul zilei și focul în timpul nopții, dedeau semnalele anunțând pericolul iminent.

Toată mișcarea din cetate se petrecea în interiorul ei ;— adânc în subsol erau casematele (pivnițele) boltite pentru proviziuni și muniții; tot la aceste adâncimi se aflau ascunzătorile prizonierilor. La parter, de jur împrejurul zidurilor înconjurătoare, erau localurile pentru grajduri, trăsuri, bucătării și cazarma. La etaj era locuința domnitorului, alături capela (paraclisul) și locuința căpitanilor iar deasupra peste învălitori și în dosul zidurilor erau balcoane de circulație pentru pușcași și serviciul tunurilor. Tăria unei astfel de cetăți consistă în următoarele îm-

prejurări: Cetatea principală sau Castelul propriu zis, formă centrul întărit pe un deal aproape izolat, jurîmprejur erau câmpurile întărite și bastioanele ale căror urme s'au găsit prin arături; apoi veneau dealurile vecine ale căror vârfuri erau încoronate cu mici forturi și mănăstiri...

La unul din bastioanele Sucevii și la punctul cel mai înalt adică la 12 m. peste nivelul curții interioare, și la 55 m. deasupra gârlei Cacaina s'au găsit fundamentele unei biserici de lemn cu altarul spre est, prin urmare și aici avem aface cu o biserică ortodoxă. Lărgimea ei era de 6 m. iar lungimea 14 m. — In corpul bisericii s'au găsit

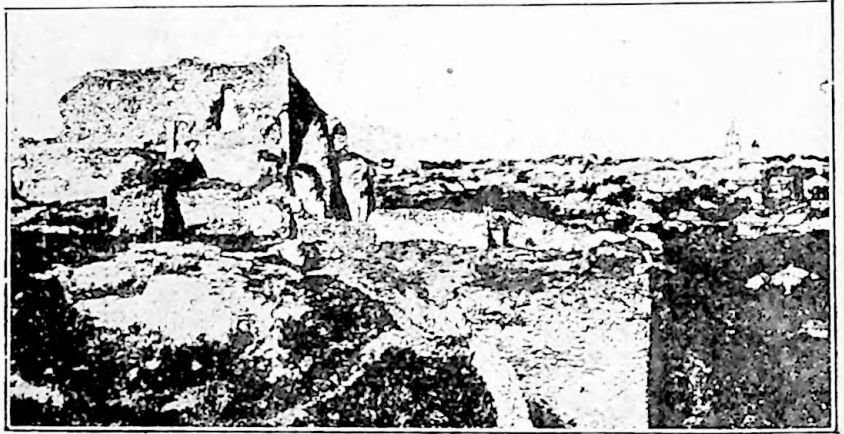

Fig. 8. — Suceava. Ruinele cu vederea generală.

două morminte din care unul aparține unui copil dela care n'a rămas afară de pământ decât dinții. In groapa cea mare s'a găsit mai multe fire de argint dela o stofă și o monedă de argint ungară din sec. XV. O a treia groapă era pe jumătate așezată sub fundamentele bisericii spre exterior; aici s'a găsit un schelet aproape bine conservat. Tot pe locul bisericii s'au mai găsit părți de lemn arse, 5 pietre de mormânt din care una cu leatul 1580.

Asupra stilului ce aveă acest castel al Sucevei, îl putem bine definii din ruinele ce au mai rămas și din obiectele ce

s'au găsit. Se știe din documente că acest castel a fost restaurat și întărit de Ștefan cel Mare, Domnul Moldovii; se știe de asemenea că numitul Domn avea pe arhitectul *Teodor*, care a fost întrebuințat și la întărirea Cetății Albe. Cred că nu mergem greș dacă am atribui și Cetatea Sucevii, tot acestui arhitect, care a fost însărcinat și cu clădirea diferitelor biserici construite de Ștefan cel Mare în memoria biruințelor repurtate asupra diferiților inamici.

În definitiv eră o arhitectură serioasă, și numai pe ici pe colc înfrumusețată cu câte un ornament sau cu chennar... Dacă lucrarea eră luxoasă și materialul permitea, piatra cioplită se preferă, la caz contrar clădirile se executau în cărămidă tencuită și agrementate cu ornamente de faianță...

Toate lucrările întreprinse de Ștefan cel Mare ca: Cetăți, Case domnești, Mănăstiri, Biserici, Poduri formează o serie întreagă de edificii ale artei române, și pe cari le putem defini sub denumirea de stilul lui Ștefan cel Mare din cauza unității în dezvoltarea lor arhitectonică.

„Deci¹⁾ cetatea foarte puternică a Sucevei se datorește, „la dreptul vorbind lui Ștefan, care e și creatorul sistemului de apărare prin cetăți și acela care a instituit „pârcălăbiile. Ea a fost în stare să se împotrivească unui „atac, care țină mai multe săptămâni, din partea unei „mari oștiri polone, cu tunuri, în fruntea căreia stătea „însuși regele Ion Albert. Fusese dreașă de curând, după „ajungerea până la Suceava, în 1485, a Turcilor din cetățile, de curând pierdute, ale Chilie și Cetății Albe. „Când pentru a doua oară, Turcii, dată aceasta cu sulțanul Soliman-cel-Măreț însuș, intrară în Suceava, ei „putură intră în cetate, dar n'ò stricară și n'ò „înnoiră“ „lăsând-o ca reședință lui Vodă Ștefan-cel-Nou, adus de „dânșii, a păcătosului de Lăcustă.

¹⁾ N. Iorga.

„Suceava fu înconjurată peste douăzeci de ani de către boerii cari luaseră Domnia lui „Ion-Vodă“ Despot, și „acuma-i voiau și viața; el eși înveșmântat în cele mai „mândre haine domnești ale sale, și întâmpinat la podul „dela Areni, „judecăt“ și ucis. Cetatea fu apoi atăcată „de Mihai Viteazul, care urmărea pe Ieremia Movilă, și „căzù în mâinile năvălitorului.

„Cea mai nouă formă a Sucevei vine dela Movilești, „cari au stat bucuros în încăperile ei. — Asediul lui Ti- „muș Cazacul și al Domniței Ruxanda, soția lui și fata „lui Vasile Lupu, „Domnul izgonit de către noul stăpâ- „nitor, Gheorghe Ștefan, și de către ajutorii lui, mun- „tenii și ardelenii, înseamnă iarăși o dată însemnată în „viața vechii Capitale. Arsă, mai apoi, și pustiiată (1685 și 1686) de regele Poloniei, Sobiesky, ea fu dărâmată la 1686 după însăși porunca Domnului Moldovei pentru a fi pe placul Turcilor. Căci reședința domnilor eră de mult strămutată la Iași — dela 1568 — de Alexandru Vodă Lăpușneanu — tot ca să fie pe placul suzeranilor din Constantinopole.

Monumentele istorice rămase în urma evenimentelor petrecute în Suceava sunt destul de numroase și afară de sus menționate resturi ale fostei Cetăți și reședinți domnești sunt reprezentate prin bisericile ce sânt încă în ființă. Cele mai interesante dintre ele sânt: Biserica cu hramul Sf. Dumitru, clădită la 1534 de Ștefan Vodă, fiul lui Petru-Bogdan, și care a ars la 1809 împreună cu turnul cel mare, în care se găseau clopote vechi și prețioase.

Biserica cu hramul sf. Neculai clădită în 1611 de comisul Niculai Băiescu și marele postelnic Nicoară Prăjescul. Aceste două figurează astăzi ca biserici parohiale. Suceava mai are însă și două bisereci ortodoxe filiale cu vechimea nu mai puțin istorică și anume: Biserica cu hramul sf. Ion Botezătorul, zidită la 1643 de domnul Moldovei Vasile Lupu, și biserica din mahalaua Ițanii-vechi, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, întemeiată la 1639 de călugărița Nazaria și fiica sa Angelina, pe locul unde se află încă și înainte o mănăstire de maice.

Tot ca monument istoric trebuie considerată și biserica Armenească cu hramul sf. Axente din Cetățuia ruinată Zamca, care a fost odinioară mănăstire, întemeiată la 1602, apoi prădată și arsă de Cazacii lui Timuș la 1653. În jurul ei se văd încă întăriturile făcute de regele polon Sobiesky, precum și un turn vechiu de chindie foarte curios, însă cam ruinat. Cea mai veche și mai interesantă clădire din Suceava este însă așa numita veche mitropolie a Sucevei cu hramul Sf. Gheorghe, având și o chinovie de călugări însărcinați cu paza moaștelor sf. Ion cel Nou, care este patronul Bucovinei. Clădirea începută după stilul mănăstirii din Putna, la 1514, de către Bogdan Vodă și isprăvită de fiul acestuia, Ștefan, la 1522, a fost încă mărită și înfrumusețată la 1598 de mitropolitul Moldovei, Teofanie; și, în urmă (1589), de domnul țării Petre Șchiopul; apoi rămânând o vreme părăsită, a fost restaurată de mitropolitul Iacob. În această biserică fură depuse moaștele sf-tului Ion cel Nou, pe cari le dobândise Alexandru cel Bun la 1402 dela neguștorimea orașului Trapezunt și le așezase în vechea mitropolie, întemeiată la 1589 de Ieremie-Vodă, însă în urmă distrusă. Aci, în noua biserică mitropolitană au stat moaștele sf. Ion până la 1630 când fură strămutate la Iași. Mai târziu însă ele au fost luate de regele Polon Sobiesky și duse în Galiția, la Zolchien unde au stat până la 1783, când împăratul Austriei, Iosef II, a poruncit din pornirea generoasă pentru noua lui țară, Bucovina, să fie aduse cu mare pompă înapoi la Suceava.

În fine, mai este și biserica Mirăuțului, despre care se zice că ar fi pe locul vechei mitropolii, dela 1399, a lui Iurg Vodă. Restaurată astăzi cu multă cheltuială și în mod somptuos din inițiativa fondului religionar și a guvernului austriac, ca monument istoric este vrednic de toată atențiunea. Acest edificiu prea frumos așezat în vechea mahala a Mirăuților, pe malul gârlei din fața cetății cu care vechea mitropolie se zice că eră legată prin un pod aerian de piele de bivoli, este un însemnat monument istoric al bisericeii ortodoxe române.

Pe lângă aceste biserici de rit ortodox, Suceava mai

posedă una romano-catolică și alta greco-catolică precum și o capelă protestantă.

Populațiunea Sucevei s'a ocupat din vremuri cu negoțul, ca dovadă colonia veche armenescă care s'a așezat acolo precum și faptul că aci erà loc vamal de căpetenie al principatului Moldovei.

Locuitorii se ocupau însă și cu industria, mai ales cu cojocăria care se menține în parte și azi. Pe lângă aceasta, Suceava erà înconjurată de pomete întinse în cari se cultivau cu deosebire mere de soi. De asemenea și albinăritul, ba chiar și cultura viermilor de mătase erau aici în floare.

CETATEA ALBĂ ȘI CHILIA

Nistrul, a cărui albie a fost regulată de ultimii stăpânitari așa după cum doriau să facă în vremurile depărtate domnii Moldoveni, duce înainte de vărsarea sa în mare, la vechea cetate grecească *Tyras*.

Pentru Moldoveni însă, cari au stăpânit-o poate de pe timpul lui Iurg-Voevod (1374), mai probabil dela Roman-Vodă (1392), și încă și mai sigur dela Alexandru-cel-Bun, eu fu *Cetatea Albă*, care aminteă Castelul alb al Pecenegilor. Mai înainte însă fusese Cetatea Neagră sau *Mauro-Kastron* pentru bizantini, și apoi *Moncastro* pentru iscusitii și îndrăsnetii marinari Genovezi, cari deveniseră stăpâni în Marea Neagră încă de prin sec. XIII. Astfel, după zidurile bizantine se ridicară puternicele ziduri italiene, mai tari ca acele ale Hotinului, apoi odată cu numele de *Cetatea Albă* ca primii și ziduri noi moldovenești. batute de atâtea ori de stăpânitorii păgâni din Constantinopole.

„Pentru ¹⁾ dânșii (domnii Moldoveni) păziră acum „străjerii români cu ochii asupra Limanului. Alexandru „cel Bun, iar din urmașii săi mai cu seamă Ștefan cel

¹⁾ Neamul românesc în Basarabia de N. Iorga.

„Mare, au adus ziduri noi moldovenesti la cele din alte vremuri. Turcii o cercară de câteva ori în zadar.

„Apoi în anul 1484, Sultanul Baiazid cel de al doilea, căzî năprasnic asupra oraşului, şi pârcălabii, lăsaţi fără ajutor nu se putură ţine mult. Aici stăpâniră, deci, mai întâi păgânii, cu cincizeci de ani înainte de a face din Tighina noastră Benderul lor.

„De acum Ienicerii îşi avură paza în Cetatea Albă.

„Ruşii îi goniră de câteva ori, până ce în 1806 îi scoaseră pentru totdeauna. Noii stăpâni nu mai avură însă nevoe de Cetate, care se dărâmă în parte şi se tot dărâmă. O gravură de prin 1850 o înfăţişează încă mândră şi întreagă. Astăzi, au rămas dintr'ânsa numai muchi, colţuri, turnuri sparte şi revărsări negre de pietre rostogolite asupra malului.

„Ele vestesc însă de departe ce-a fost aici.

Afară de Maurokastron dela limanul Nistrului, Bizantinii mai ridicară încă o cetate în bătaia vânturilor Mării Negre şi anume în ostrovul dela gura Dunărei, unde astăzi este Eski-kilia. Această cetate numită Chelea, Chelion, Kellia, mai fu cunoscută şi sub numele de *Lykostomion*. Cu toate năvălirile străine în aceste părţi, imperiul bizantin s'a considerat totdeauna stăpân asupra Catătei, aşă că după ce în sec. XI ea fu reparată de Andronic Comnenul, Chilia rămase ca un loc de exil pentru oamenii mari din Bizanţiu. Astfel fu surghinuit aici şi un Patriarh, cecece a îndreptăţit în urmă pe Patriarhatul din Constantinopol să considere Chilia ca o posesiune a sa.

După Tătari, cari un timp după năvălirea lor dela 1241 stăpâniră partea de sud a Basarabiei sau Bugeacul, şi prin urmare şi Cetatea Albă cu Cetatea Chilieii, tot Genovezii se aşezară şi aici ca şi în tovarăşa sa dela gura Nistrului. În Chilia, Genovezii găseau mai ales grâu în mare cantitate, cecece dovedeşte, că locuitorii ţărilor dintre Carpaţi şi Dunăre, erau pe atunci ca şi azi cultivatori de pământ înainte de toate.

Apoi, după alungarea definitivă a Tătarilor din Bugeac, la 1345, și întinderea puterii Basarabilor, Chilia intră în stăpânirea acestora în tovărășie cu Ungurii, până când Ștefan cel Mare al Moldovei o cuprinse definitiv la 1465. De aci înainte, soarta Chiliei fu legată de aceea a Cetății Albe, fiind și ea bătută mereu de Turci, și căzând și ea totodată cu cetatea Albă sub stăpânirea turcească la 1484, pe timpul lui Ștefan cel Mare însuș.

CICEUL ȘI CETATEA DE BALTĂ

I. La 1475, Ștefan cel Mare capătă dela Matiaș Corvinnul, către care se îndreptase în marea primejdie ce-l amenință din partea Turcilor, cetatea *Ciceului*, care stăpânește tot unghiul nord-estic bistrițean al Ardealului. Aici își puse ostași și pârcălab. De cetate după obicei erau alipite și sate, — șasezeci de sate, — de unde se luau hrana, lucrătorii, iobagii.

Dela Mihăești¹⁾ merge drumul la Ciceu, a cărui stâncă ascuțită, lângă o movilă rotundă de pietre se deosebește de departe din mijlocul înălțimilor învălurate pe cari le acopăr pădurile..... Un luminiș deschis pe neașteptate, pe când mai departe atârnă pe costișe alte zdrențe de aur și de purpură, arată stânca lui Ștefan cel Mare și a lui Rareș. O floare de piatră roșiatică răsară din mijlocul unor dărâmături cenușii de mari bolovani sălbateci, cari se risipesc învălmășiți până foarte departe, prin mărăcini, prin scursori de ape până la poiana, unde pasc vitele albe și până la drumul galben, care întortochiat aleargă către satul Corabia-Ciceului. Pe culme sus un bastion sur face una cu piatra pe care nu se sprijină atâta, pe cât o urmează mai departe, prins

¹⁾ N. Iorga.

cu legături de vechiu ciment ca oțelul. Copaci mărunți se frâng sus între lespezile dizlocate.

Stai și te uii, și abia-ți vine să crezi că la acea înălțime și în acea strașnică singurătate s'a putut ține pază, că acolo s'au purtat lupte, și că în acel loc așa de mic și de pustiu s'a putut desfășura un act duios dintr'o mare tragedie. Aici, la Ciceul dăruit de Matiaș Craiul lui Ștefan cel Mare, au venit să se opoșească în acel an 1538, care a văzut pe marele Sultan Soliman repezindu-se asupra Moldovei, Doamna Elena a lui Petru Vodă cu fiii ei nevrâstnici, cu câțiva credincioși și ostași. Aici a plâns fiica mândră a Despoților sârbi, lacrimi amare cu gândul la soțul ce se luptă cu moartea. Apoi, când el găsi cărare de fugă, Rareș însuș alergă lângă ai săi și în lungi zile de așteptare dureroasă a privit Voevodul pribeag, de pe înălțimea stâncei sale ..... Aici au sosit Ungurii ca să-l vânză și de aici a fugit el la Constantinopole pentru a-și meșteșugi dela Turci iertarea și aducerea în Scaun.....

Dar în timpurile mai rele, pela 1550, cetatea a fost dărâmată de stăpânitorii Ardealului, cari nu poșteau să mai vadă în cuib din munții lor un astfel de vultur.

Pentru toți aceștia trebuia o slujbă bisericească potrivită. Colonia avea nevoie nu numai de un conducător politic și militar, ci și de unul duhovnicesc.

Deci pentru dânșii Ștefan clădi o mânăstire, încă una pe lângă atâtea cari au fost întemeiate de el în Moldova, în țara Românească, la Râmnicul-Sărat unde se luptase. După obiceiul său, el a ales un loc potrivit prin frumusețea lui, pe Someș, jos de târgul unguresc al Dejului. Ea se numia mânăstirea *Vadului*, după satul Vad, care și el ia numele dela un vad pe apa Someșului (ungurește satul se chiamă Kolostor-Vad, adică mânăstirea, *Cloșterul-Vadului*). Pe vremea lui Petru Rareș, fiul și al treilea urmaș al lui Ștefan, în Vad era Vlădica Anastasie.

Petru Vodă largise foarte mult stăpânirea moldovenească în acele părți, luând Ungurașul, orașul Rodna și marea Cetate a Bistriței. El a dăruit lui Anastasie

două sate, pe lângă cele două, pe care le avea dela Voevozii de mai de mult, spune un act de cercetare din 1553“.

Politicește însă atât Ciceul cât și celelalte posesiuni ce câștigaseră acești doi domni în Ardeal, fură pierdute pentru Moldova în răstimpul celor două domnii ale lui Petru Rareș.

II. Dela satul Sfântă Maria se vede foarte bine în față, sub dealuri pe o mică înălțime ce se ridică deasupra Târnavei, desfășurate în inele de argint, satul *Cetăței-de-baltă*, pe care prin traducere Ungurii o numesc Küküllöva („cetatea Târnavei“), iar Sașii, prin stâlcire, Kokkelburg. Numele acesta îi vine dela o cetate veche, de multă vreme părăsită în mijlocul unui sat de Români sărac, atunci când ea a fost dăruită lui Ștefan cel Mare al Moldovei de către Matiaș Corvinul însuș, care nu putea să și-l facă prieten fără de o asemenea jertfă. Dregătorii Moldoveni, cei doi pârcălabi, drese cu îngrijire și pregătite pentru orice întâmplare. Cetatea trebuie să fi fost asemenea la fel cu cele din Neamț, din Suceava sau din Basarabia, un mare adăpost de ostași între patru turnuri groase sau bastioane. „Balta“, apă lină, înceată, foarte deseori revărsată până departe, a Târnavei Mici cu malurile de lut joase și insulele de buruieni și copaci, o înconjură de toate părțile. Așa au ținut-o Ștefan, cei doi urmași ai săi și în sfârșit neastâmpăratul său fiu Petru Rareș, care mulți ani de zile a tulburat Ardealul dela un cap la altul, dela Bistrița până la Brașov, întrebuițând toate prilejurile și toate mijloacele unei politici de dibăcie.

Dar după dânsul Moldova se aplecă încet spre ruină: Peste vre-o zece ani numai, Alexandru Lăpușeanu trebui să primească redarea cetăței, de mult ocupate de Unguri, pentru a păstră măcar moșia. Zidurile fură date la pământ și multă vreme sătenii culeseră din ele piatra pentru locuințele lor, așa încât o mică înălțătură a pământului, la vre-o sută de pași în dreapta gării, arată numai unde au stat timp de trei sferturi de veac apărătorii steagului moldovenesc în mijlocul țărânimii românești din Ardeal.

LUPTA DELA PODUL-INALT ¹⁾

(RACOVA)

Se ridică atunci o dimineată care nu seamănă cu dimineata roșie a înfrângerii Polonilor. Acum eră o dimineată oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. In chiote de îndemnare și de îndreptare, veniă învâlmășala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de măracini și de lațurile buruienilor uscate. Cei ce apucară a răzbate se suiră pe scândurile podului, grăbiți spre moartea ce pândiă în ceață.

Tunarii țintiră după zgomot, din amândouă laturile drumului mare, și podul se prăbuși în răcnete de spaimă și durere pe care le înăbuși îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: erau așa de mulți dușmani, așa de învâlmășați în strâmtoarea peirii — Thermopyele neamului nostru, — încât arcașii nu puteau greși. Ele veneau din toate părțile mânate de un vârtej de ură. Fuga eră cu neputință: gloatele nebune se împingeau tot înainte, și cei din urmă, grăbiți să răsufle în larg, nu știau ce oprește pe cei dintâi.

Groaza dădù aripi acestora. Un iuruș puternic, și poate pădurea blestemată își va pierde farmecul ucigaș! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un „pod înalt“ deasupra râpei în care curgeau acum valuri roșii deasupra tinei, Spahii în haine bogate, pe cai arăpești, se urcară asupra izvorului săgeților. Secuii fură călcați în picioare, și se împrăștiară lăsând multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu li descopereă căminurile. Țăranii știau însă ce-i așteptau pe dânșii și pe toți ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copacii aceștia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale.

Topoarele, securile, ciomegile, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor; coasele începură să taie holda cruntă a picioarelor cailor turcești. Cu cât ținea mai mult frământarea, cu atâta amestecul se făcè mai strașnic în

¹⁾N. Iorga. *Istoria lui Ștefan cel Mare.*

desișul zăpăcit al dușmanilor. Ei nu mai știau nici pe cine mai au în față, nici pentru ce se luptă. Sultanul nu eră în mijlocul lor ca să strângă pe toți în jurul lui și să-i îndrepte, pe când dincolo Domnul călăuzià toate mișcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, când toată puterea vrăjmașă, pedestrime, călări, salahori, tunuri lăsă lunca sângeroasă și fugi, cete-cete, în toate părțile.

Și în ziua aceia de Marți, a desăvârșitei biruințe — cea mai mare din viața lui Ștefan, și asupra celui mai puternic dușman, — și Miercuri, și Joi, pâlcuri de vânători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinele-i înghițiau, pădurile îi prindeau în brațele lor negre, dându-i în puterea Românilor, ghiata râurilor se sfărâmă prăbușindu-i în adâncimi. Secerișul de iarnă al trupurilor urmă ziua și noaptea.

Din partea lui, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i-se aducă înainte prinșii, foarte mulți la număr, cari scăpaseră de moarte în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fii de oameni vestiți și bogați, așa încât boerii lui Ștefan vorbeau de răscumpărarea lor. Dar Domnul nu voi să audă de tânguială pentru a dà drumul acelora cari-i călcaseră țara în picioare și întinseseră o mână îndrăsneată către cununa sa.

„Dacă aveți atâția bani și puterea, ce ați căutat aici la mine“, strigă el nenorociților, cari fură înfipti în țepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, Domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Și făcù apoi postul de pâine și apă care se juruise lui Dumnezeu în clipele cele grele ale așteptării.

LUPTA DELA RĂZBOIENI¹⁾

(VALEA-ALBĂ)

„Când vestea aceasta (năvălirea tătarilor) se lăți, un strigăt de durere și de milă străbătă rândurile țărânimii: înaintea ochilor umezi se năzără casele în flăcări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bătrânii, nevestele, copiii mânați de ștreangul tătarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răsvrătă, vitejii cari răpusese turcimea în pădurea dela Vaslui, cari îndurau de două luni de zile suferințele căldurei năprasnice, hranei puține și rele, mersurile pripite: se rugau numai să li se deă voie a cercetă o clipă vetrele; *după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ștefan le îngădui cererea, care eră aproape o osândă pentru dânsul. Vor puteă stă două săptămâni, iar pe urmă îl vor căută în codri, — dacă va mai fi acolo sau undevă, pe pământ. Strângând într'un mănunchiu sfânt care se închinase morții boierimea și Curtea sa, el se afundă tot mai adânc în văile înguste.

La 24 Iulie, tabăra turcească ajunse la Roman, — un oraș mort și o cetate pustie. Laiotă mergeă înainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, păgânii duși de un creștin cu acesta, stăteau înaintea Cetății Neamțului, ce-și înălță zidurile pe un deal rotunjit, într'un ținut înalt, de o nespūsă frumusețe, având în fund, ca reazim, Carpații.

Ce eră să mai aștepte Ștefan care auziă din adăpostul său vuetul mulțimei, pocnetul sinețelor și zguduitorul cântec de nimicire al tunurilor? Cevă mai sus eră Baia, și odată ce treceă dușmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se așează dar în marginea pârâului Alb, într'o vale strâmtă, bogată în păduri bătrâne. Și, când trecū în sfârșit Sultanul, lăsând în urmă împresurătorii Cetății Neamțului, — el se vădi prin salutul săgeților.

Acum eră însă soarele de Iulie care luminează toate

¹⁾ N. Iorga. *Istoria lui Ștefan cel Mare.*

ascunzătorile. Căldura curăţise bălţile, uscaser râurile, care pe aici nu-şi sapă prăpăstii. Moldovenii erau puţini, şi nu dintre aceia cari se lasă ucişi pe locul unde i-a aşezat Domnul lor. Laiotă ştia bine şi ţara şi oamenii. Şi inima turcimei întregi dădea viaţă taberei duşmane: Sultanul Mahomed, pentru cinstea bătrânelor cărui se dădea lupta.

Boerii se închinară frumos înaintea morţii, şi o primiră în faţă. Periră astfel — bunicii lângă nepoţi, înveşmântaţi în acelaş giulgiu de glorie. — Stanciul şi fiul său Mârzea, Badea Vornicul, Pascu, Buftea, Ivaşcu al Hriñcului, Şteful al lui Isac, Mihai Spătarul, Postelnicul iuga, Dajbog pârcălabul Neamţului, Stolnicul Barsu, Ilea Huru Comisul, şi atâţia alţii vrednici de a fi pomeniţi în veci pentru bucuria cu care şi-au vărsat sângele, gândindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi şi la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ştefan însuşi, pe care norocu! îl păstră pentru neamul nostru, vorbeşte astfel despre această nenorocire, care se poate plânge fără a ne ruşina vreodată de dânsa: „Eu şi cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putinţă, şi s'a întâmplat ceia ce ştiţi. Pe care lucru eu îl socot că a fost voinţa lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, şi laudat să fie numele lui!“

Despre această memorabilă luptă cronică lui Ureche zice: „Şi au dat războiul lui în 20; iar Moldovenii, obosiţi şi neviindu-le ajutor din nici o parte, au picat nu fieşte cum, ci până la moarte au apărât; nu biruiţi de arme ci stropşiţi de mulţimea Turcilor. Au rămas isbânda la Turci. Şi atât de mulţi au perit, încât au înălbit poiana de trupurile celor pieriţi, unde au fost războiul. Şi mulţi din boierii mari au picat şi vitejii cei buni au pierit cu toţii. Şi fu scârbă mare în toată ţara şi tuturor Domnilor şi Crailor de prin prejur, dacă au auzit că au căzut Moldovenii sub mânia Turcilor.

Pe locul acestei bătălii dela Războeni unde Românii au suferit o înfrângere atât de dureroasă, Ștefan a ridicat în urmă o mânăstire numită mânăstirea dela Războieni. Aci s'a găsit o inscripție pusă de însuș Ștefan :

„In zilele evlaviosului și iubitorului de Christos Domnului Ioan Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domnul țarei Moldovei, fiul lui Bogdan Voevoda. In anul 6984 (1476), iar al domniei mele al douăzecilea an curgător, sculatus'a puternicul Mehmed, Impăratul turcesc, cu toate ale sale răsăritene puteri. Încă și Basaraba Voevod, cel numit Laiota, venit-a cu dânsul, cu toată țara sa cea basarabească. Au venit ca să jefuiască și să piarză țara Moldovei, și au ajuns până aici la locul numit Părăul Alb și Noi, Ștefan Voevod și cu fiul nostru, Alexandru, eșit-am înaintea lor aici și am făcut cu dânsii mare războiu în luna lui Iulie în 26 zile. Și cu îngăduirea lui Dumnezeu biruiți fură creștinii de către păgâni, și căzură acolo multă mulțime din ostașii Moldovei. Tot atunci și tătarii lovit-au țara Moldovei din acea lature. Pentru aceia binevoit-a Ioan Ștefan Voevod de buna sa voință, a zidî acest Sfânt lăcaș întru numele arhanghelului Mihail, întru ruga sa și Doamnei Sale Mariei și fiilor săi Alexandru și Bogdan, și întru pomenirea și întru desufleția tuturor ortodoxilor creștini cari aici au pierit. In anul 704, iar al domniei lui al patruzecilea curgător, luna Noembrie 8.

CĂLUGĂRENI

(Bălcescu. *Ist. lui Mihailu Vitcazul*)

Drumul care merge dela Giurgiu spre București trece printr'o câmpie șeasă și deschisă, afară numai dintr'un loc, două poștii departe de această Capitală, — unde el se află strâns și închis între niște dealuri păduroase.

Intre aceste dealuri este o vale lungă numai de un pătrar de mil, acoperită de crâng, pe care, gârla Neajlovului ce o îneacă și pâraele ce se scurg din râuri o prefac într'o baltă plină de nămol și mocirlă.

Drumul acolo trece în lungul acelei văi, parte pe șosea de pământ, parte pe un pod de lemn, cari amândouă sunt așa de strimte încât de abia poate cuprinde un car lărgimea lor. Această strâmtoare, pe cari locuitorii o numesc *Vadul Călugărenilor*, fu aleasă de Mihai Viteazul spre a slujî de Thermopile Românilor.

După ce trecu Dunărea, marele vizir dete comanda avangardei armatei lui Satârgi-Mehmet Pașa și la arriere-gardă orânduî pe Hasan-Pașa, beilerbeiu Rumeliei, iar pe beii Salonicului și Nicopolei îi însărcină cu paza și apărarea podului. Cele zece galere ce se urcaseră pe Dunăre până la Rusciuc fură descărcate de tot felul de arme și muniții, și primiră porunca de a rămâne pe loc spre a păzi podul.

Intr'această întocmire puternică și îngrozitoare înaintând Turcii, ai noștri începură a se trage înapoi mai la strâmtoare, dar cu multă rânduială și luptându-se neîncetat. Pedestrimea însă, strânsă în urmă prea aproape de Turci, fu respinsă în pădure și dete înapoi în lungul strâmtoarei mai iute și cu oarecare neorânduială, dar fără a încercă vre-o pierdere simțitoare...

Vizirul își așază corturile într'o poziție foarte bună și pe o înălțime la intrarea strâmtoării, tinând oștile armate și având toată noaptea masalale aprinse la câte patru colțuri ale taberei. Mihai Vodă luase poziție dincolo de râu pe o înălțime, două mile departe de tabăra turcească, ocupând strâmtoarea despre București. Astfel, armatele potrivnice se aflau așezate pe două înălțimi față în față, fiind despărțite numai de pădurea din vale ce nu le oprea a se vedea.

În sfârșit, soarele veni să lumineze această zi de Miercuri 12/23 August menită a fi briliantul cel mai strălucit al coroanei gloriei românești. Înaintea zorilor încă, Mihai Vodă trimise o seamă de pedestrime cu puști de se așază la intrarea pădurei, și își puse tunurile într'o bună poziție, pe o înălțime. În vremea aceia, Turcii își luau poziție în preajma podului de ceia parte.

Sfârșindu-se pregătirile, Mihai își înalță împreună cu

ostașii săi rugăciunile către Dumnezeu. Apoi îndreptându-se către dâșii, le zice să-și aducă aminte de vechea lor vitejie, căci ocazia de acum e frumoasă și de-o vor perde, anevoie o vor mai căpăta.

de trei ori Românii împinseră și prăvăliră pe Turci, și de trei ori fură respinși înapoi. Astfel urmă lupta cu noroc schimbăcios dela răsăritul soarelui până către două ceasuri înaintea apusului, biruitorii rămânând adesea biruiți și biruiții biruitori.

El hotărăște atunci a se jertfi ca altă dată și a cumpăra biruința cu primejdia vieții sale. Ridicând ochii către cer, mărinosul Domn chiamă în ajutoru-i protecția mântuitoare a zeului armatelor, smulge o secure ostășească dela un soldat se aruncă în coloana vrășmașă ce-l amenință mai de aproape, doboară pe toți ce se încearcă a-i stă împotriva, ajunge pe Caraiman Pașa, îi sboară capul, izbește și pe alte capete de vrășmași, și făcând minuni de vitejie, se întoarce la ai săi plin de trofee și fără de-a fi rănit.

și Turcii, minunați de îndrăzneala cu care Românii ce-i priviau ca biruiți, îi izbesc acum, încep a fugi răzläțiți. Satârghi-Mahomed-Pașa trăgându-se înapoi fu rănit și îndată schimbând retragerea în fugă, dete cel dintâi semnalul neorânduiei și toată armia musulmană întoarse în risipă spre baltă, lăsându-și coastele și spatele expuse loviturilor noastre. În zadar Ianicerii se țin semeți împotriva a lor noștri, și caută a le răspunde cu focurile lor, căci celelalte cete spăimântate de aceste izbiri împreunate la cari nu se așteptau răschrându-se îi întorc și pe dâșii înapoi...

La capul podului stă îmbulzite în neorânduială artileria, cavaleria, pedestrima, împingându-se de a trece care de care mai înainte; dar văzând că toți nu pot încăpea pe dânsul, mulți din turci fură siliți a se arunca în baltă, unde își aflară moartea. Intre aceștia erau și pașii Haiderbei, Beglerbeiul de Sivas (Capadocia), Husein beiul Nicopolei și Mustafa feciorul lui Aias-Pașa. Ei se cufundară în mocirlă unde fură uciși. Bătrânul Sinan însuși,

târît de ai săi și în graba fugii sale, fu călcat în picioarele cailor, și apoi împuns de sulita unui ostaș român, căzând călare de pe pod cu atâta repeziciune încât izbindu-se de pod, își pierdî chiulaful și feregeaua și doi dinți ce singuri se mai aflau în gura lui...

Noaptea oprî măcelăria armatei musulmane și o păzi de-a fi cu totul zdrobită și risipită. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcăți cu prăzi bogate. Pe lângă tunurile lor ce și le redobândise, alte tunuri mari de ale dușmanilor, cai mulți și mai multe steaguri, între cari și steagul cel verde și sfânt al proorocului fură trofeele acestei strălucite zile. Trei mii Turci zăceau în câmpul bătăii. Perderea Românilor eră încă simțitoare căci Turcii se apăraseră cu curaj. Apele Neajlovului se roșiseră de sângele vărsat în acea zi.

LUPTA DELA CĂLUGĂRENI

Căpitan Al. Anastasiu.

Pe la 1595 drumul Șerpăteștilor, venind dinspre Giurgiu, după ce treceă Câlniștea dădeă la Hulubești. La Hulubești se desfăceă apoi în două: o parte mergeă spre nord până în dreptul satului actual, Singureni, unde treceă Neajlovul, și apoi și acest braț se desfăceă în două, mergând la București, unul prin Dărăști, iar altul prin Copăceni.

Cealaltă parte, dela Hulubești, apucă spre est, treceă Neajlovul la Călugăreni și, apoi prin luminișul dintre pădurile de pe stânga Neajlovului, mergeă mai întâi spre est și apoi se încovoieă către nord-est, ducând la Copăceni, și de acî la București.

Acest drum, poate în bună stare dela Giurgiu până la Câlniștea, devenieă cu totul anevoios după trecerea Câlniștei, și mai ales acel ce da prin Călugăreni, peste mocirlă, Neajlovul și pădurile din jurul Călugărenilor, pe unde traiecul său constituieă un defileu lung de câțiva kilometri.

Peste Câlniștea și Neajlov și peste balta mocirloasă

dintre ele, erau o serie de mai multe poduri de lemn, legate între ele cu un terasament de paie, nuele și pământ. După cum reiese din unele descrieri ale bătăliei (Bălcescu), starea acestui terasament a silit pe Sinan Pașa să arunce în multe locuri scânduri groase de lemn pentru a putea trece tunurile și oastea sa; iar podul peste Neajlov, nu prezintă o mare rezistență căci în cursul bătăliei s'a și stricat.

Totuși acest pod a constituit cheia pozițiunii și aci s'a produs o serie de eforturi foarte încordate, iar la sfârșit atacul viguros al lui Mihai la capul podului, care a produs deciziunea.

Superioritatea numerică a Turcilor nu putea obține la Călugăreni efecte covârșitoare, decât numai după ce forțele angajate între pod și sat ar fi respins pe Români dincolo de coridorul pădurilor (spre nord-est de Călugăreni), și ar fi făcut astfel loc forțelor din urmă să intervină și să poată învâluși pe Mihai.

Nu eră însă ușor a respinge o trupă, hotărâtă a lupta pe un teren cunoscut, și care o puneă în condițiuni cu totul favorabile acțiunilor de curaj și de surprindere.

Acest inconvenient eră cu atât mai grav, cu cât pozițiunea nu permitea Turcilor decât un singur debușeu utilizabil, și anume drumul despre Stoenesti prin Hulubești, cu podul de pe Neajlov.

Mocirlele din jurul cotului Neajlovului până dincolo de confluența sa cu Călniștea, făceau imposibil accesul pozițiunii prin altă parte decât pe la pod pentru tunuri și pedestrași; astfel, că acest serios defileu, pe care Mihai îl rezervă adversarilor în spatele locului unde *voeste a-i atrage să lupte*, făcea ca pozițiunea dela Călugăreni să fie cu totul primejdioasă pentru Turci.

La aceste avantagii tactice vom adăoga și pe aceea că Mihai își cunoștea bine adversarul, bănuia că Sinan Pașa, prevalându-se de faima și superioritatea sa numerică, va comite oare cari greșeli și că, în sfârșit, oastea lui Mihai, din ciocnirile anterioare cu succes ce avusese cu Turcii,

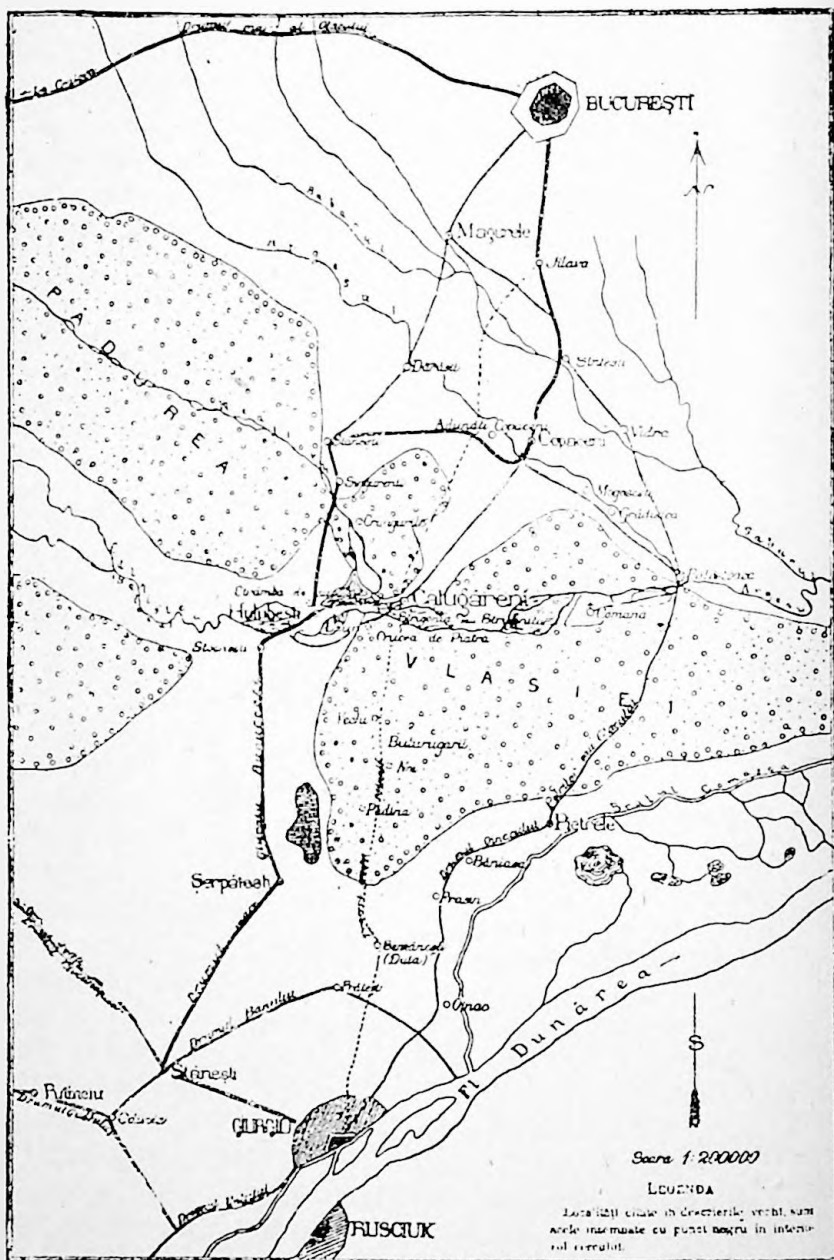

Fig. 9. — Teatrul luptelor purtate de Mihai-Vodă Viteazul împotriva Tătarilor și Turcilor în 1595.

de Căpitan Al. Anastasiu.

câştigase asupra lor destul ascendent moral, pentru a-i înfruntă la Călugăreni, cu tot curajul necesar și cu deplină încredere în biruință. . . . .

Dar în cazul de față nu avem de admirat numai ambițiunea și curajul lui Mihai, ci înalta sa concepțiune strategică și rodul unei acțiuni tactice în care toate peripecțiile apar chibzuite, până în cele mai mici amănunte.

De aceea, bătălia dela Călugăreni prezintă o importanță foarte mare, nu numai pentru noi Români, dar în general pentru toată lumea militară, căci operațiunile întreprinse aci de Mihai Viteazul pot stă în arta militară, alături de cele mai bune modele date de Cezar, Frederic II și Napoleon cel mare.

Ș E L I M B E R

Nic. Bălcescu, *Istoria Românilor.*

În vreme ce Andrei și Ungurii stau în cumpănă între temere și nădejde, și așteptau întoarcerea lui Malaspina, ca să vadă de le aduce pace sau războiu, Mihaiu își ia toate măsurile pentru bătaie. El își întocmește armia, își așează tunurile, pune tot lucrul la locul său, și înaintând spre Sibiu trimete un crainic Cardinalului ca să-i spună că el voește să cruțe sângele creștinilor, că el nu vine ca să-l verze, dar că, în numele împăratului să-i asigureze învoirile ce i-se dăduse și i-se jurase de Sigismund, cum și să-l facă a intra în stăpânirea acestei țări; că Cardinalul ținea un principat ce nu erà al lui; în sfârșit îi declară că, de nu va lăsa mai curând armele spre a se supune M. S., el îl va gonì de pre urmă cu foc și cu sânge până îl va scoate afară din această țară.

La această veste trufașă, prințul Andrei, pierzând speranța de împăciuire cu care în zadar se măgulise, mâniat peste măsură, trimese înapoi pe crainic, încălecă calul și porunci lui Gaspar Corniș, generalul-șef, de-a formà rândurile și de a întocmi armia de bătaie. Locul unde armia fu întocmită erà o câmpie, numai bine aleasă.

așezată între orașul Sibiu și târgul Șelimber ; această câmpie eră din natură așa de nepotrivită încât pământul se pleacă din partea Șelimberului și din potrivă se ridică din partea orașului Sibiului ; întinderea ei este de aproape patru mii pași. Mihai eră spre răsărit, urmând râul Sibiului. Andrei eră de cealaltă parte a râului, spre apus. Armia lui Andrei fu întocmită astfel că ea ocupă partea cea mai de jos a câmpii, închisă de ambele părți între oraș și râul Sibiu. Mihai din contra răspândise ostașii săi parte pe șes, și cea mai mare parte pe înălțimile cari din sus de Sibiu și de Șelimber se țin de munți, astfel încât, de pe împrejurări Voevodul putea alege sau de pe natură sau de pe voință, un loc mai priincios, în vreme ce prințul Andrei n'ar fi putut luă decât unul mai rău.

Eră zece ceasuri de dimineață (18/28 Octomvrie), când începù bătălia printr'o furioasă tunărire de ambele părți. Sunetele trâmbițelor, urletele tunurilor, înfiorătoarea șurare a ghiulelelor ce se încrucișau în aer, clăncăitul paloșelor, strigările luptătorilor, fumul prafului, care în mijlocul sgomotului întunecă cerul, toate acestea răspândeau în toate părțile spaima morții și curmă vieți fără număr. Tunurile lui Mihai Vodă erau așezate pe un loc mai bun decât al Ungurilor, și ar fi făcut mult rău acestora de ar fi avut tunari mai meșteri, căci ghiulelele, aruncate prea sus, treceă peste capetele Ungurilor, lovind numai vârful lănciilor și le făceă mai multă spaimă decât vătămare.

D'abiă se începuse bătaia, când un nobil român din oastea lui Andrei, anume Daniil Zalasdi, își lăsă postul ce-i se încredințase și dând pintoni raluului vine în tabăra noastră. Talentele sale și favoarea prinților Bathorești ridicară pe Zalasdi dintr'o treaptă de jos la aceia de nobil. El făcuse Bathoriștilor multe slujbe, cari strălucise numele lui. Cinstea și slujbele făcute și primite l'ar fi îndatorat a rămâne credincios lui Andreei, dar glasul sângelui îl împinse, spre marea mirare și întristare a Ungurilor, în tabăra lui Mihai. Spun că el făcù cunoscut lui Mihai poziția armiei vrăjmașe. Curând după aceia,

Ungurii răsplătiră lui Zalasdi cu moarte cumplită pentru această faptă.

Cea dintâi izbire o făcù Baba Novac cu rece-i vitejie, în capul călăreților săi, asupra lui Ștefan Lazăr, pe care-l aveà în față, dar cu toate silințele ce puse, el fù respins înapoi de voinicii pedestri ai aceeaștia. Indată Mihai îi trimise în ajutor o trupă voinică de călăreți armați cu lance. Erau călăreți Unguri și Săcui comandați de George Mako. Aceștia aujgând în mijlocul ostașilor lui Baba-

Fig. 10. — Pecetea lui Mihai-Vodă Viteazul ca Domn al celor trei țări române: Ardealul, Moldova și Țara-Românească.

† Io Mihail Voevod al Ungrovlahiei, al Ardealului și al Țării Moldovei.

18 Maiu 1600 — 18 Septembrie 1600

(După Analele Academiei Române, seria II, tom. XXVII, partea adun., p. 170).

Novak, uimiți de neizbânda lor, îi îmbărbătară din nou și împreună împingând înaintea cailor cad peste oștirile lui Lazăr și ale lui Andrei, apoi despărținduse în două trupuri, unul se lasă asupra pedestrașilor, care siliseră

pe Baba-Novak a dà înapoi, îi măcelăresc groaznic, călcând pe unii în picioarele cailor lor, lovind pe alții cu lăncile. Acolo perî Ștefan Lazăr, ce comandă această aripă. El se jertfi de bună voe morții asvârlindu-se în mijlocul măcelului soldaților săi și strigând: „Voi să mor ca să nu mai slujesc unui popă nemulțumitor care mi-a răpit cinstea și vredniciile mele“. Celalt trup căzû peste oastea lui Moise ce-i eră în față. Acî se făcû o mare ucidere, căci fiind punctul principal al bătălii, și o parte și alta se purtă cu bărbăție și se vătămara greu. „Un gurul“ — zice Bethlem — „eră în luptă cu Ungurul, unul se bătea spre a apăra Patria, celalt spre a o robî“. În sfârșit, după ce se luptară câtva cu puteri deopotrivă, trimitând Mihai încă un ajutor la ai săi, Moise Secuiul fu împins înapoi de Mako și pierdû multă lume în retragerea sa. Un steag investit cu semnele Bathoreștilor fu răpit dela oastea sa.

Mihai însuși alergă ca un leu prin mijlocul vrăjmașilor, ținând în mână sabia sa groaznică și amenințătoare, cu care doboră în dreapta și în stânga pe câți întâmpină. El însă nu se mulțumî a inimă pe ai săi prin exemplul ce le da, ci încă prin cuvinte îi îndemnă, îi împingeă, îi îmbărbătă spre a se folosi de acest minut priincios ca să spargă de tot armia dușmană.

Eră acum trei ceasuri după amiază. Andrei, cari dela șapte ceasuri dimineața stătuse în acelaș loc, văzând acuma, după o bătălie de cinci ceasuri, armia sa în risipă, fără speranță de a mai îndreptă bătaia, gândî la sine spre a se mântui prin fugă, de pe povața unora, și înainte de scăpăratul soarelui el își părăsi postul și armata luând fuga însoțit fiind de o sută de călăreți.

Astfel fu bătălia dela Sibiu, una dintre cele mai vestite în analele gloriei române. Ea fu mult mai mare prin rezuitatele ei, căci ne făcû îndată stăpâni ai Ardealului.

MIRISLĂU

Bălcescu : Ist. lui Mihai-Viteazul.

Mirislău e un sat două leghe dincolo de Alba Iulia. El e așezat în capătul de dincoace al unei câmpii lungi de șase mile aproape, dar de o lărgime mai mică, fiind țărmurită de o parte de munți, iar de cealaltă de Mureș, râu plutitor care din țara Săcuilor trece prin mijlocul Ardealului, sosește la Lipova în Banat și se varsă în Tisa. În unele locuri, lărgimea câmpiei e de-o milă, în vreme ce cu cât vine mai încoace spre satul Mirislău, se strâmtează, până ajunge de o jumătate de milă, și mai puțin. Satul erà așezat între dealuri și râul Mureșului, încăle când drumul cel mare, care dela poalele munților duce din Alba Iulia la Cluj. Dincoace de sat se întindea o holdă cultivată, de mărimea unui mil, care e țărmurită printr'un pârâu mult adânc, ce din dealuri se varsă în Mureș. Pe acest pârâu erà un pod, pe unde drumul cel mare și alte două mai mici, unul din sat și altul dela Mureș trec spre Alba Iulia. Dincoace de acest pod și de pârâu erà tăbărit Mihai.....

Erà poziția taberei noastre așa de temeinică și în loc așa de bun, încât nu putea avea a se teme de nimic și nici un chip nu erà ca vrăjmașul să ne poată isbi sau sili la bătaie fără voia noastră.....

Văzând că vrăjmașul înaintează spre satul Mirislău, el scoase din tabără o trupă de două mii călăreți poloni și o trimise dincolo de sat spre a recunoaște oștirea potrivnicului.

El (Basta) își tăbări oștirea dincolo de Mirislău, la apus aproape de sat, într'un loc care se întindea pe câmpie, parte se urcă frumos pe deal.....

Părerea lui erà ca să tragă puțin înapoi, pentru ca Mihai înșelându-se de prefăcătoría acestei fugi părute, să se ieà în urmă-le și să piardă folosul ce-i da această firească cetate a locului . . . . .

. . . . . Intr'această rânduială, toată armia se îndreaptă către satul Dej de unde veniseră în ziua trecută. . . . . Mihai, doritor să sosească însuși cu toată

oastea, spre a se destinde de bătae dincolo de Mirislău, în acea spațioasă câmpie, crezând mereu că dușmanii fug spre a se feri de o întâlnire.

. . . . . Basta își însemnase de mai înainte un loc bun și destul de întins care în parte, puțin câte puțin, se ridică frumos, rămânând încă destulă câmpie pentru călărime.

. . . . . Eră după amiazi când începă bătălia printr'o furioasă pușcărie din ambele părți. Artileria dușmanului ne supără puțin, precum și puștile noastre pe dânsul, dar tunurile noastre pe drumul mare îl vătămă greu. . . .

Intr'acest chip, scăpând muschetarii (lui Basta) de izbirea lăncierilor români, năvăliră spre paznicii artileriei noastre.

Artileria din pricina norilor de fum și de pulbere ce întunecau până în depărtare aerul nici că vedeă apropierea dușmanilor, când aceștia ajungând la bătaie, începă a trage într'înșii luându-i pe la spate. Astfel isbiți fără veste și fiind în mai puțin număr, paznicii artileriei, orice fac spre apărarea lor este zădarnic și mai toți cad morți peste carele artileriei cari pică atunci în mâinile dușmanului.

Indată Basta porunci ca pedestrimea și călărimea ardeleană ajutată de divizia de pedestri nemți să năvălească asupra aripei noastre stângi. Dar furia dușmanului întâmpină un curaj de-o potrivă de mare în pedestrimea noastră, care stă țapănă, fără de a-și strică linia. Nimic n'ar fi putut isprăvi aci dușmanul, și ar fi fost respins înapoi cu rușine și cu pierdere, dacă artileria noastră, cuprinsă de dânsul, isbind acum în ai noștrii, nu ar fi făcut în rândurile lor adânci și îngrozitoare pustiiri. Aceasta îi aduse în neorânduială și până în urmă îi silă a-și strică rândurile și a se reschiră. . . . .

Văzând ostașii din centru că și aripa stângă s'a spart, începură și ei a-și părăsi rândurile, prăvălindu-se în neorânduială și în voia întâmplărei. . . . .

Mihai rămase singur cu câțiva ofițeri și călăreți pe acest nenorocit câmp de bătaie. El strânsese pe lângă sine

steagurile sperând că armia se va adună în jurul acelor semne glorioase. Dușmanii se apropiau să-l împresoare și Mihai, cu inima despăcată de durere, nu se putea smulge din acel loc.

Toți respectau această tăcută și adâncă mâhnire; cu toate acestea dușmanul se apropiase; trebuia a fugi. Aceasta o strigau cu rugare către Mihai soții lui. El, Mihai!... el să fugă? O! nu... generalii săi, prietenii săi iubiți îl înconjurară, îl roagă, îl îndeamnă, îl târăsc. El se hotărî în sfârșit!

G O R O S L Ă U

N. Bălcescu

(Alexandru Lapedatu)

Ardelenii plecară cu multă nădejde de izbândire. Ei merseră deadreptul la Șimlău. De aci însă, în loc de-a căuta pe potrivnici în tabără lor dela Măitin, la depărtare de 5 mile numai, apucară spre Tășnad, să se ajungă mai lesne și mai de grabă cu trupele turcești de ajutor, pe care știindu-le plecate, le așteptau zi de zi. Vestea pe care o primiră, desgur cu multă indignare și scârbă, cum că aceste trupe au fost întoarse de drum prin mașinațiunile lui Mihai-Vodă, îi făcură să se întoarcă la Șimlău, mai ales că aflară că Imperialii, ridicându-și tabăra, au pornit spre Ardeal, pe calea pe care el însăși le-o lăsară deschisă. În ziua de 2 August, într'o Joi, oștile protivnice se ajunseră la Goroslău, sat mai mult unguresc decât românesc, așezat în apropiere de Șimlău. Cea dintâiu grijă a lor fû să se înstăpânească în pozițiuni cât mai bune și să se tocmească în linie de bătae. Ardelenii se grăbiră a ocupa o colină mai mare, pe care-și ridicară tunurile și-și rânduiră oastea, mai ales pedestreimea, destul de bine. Imperialii ocupară și ei, la rândul lor o a doua colină, mai mică, ce se găseă în fața celei a dușmanului, și-și rânduiră oastea în două mari corpuri: deoparte Basta, de alta Mihai. Sub cel dintâi se aflau: mai întâi 3.000 călăreți Silezieni și Valoni cu tot atâția

lăncieri Unguri, apoi călăria Germană sub Mihai Szekeley, Căpitanul Sătmarului; și 3.000 pedestrași sub Ioan Pezz, în sfârșit, pedestrima valonă cu 6 tunuri. Sub cel al doilea, sub Mihai, se aflau: mai întâiu oastea lui de strânsură, alcătuită în mare parte din Cazaci, Români, Bulgari și Sârbi, apoi pedestrima ungurească a lui Ludovic Rákoczy, precum și mercenarii, husarii și haiducii lui Rottal, în sfârșit câteva sute de călăreți, numiți, după culoarea hainei lor, roșii, vineți și negri, cu alte 6 tunuri.

Lupta începî în dimineața zilei de 3 August, pe la ora 9 cu bătaia tunurilor, așezate față în față pe cele două coline. Dela început, Ardelenii se găsiră în scădere față cu Imperialii, căci pe când tunurile lor, așezate prea sus, băteau pe deasupra trupelor împărătești, ale acestora loviau bine și tot în plin. Dar căldura toropitoare a verii nu îndemnă prea mult pe luptătorii îndestul de obosiți de lungă lor cale. Astfel Basta, luând înțelegere cu Mihai-Vodă, eră dispus să amâne lupta pe a doua zi. Fără a strică linia de bătae, el se retrase dar, și, poruncind să se întindă pe pajiștea verde două corturi, coborî după cal și se dădu odihnei. Văzând aceasta, Sigismund crezî cu adevărat că dușmanul hotărîse amânarea luptei, drept ce porunci a lor săi să desfacă linia de bătae și să se așeze mai comod în tabără. Ardelenii părăsiră colina, pe care se cantonasera destul de bine, coborîră chiar o parte a tunurilor, întinseră corturile, lepădară armele și se dădură, în pace, care cum putî și pe unde eră, la odihnă.

De acest moment, ca întotdeauna, știu să profite Mihai-Vodă. Căci văzând pe Ardeleni astfel desfăcuți și împrăstiați, înțelese că e timpul cel mai nimerit ca ei să fie loviți cu putere și pe neașteptate. Erau ceasurile cincii spre seară, când el hotărî pe Basta la acțiune. Cei doi comandanți încălecară, se puseră în fruntea trupelor și — lăsând mijlocul lui Rottal — Mihai la aripa dreaptă, iar Basta la cea stângă, porniră cu mult avânt și în strigăte de bătae asupra Ardelenilor, cari se pomeniră astfel deodată cu dușmanii în față. Numai eră deci vreme de pierdut. Spăimântați și zăpăciți, prinseră și ei armele și căutară a se tocni de luptă.

Cea dintâi grijă a lui Moise Săcuiul fu de a reocupa colina părăsită. Se puse deci repede în fruntea pedestri-mii, care se putu rânduî mai lesne și mai de grabă de luptă, și se aruncă într'acolo. Imperialii îi eșiră însă în față. O luptă încordată, piept la piept, se încinse atunci între potrivnici.

În acest timp călărimea Ardelenilor, refăcându-și rândurile, venî să sprijine întreprinderea lui Moise Săcuiul. Dar generalul Basta porunci repede celor mai buni pușcași ai armei sale, mușchetarilor, să proprească atacul viguros ce ea veniă să dea. Astfel, călărimea dușmană fu întâmpinată cu o ploaie de foc sub care cai și călăreți se răsturnară de-avalma. Totuși pedestrima ardeleană se ținea bine, căci știa cum că dela ocuparea colinei atârna însăș soarta bătăliei.

În schimb însă rândurile Imperialilor se zdruncinară și dădură înapoi. Atunci Basta, care băgase în foc numai o parte a trupelor sale, porunci grosului armatei să vie în ajutor, iar tunarilor să susțină, cu foc viu și continuu, un al doilea atac. Lupta fu crâncenă, o mulțime de ostași căzură din amândouă părțile; dar izbânda rămase pe partea Imperialilor, cari se înstăpâniră pe colină.

În zadar Moise Săcuiul mai cearcă odată să spargă și să împrăstie pe dușman, căci e respins. Tunurile Ardelenilor, 40 la număr, căzură cu toate în mâinile Imperialilor, cari smulseră de asemenea protivnicilor mulțime de steaguri.

În timp ce Basta cu trupele sale dădea, susțineă și izbândiă această luptă, Mihai-Vodă cu ai săi se aruncă asupra oștilor din vale, cari se rânduiseră de luptă. Susținut de bătaia nimicitoare a tunurilor, cari acum, înmulțite fiind cu cele cucerite dela Ardeleni, făceau mare pagubă în rândurile lor, el sparse și împrăștiă prin vigoarea și îndrăzneala atacului, șirurile oastei protivnice, care fu nevoită a da dosul. Infricoșatul atac scurtă lupta, care cu toate acestea, fu foarte crâncenă. Mai toți Căpitani Ardelenilor căzură sau fură răniți de moarte. Gândul mântuirii cuprinse pe toți, ales că întunericul nopții ce se coborâ, veniă să îngrozească și mai mult sufletele spăi-

mântate ale învișilor. Cei dintâi cari căutară scăpare fură Sigismund cu mai marii săi. Pilda lor o urmară toți ceilalți — mari și mici — lăsându-și bagajele, armele și prețioasele steaguri în mâinile alor noștri. Dar Mihai-Vodă nu le dădu pas de fugă, căci pe urma lor, în goană năprasnică el tăia cu ai săi pe toți cei rătăciți și întârziati și prinse pe cei căzuți. Numai întunericul nopții putu pune capăt acestei rușinoase căderi și spăimântătoare fugi.

Astfel, se mântui bătălia dela Goroslău, cu mare pierdere pentru Ardeleni, cari lăsară pe câmpul de luptă mai bine de 10.000 ostași, și cu deosebită glorie pentru oștile împărătești ale lui Basta și Mihai-Vodă, cari aduseră după încredințare și făgăduință, Ardealul iarăș în stăpânirea Curții dela Praga.

T U R D A

Fără armată aproape,¹⁾ Sigismund fugi — din nou! — la Dej, apoi prin Rodna în Moldova, pentru a-și ispăși păcatele la M-rea Neamțului.

Biruința eră evidentă, incontestabilă, strivitoare pentru trădătorii din sistemă. Ea fusese câștigată pentru Împăratul, sub steagurile căruia luptase învingătorii, cari stăteau toți în solda lui. Ardealul eră să fie o provincie a Casei de Austria. Dar — și aceasta eră întrebarea de căpetenie — cine eră să reprezinte pe Împărat? Vasalul persecutat, gonit, iertat eră Mihai; „Românul“ bănuț, invidiat și temut? Sau soldatul de profesie, care n'avea decât cauza pentru care eră plătit s'o apere, lefegiul din vocație, Basta, de sine stătător, sau ca locotenent al comodului arhiduce Maximilian?

De sigur că Basta. Dar Curtea care judecă astfel, și nu putea să judece altfel, să prefere adevă un concurent, mai mult sau mai puțin fățiș, unei singure unelte, — Curtea Împăratului bolnav, al cărui spirit eră umbrat din ce în ce mai deplin de negrele aripi ale nebuniei, se

¹⁾ N. Iorga.

temeà de Mihai. Se temeà de dânsul așa învins și umilit cum pãrea.

Naturi ca a lui se ridicã repede din toropirea momentului, și increderea lui ar fi contagioasă. Incununat din nou cu laurii biruinții, înconjurat cu nimbul purtătorului de victorie, el ar fi răsculat, fără a pronunța un cuvânt, cele două țări românești, sau cel puțin cea care erà mai mândrã de acest uimitor fiu al ei. Movileștii nu erau nici iubiți, nici temuți, și astfel de oameni nu formează stavile pentru cinevã cu însușirile lui Mihai. Ar fi trebuit pentru a-l scoate iarăș deciziva intervenție a lui Zamoycki. O asemenea intervenție trebuia să parã însă primejdioasă Imperialilor, cari aveau rațiuni să urască temeinic pe acest stâlp al Poloniei dușmane.

Deci erà mai bine să se lase Ardealul lui Mihai, în condițiile pe care Impãratul le fixase în Septembrie 1600 sau în altele mai puțin favorabile pentru guvernatorul pe viață. Erà mai bine, gândeau sfetnicii lui Rudolf, odatã ce Ardealul nu poate fi luat înapoi fără brațul viteazului; dar erà mai cuminte să nu se spuie Voievodului nimic limpede în această privință, să i se lese, diplomatic și prevãzãtor, îndoeli și lui Basta, dușmanului, rivalului, speranțe. Cine știe? Se întâmplã uneori lucruri neastep-tate și fericite pe cari nu le aprobi și nu le-ai fi recoman-dat. Și Basta erà un om îndrãzneț, un politician de școalã italianã, care ascultã de instrucțiunile împrejurãrilor, gata să le justifice apoi, pe aceste instrucții nescrise neis-cãlitate și nepecetluite, prin pecetea mai mult decãt împã-rãtească a succesului. Sunt tăceri cari sunt sfaturi, precum altele înseamnă o aprobare. Și trimițând la luptã contra rãsculațiilor pe cei doi împãcați *inter-pocula*, pe cari i-ar fi putut într'adevãr unii numai înfrângerea comunã, și nu biruința, miniștrii lui Rudolf tăcurã. Sã batã pe Si-gismund, acestea erã ordinul, singurul ordin. Dar pe urmã? Natural să facã raport și să aștepte... sau, și altfel...

Se întâmplã — socoteala fusese bunã — *altfel*.

Biruitorii se certarã imediat, pentru glorie. Steagurile dobândite furã trimese la Praga de fiecare din cei doi șefi cu oameni deosebiți. Impãrțirea tunurilor întâmpinã greu-

tăți. Mihai voia să meargă la Făgăraș, unde erau închisi ai săi, pe care nu-i mai văzuse de atâta vreme și care eră așa de aproape de hotarul muntean pe care-l apăra numai paloșul fără putere al lui Vodă Simion, Moldovanul. Basta cerea să se îndrepte oastea spre cetăți pentru a le putea ocupa. La plecarea dela Cluj izbucni cearta. Ajunși sub Turda, cei doi rivali ireconciliabili erau în cele mai rele relații. Chemat la un consiliu de războiu, Mihai nu veni. A doua zi, la 19 August, o trupă de Germani și Valoni, sub Beauri și Mortagne, fû însărcinată contra oricărui drept, să aresteze pe incomodul „Valah” și, de se va opune, să-l omoare. Eră o sentință de moarte, și ostasii cărora li se dăduse misiunea înțelegeau asemenea lucruri. Mihai puse mâna pe sabie: „*Eu prins!*” Călăii săi îl măcelăriră: un topor îl lovî în pânțec, și capul celui căzut în sânge fu despărțit de trup de un asasin emerit. Neiertătorul Basta nu crută injuriile cele mai crude vițtearului, pasionatului și marelui său rival.

DOAMNE ȘI DOMNIȚE

după N. Iorga.

Se cunosc prea puține fapte și adesea nimica din viața scutilor sau fiicelor Doamnilor români, mulțumindu-ne de multe ori să le aflăm doar numele din când în când. Așa în Tara Românească știm pe soția lui Alexandru Nicolae și mama lui Vlaicu Vodă, Doamna Clara, care, fiind catolică, a stărunit toată viața pentru răspândirea catolicismului; apoi, pe *Callinichia* soția lui Radu și mama lui Mircea cel Bătrân, probabil de origine greacă; pe *Maria* soția lui Radu cel Frumos, pe Doamna *Cătălina* (Ecaterina) soția lui Radu cel Mare, tatăl lui Vlad Călugărul. În Moldova, prima Doamnă — soția lui Bogdan Vodă desăvârșitorul — se numea *Maria*. Nepoata lor de fiu, Doamna *Anastasia*, aduse prin căsătorie în scaunul țării pe tânărul principe litvan Iurg Coriatovici; *Musata-Margareta*, mama Musetestilor, eră poate o soră de a lui Iurg și trecuse la catolicism; cași Doamna Clara ea

luptă mult pentru răspândirea noii sale credinți și pentru înființarea unei episcopii catolice în orașul Siret. O altă Doamnă catolică în Moldova fù *Margareta*, prima soție a lui Alexandru cel Bun, îngropată la 1410 sub biserica bisericii latine din Baia. A doua soție a acestui domn fù *Neacșa* sau *Ana*, al cărui mormânt se vede și azi în M-tirea Bistriței cu data de 2 Noemvrie 1418. A treia e vestita Doamnă *Ryngalla*, vara regelui Poloniei, și care nu-i aduse decât pagubă, trebuind la desfacerea căsătoriei (1421), să-i dăruiască cele mai frumoase moșii din nordul Moldovii. Tot cu o nobilă polonă, Alexandru cel Bun căsători la 1425, pe fiul său *Ilie* și anume cu *Marinca*, fiica unui duce litvan și sora reginei Poloniei. *Marinca* avù două fete, dintre cari cea mai mare deveni soția lui Vlad Dracul, iar a doua se numià *Anastasia*; ea se luptă toată viața pentru menținerea fiilor ei în scaunul Moldovii, mai cu seamă a lui *Alexăndrel* sau *Olechno*.

Doamnele lui Ștefan cel Mare. — Ștefan cel Mare luând domnia neînsurat, își căută nevastă la Ruși și-și aduse din Kiew pe *Evdochia*, fiica lui Olelco și sora lui Simion cnejii, făcând nunta în 5 Iulie 1463. După o scurtă căsnicie *Evdochia* muri lăsând numai o fată *Elena*, Domnița Olena, pe care tatăl său o căsători mai târziu cu moștenitorul tronului Moscoviei.

A doua soție a lui Ștefan veni din Mangup, un orașel pe stâncă, în Crimeia, unde stăpânià o ramură a Comnenilor împărătești din Trapezunt. *Maria Comnena* fù cununată cu Ștefan la 14 Septemvrie 1472, de sigur în mănăstirea cea din nou zidită a Putnei. Și ea fù foarte nenorocită: cei doi frați ai săi se luptară între sine, cel mai mic ucise pe cel mai mare; iar Turcii luară în 1475, Mangupul și nu lăsară în viață, din tot neamul, decât un copil, care trecù la legea lor. *Maria* simți sguđiturile primejdiei din 1475, când Ștefan bătù pe Turci la Podul-Înalt, și al nenorocirii din 1476, când el fù învins la Războieni, și câtăvã vreme Doamna nu știu nici dacã el mai trăește.

Cu câteva zile înainte Crăciunului din 1477 ea muri,

și trupul acoperit cu un giulgiu împărătesc, fû coborît în gropnița Putnei.

Piatra ei de mormânt poartă inscripția: „In anul 6985 (1477) luna lui Decemvrie 19, a răposat blagocestiva roaba lui Dumnezeu Maria, Doamna blagocestivului Ion Ștefan Voevod, Domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod“.

Pe atunci creșteau la Curtea lui Ștefan cel Mare, lângă mama lor, două roabe domnești, fetele lui Radu cel Frumos, care le lăsase ca zestre marea lui frumusețe. Ștefan nu fû cel din urmă care să vadă aceasta, și încă din 1480 el luă pe *Maria*, ca a treia soție a lui. Ea îi dădu

Fig. 11. — Mormântul Doamnei Oltea.

un fiu, Bogdan, care rămase singurul în viață și moșteni Domnia, precum și o fată, *Măria*. Maria Doamna însăși care trăise două zeci și patru de ani cu gloriosul ei soț, se stinse din viață în Februar 1511. Mormântul ei se vede până astăzi în necropola domnească a Putnei.

Doamna Milița a lui Neagoe Vodă. — Neagoe Basarab, Domnul Țării-Românești, luă, desigur după suirea sa pe tron, pe acea „*Despina*“, adică fată de Deespot sârbesc, *Milița*, care e unul din cele mai curate chipuri de

Doamne române. Foarte evlavioasă iubind ca și Neagoe clădirile, juvaierile, cărțile prețioase — aceste două însușiri sunt întrunite de închipuirea poporului în legenda care o face să-și vândă podoabele pentru terminarea clădirei mănăstirii dela Argeș, — soție bună și mamă duioasă, ea nu-și desminți neamul înalt din care se coboră. Tatăl său era numit de sârbi „Țarul Lazăr Despot“, și era unul dintre cei din urmă reprezentanți ai neamului ce stăpânise două sute de ani asupra Serbiei. Un văr al ei, Maxim, adăpostit în Țara Românească, al cărui mitropolit ajunsese, făcù lui Neagoe scumpul dar al acestei femei alese.

Nici Despina însă n'avu zile fericite. Doi fii ai ei, *Ioan* și *Petru*, o fiică *Anghelina* muriră în vârstă fragedă. După nouă ani de căsătorie, se stinse și soțul ei încă tânăr. Singurul fiu al ei rămas în viață, *Teodosie*, desbrăcat de moștenirea lui, murì la Constantinopol. Apoi ea fugì în lume, rătăcind multă vreme prin Ardeal, desbătându-se cu datornicii unui soț risipitor pentru lucrurile frumoase. Două fete ale ei se aflau lângă dânsa, *Stana* și *Ruxanda*; și cea mai mică era așa de frumoasă și înțeleaptă, încât se războiră pentru ea cei doi Domni români. *Ștefan cel tânăr*, fiul lui Bogdan Orbul fiind învins, se căsătorì în urmă cu *Stana*, fata cea mare, pe când solii munteni veniseră la Sibiu încă dela 17 Ianuar 1526 pentru a luà pe frumoasa Domnița Ruxanda. Nunta ei însă cu biruitorul *Radu dela Afumați*, zăbovită din cauza războiului, se făcù tocmai în Maiu-Iunie următor.

Doamna Milița nu trecù însă în țară, cu toate că ginerile ceruse pentru aceasta și învoirea regelui unguresc. În 1528, ea se află tot în Sibiu trimițând numai ștafete din când în când în țară unde domnise. „Băsărăbeasa“. Rătăci deci și mai departe între străini, murind la Sibiu puțin înainte de 1554, când oasele ei fură aduse în gropnița Argeșului.

Doamna lui Petru Rareș și fetele ei Chiajna lui *Mircea Ciobanul* și *Ruxandra* lui *Alexandru Lăpușeanu*. O nepoată a Despinei, *Elena*, fata „țarului Ioan Despot“, fù măritată prin 1530 cu Domnul Moldovenesc *Petru Rareș*, ea se mai numià și *Ecaterina* — sau *Cătălina* — și fù o

Doamna după chipul Despinei. Ea a ridicat bisericile Sf. Gheorghe și Ospenia din Botoșani și o bisericuță în Suceava dăruind o mulțime de odăjdii lucrute cu mâna ei, dintre care una, un aier, se păstrează încă la Putna. Doamna Elena trecu și ea prin o mulțime de primejdii și nenorociri. Năvălirea din 1538 a Sultanului Soliman o sili să fugă, cu fiii săi Ilie și Ștefan și fetele ei *Chiajna* și *Ruxandra*, în cetatea Ardeleană a Bistriței, unde multă vreme ea nu știu dacă soțul ei mai trăește.

Cea mai mare din fete, *Chiajna*, luă cu puțin timp înaintea morții tatălui ei pe noul domn muntean, urmașul lui Radu Paisie, pe Mircea Ciobanul. Condeii lui Alexandru Odobescu a făcut din Chiajna un tip de răutate îndrăzneată. De fapt, soția cumplitului Mircea Ciobanul va fi căpătat ceva din însușirile soțului ei. Dar din toate faptele sale într'o viață neobosită, după moartea acestui soț, se desface numai o nestinsă patimă de a stăpâni. Plătind, uneltind, făgăduind, viclenind, ea face ca plăpândul Petru Șchiopul, fiul său mai mare, să capete moștenirea lui Mircea, apoi îl pune Domn în Moldova, și în fine, cumpără o clipă tronul muntean pentru un Vlad Voevod, care luase în căsătorie pe o nepoată a sa. Moare pe la 1588 abia, după ce cunoscuse toate cele bune și cele rele ale vieții, dela Domnie până la negustorie cu mărunțișuri pe care o făcù pentru a trăi, în surghiunul ei dela Alep, în 1575. Lasă Domn în Moldova pe fiul ei Petru; ceilalți doi se turciseră de mult. Locul unde e îngropat acest sbuciumat trup de femeie nu se cunoaște.

— Deci, în 1552, lângă Doamna Elena se află numai fata cea mai mică *Ruxandra*. Maică-sa o mărită repede cu un anume Joldea, care luă domnia ca Ion Vodă. Dar pribeagul Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan Orbul și al frumoasei *Anastasia* din Lăpușna, năvăli în țară și cuceri scaunul și mireasa. Doamna Elena fù sugrumată din porunca lui, și rămășițele ei încăpură sub piatra ce-și sapase de multă vreme lângă soțul ei iubit. *Ruxandra*, o femeie evlavioasă ca și mamă-sa, făcù loc în mănăstirea Pobrata și fratelui ei ucis. Legenda o învinuește că s'ar fi învoit la uciderea prin otravă, în 1568, a soțului ei.

Când acesta muri, ea îngrijî de trebile Domniei supt fiul ei, Bogdan, stingându-se și ea în curând — la 12 Noembrie 1569: Mormântul ei se află lângă al soțului ei în Mânăstirea Slatina din ținutul Sucevei. „Eră, zice cronicarul, o femeie creștină, înțeleaptă, destoinică și la toate bunătățile plecată și milostivă“.

Doamna lui Mihai Viteazul, fiul lui Pătrașcu cel Bun, Stanca, fuseșe întâi nevasta altui boier, anume Dumitru. Și ea eră Olteancă și se căsătorî a doua oară la 1588 cu Mihai, ca boier, văzându-l apoi ajungând Domn la 1593. Când cu năvala cea mare a lui Sinan Pașa, ea fugî în Ardeal, la 1595, dar nu întovărăși pe soțul ei în 1599 în această țară, ci rămase la București și Târgoviștea, pe lângă fiul lor Nicolae Pătrașcu, pe care Mihai îl lăsase aici ca Domn. De altfel, ea fî delă început în contra expediției din Ardeal, având parcă presimțirea nenorocirilor ce-l așteptau acolo pe Mihai. Stanca venî dincolo de munți numai în 1600, când după înfrângerea sa de către Nemți și Unguri, nenorocitul erou aveă nevoie să deă zăloage ca să fie lăsat să-și apere tronul muntean. De atunci ea n'a mai văzut pe Mihai, care pierî ucis în anul următor. Intoarsă în țară la 1603, Stanca muri de ciumă, și numai alții putură să se îngrijească de rămășițele Domnului ei, pe care le așezară la M-tirea Dealu Radu Buzescu și soția lui Preda. Fata lui Mihai, *Florica* și fratele ei, Nicolae, înmormântau la 1605—6 pe bunica lor după tată, călugărița *Teofana*. Peste puțin Domnița luă în căsătorie pe Preda din Greci, și o vedem cevă mai târziu purtând judecăți cu *Marula*, o fică naturală a lui Mihai.

— La Coieni (jud. Ilfov) se văd și astăzi deasupra Argeșului rămășițele unui strălucit castel. Aici a trăit *Anica*, soția și foarte curând văduva Banului Barbu, cel din urmă dintre Craiovești. Ea avî o fată *Maria*, care fî mania lui Radu-Vodă Șerban. Acesta se căsătorî, fiind încă boier, cu *Elena*, foarte bogată și scoborîtoare din vechii boieri dela Mărgineni. Când Radu Vodă muri pribeag și lipsit la Viena 1620, Doamna sa eră încă în viață. Fata ei mai mare *Anca*, după bunică-sa, fî măritată apoi cu un tovarăș de pribegie, fiul lui Mihai Viteazul și co-

păral lor, care muri ca tânăr viteaz și vestit, primii glorioșul nume al acestui bunic. Pe la 1640 numai, fata cea mai mică, *Elena* și prin îngrijirea lui Matei Basarab, ajunse soția lui Constantin Postelnicul Cantacuzino.

Vista acestei Domnițe e un curat tablou de patriarcală bunătate. Bună gospodină, mamă a mulți copii, 6 fii și o fată, cari toți, afară de pățimașul Șerban, cel mai mare, domo în 1678, se îndreptau după sfaturile ei cuminti, când moartea soțului sugrumat o lăsă stăpână a casei; miloasă cu cei de casă și țaranii ei, iertătoare față de vrăjmași, ea se desface ca un chip blând din Scripturi în mijlocul unor aspre vremi viclene și războinătoare.

În domnia lui Șerban, ea făcû drumul la Ierusalim și la muntele Sinai, întovărășită de fiul ei Mihai, cătorul mănăstirii românești a Sinaii. Moartea o prinse la o vârstă foarte înaintată în ziua de 2 Martie 1687, și înmormântarea ei lângă soțu-i, răposat de multă vreme, „în tinda bisericei din a dreapta“, la Mărgineni, se făcû cu cinste și cu o durere adevărată care nu se vedeau adesea.

Cultura femeilor în viața românească din sec. XVII și VXIII.

Fiica lui Nicolae Vodă Pătrașcu, și deci nepoata de fiu a lui Mihai Viteazul, *Ilinca*, primise o creștere aleasă, dar ea se însemnă doar prin aceea că putea iscăli cu caractere latine, într'o frumoasă caligrafie. De la Doamna *Elena*, a lui Matei Basarab, avem două scrisori către „Crainul“ ardelean Rakoczy, din timpul cât sotul ei se luptă pentru Dominic la Constantinopole cu pările și mărturiile, după ce se luptase în țară cu sabia. Nu poate fi mâna ei, dar scriitorul o ascultă vorbind. Doamna laudă pe Pașa-Abaza, atotputernicul paznic al Dunării, ca și principele Ardelean, „părintele nostru“, — „că noi în-„tr'alta parte n'avem nici o nădejde, ce după milostivul „Dumnezeu întru tot avem nădejde și răzui la Măria Sa „Pașa și la Maria Ta, că în locul Domnului meu Măria „Voastră ați rămas ca niște părinți și socotitori și în-

„vățători de toate lucrurile noastre“. În al doilea răvaș al Elinei, e vorba de aceeași durere a lipsei de bani față de cereri multe și, ca urmare, de multe primejdii de care pătimise și Ecaterina, mama lui Mihnea; Măria Sa părintele dela Dunăre desbracă rău țara: „ni stau oamenii „Pașei tot în spinare în toată vremea, și nu-i putem „umplea voia; și un ban ce vine de undevă, ei iau“—și plânge ea celui de-al doilea părinte, poate ca să nu facă și el tot așa.

Altă dată, aceeași Doamnă scrie la a ei „iubită, bună priatică și de aproape vecină, jupâneasa Cătrina judeceasa“ dela Brașov, pentru a-i cere niște „izvoade de peteare“, căci a cumpărat o roabă „împletitoare“. Ar mai dori „sămînți de flori de tot felul“. Acum, când grijele țării le luase asupra-și Domnul, Doamna, ajunsă la bătrânețe și lipsită de singurul copil ce avuse, purtă grija țesăturilor și florilor, căutând să fixeze în cele dintâi frumusețea de culori a celor din urmă.

Elina, fiică a unei Calomfirești care trăise la curtea lui Mihai-Viteazul, eră sora celui mai învățat boer român de pe acea vreme, Udriște Năsturel, căruia îi plăcea după moda renașterii, să poarte numele antic de Oreste. Ea plăti pentru tipărirea acelei tălmăciri a lui, din latinește în slavonește, după *Imitația lui Hristos*, minunată carte de sfat al creștinului cu sufletul său însuș în singurătatea pe care Elina eră poate în stare s'o și înțeleagă. N'avea nevoie să citească ea însăș *Eriodul* scos cu cheltuiala ei în 1649, dar se va fi bucurat auzind cântările bisericesti după publicația ce se datoră jertfei sale de bani.

În Moldova, și fetele lui Ieremia Movilă, măritate după nobili poloni — avem o iscălitură polonă a Mariei —, și ale lui Vasile Lupu, Maria cneazului Ianus Radziwill și Ruxanda grosolanului Cazac Timuș, se vor fi împărțit de cultura apuseană al timpului lor.

Dintre fetele Postelnicesii Elena Cantacuzino, *Marica* fù mama lui Constantin Căpitanul Filipescu, un scriitor al faptelor țării. Avem o scrisoare, către aceeași Brașoveni, a nurorii ei, Rada. Ea plânge pe „răposatul soțului ei“. Vinde calul cel negru oferind și vin de vânzare.

„Să trăești dumneata și să trăiască și calul“ urează ea cumpărătorului, judele din Brașov.

Pline de jale, de grijă, de frica lipsei de mijloace sunt răvașele prin care altă *Marică*, nepoata lui Antonie Vodă din Popești, și peste orice margini nenorocita văduvă a Brâncoveanului care, Hecubă, a trecutului nostru, plângea pe mormintele fiilor ei, uciși de aceiași secure a călăului din Constantinopole, cere dela Brașoveni o rămășiță din marea ei avere, risipită pe când se află în temniță și în depărtatul surghiun asiatic. „Unul D-zeu știe la câtă supărare și necaz mă aflu de supărarea datornicilor că nici o zi n'am răsuflat de dâșii... nu ne lasă pe zile și pe ceasuri a răsuflă, — cât și în patria noastră fiind dar amară viață trecem, mai mult pentru datoriile acestea“, — așa răsună plângerile ei. Cuvintele „*Marica Doamna, a răposatului Constantin-Vodă*“, în trăsături hotărâte, mari, sunt de mâna ei, care, bine crescută, va fi știut să dea o creștere deosebită și fiicelor ei.

Doamnele din epoca fanariotă, jupânesele grece cari le înconjoară — mai rar de cum s'ar putea crede — nu aduc cu ele o deosebită înțelegere pentru cultură, și încă mai puțin aplecare către scris. Numai sora învățatului Nicolae Mavrocordat, soția lui beizadea Matei Ghica, e o femeie vestită pentru cunoștințele ei, între cari sunt și cele de medicină. Dar ea n'a ajuns să stea în scaun de Domnie. Iar celelalte „Fanariote“, n'au de cele mai multe ori nici știință de carte, nici îndemânările și talente sociale cari se găseau adesea la femeile din clasa superioară în țările noastre.

I A Ş I I

„Iaşii¹⁾ sunt înainte de toate o biserică, biserica bisericilor pentru trecutul nostru.

„Şi totuşi oraşul nu rămâne în urmă faţă de mişcarea civilizaţiei româneşti..... Iaşul căpătă podoabe nouă, binefaceri nouă ale progresului. Restauratorii monumentelor istorice veniră şi aici: Trei-Ierarhii, delicata biserică de piatră sculptată a lui Vasile Lupu, atât de străină prin turnurile ei colţurate, se îmbracă cu podoaba sa de aur, pierzând ce e drept un turn al porţii, destul de legat cu istoria Moldovei.....

„Sfântul Neculai al lui Ştefan cel Mare îşi dobândi iarăşi zidul de cărămizi colorate, vechea zugrăveală de sfinţi, brâiele de smalt. Văzusem şi eu cortegiul regal trecând pe sub arcul lui Mihai Sturdza, spre noua, grandioasa Mitropolie, ce se sfinţi în faţa Suveranului. Pe locul vechii Primării se clădi un teatru cochec cu cheltuieli mari şi după ultimele cereri ale tehnicii moderne. Pretutindeni şcoli apărură: un nou liceu de cărămidă pestriţă, pe locul internatului unde-mi fusese întemniţat neastâmpărul, un liceu model, şcoli normale, o splendidă Universitate, cu picturi şi lucrări de stuc aurit în aula în care vorbi Regina, în biblioteca plină de manuscripte şi cărţi rare; un institut anatomic înzestrat cu toate cele de nevoie pentru cultivarea ştiinţei. Se deschise o linie de tramvai electric, cu vagoanele groase, prin strade largi şi prin strade înguste. Se puseră globuri electrice.....

„Se deschise un bulevard spre gară, se făcù o piaţă centrală.

„Întâi fusese, aici, între dealuri, un sat, satul lui Iaşi sau al Iaşului, aşezat la un loc păzit şi în calea negusturilor ce treceau între Nord şi Sud prin văile râurilor

¹⁾ Drumuri şi craşe din România de N. Iorga (1904).

„Moldovene. Pentru folosul, ajutorul și odihna lor se a-
 „șezară tot mai mulți meșteri, hangii și cărăuși, și măr-
 „furi fură oprite, aici în bolte pentru nevoile țăranilor
 „din vecinătate... Și, iată în vânătorile, plimbările și ră-
 „zboaietele lui, Vodă, împărțitorul de dreptate și păstră-
 „torul păcii, care se odihnește și-și află sălaș în Iași
 „îmbogățiți prin negoț. Biserici mai mari se înalță: în
 „colțul din spre Bahlui, frumoasa bisericuță a Sfântului
 „Neculai Domnesc, sora lăcașilor de închinare din Bo-
 „toșani și Dorohoiu, pomenește o biruință a lui Ștefan
 „cel Mare; în preajma ei e casa care așteaptă pe eroul
 „Voevod.

„Peste vre-o trei sferturi de veac, după ce Suceava
 „suferă împresurarea-i îndelungată de către dușmanii lui
 „Despot-Vodă Lăpușneanu, Alexandru, care se întoarce
 „iarăși ca Domn, se deprinde a stă mai adesea ori la Iași,
 „unde-i poate și veni mai lesne ajutorul episcopilor săi,
 „Turcii de peste Prut. Este acum aici un scaun statornic
 „al Domniei, și Movileștii iubitori ai vechei Suceve nu
 „vor putea întoarce vremile înapoi. În locul Curților de
 „lemn, caselor de lemn și lângă micile clădiri bisericesti
 „ale trecutului, un Radu-cel-Mare, Domn cu apucături
 „de Împărat, un Vasile Lupu vor încerca să strămute
 „în Iași ceva din frumusețea trainică a orașului Sulta-
 „nilor, după care în toate, ei își iau îndreptarea. Răsar
 „Bârnova, Bârboiul, Trei-Ierarhii, Golia și atâtea clădiri
 „de evlavie ale boierilor ce se iau după urmele stăpâ-
 „nitorilor.

Vasile Lupu face din noua reședință domnească și un centru cultural în urma înființării unei tipografii și a unei școli superioare, un fel de gimnaziu, în Mănăstirea de pe lângă Trei Ierarhi, cu profesori aduși din Kiev.

Cu toată domnia sa sbuciumată, Iașul ajunsese în timpul acestui domn locul de întâlnire al multor oameni însemnați din Orient, Vasile Lupu având și reputația unui om învățat. Afară de aceasta prin căsătoria cu mare pompă a fiicei sale Maria, cu vestitul Prinț Radzivil el spera să-și atragă asupra lui și atențiunea Statului vecin dela Nord.

Iașul avu însă foarte mult de suferit din partea Tătarilor, cari atât în timpul lui Vasile Lupu cât și după el găsiu o plăcere deosebită de a prădă și da foc orașului. Într'un rând (1650) chiar au dat foc bisericii Trei Ierarhi înconjurând-o cu paie pentru ca să poată aduna aurul ce s'o scurge topindu-se. O altă vizită supărătoare pentru această reședință domnească a fost și aceea dela 1670 făcută de însuși sultanul Mohamed pe timpul lui Gheorghe Duca. Atât Domnul cât și locuitorii n'au știut cum să-l primească mai bine pe atot-puternicul împărat așternând bucăți nesfârșite de mătăsuri pe străzile pe unde trebuia să treacă alaiul turcesc. Sultanul însă în loc să țină seamă, porunci unui hoga să se urce în clopotnița bisericii Sf. Neculai Domnesc, și să strige de acolo pe credincioșii Islamului, cece pentru bieții locuitori creștini fu un semn de mare batjocură. De altfel aceasta mai însemnă că ne apropiem de faimoasa epocă fanariotă, când țările române sunt cu totul înjosite de puterea turcească. Nici Polonii n'au cruțat acest oraș, mai cu seamă regele lor Sobiesky, pe timpul lui Constantin Cantemir. Se părû apoi un moment că fiul acestuia, Dimitrie Cantemir, va ridică Iașul la un rang deosebit, prin alianța ce el făcuse cu Petru cel Mare al Rusiei. Acesta chiar veni în capitala Moldovei la 11 Iunie 1711, fiind primit cu mare alaiu de popor; eră prima manifestare a dorinței Românilor de a se eliberă de sub jugul păgânilor, punându-și toată nădedjdea într'un împărat creștin.

Cu acest prilej se dădû un mare banchet în care boierii Moldoveni avură prilejul să bea pentru întâiași dată vin franțuzesc, adică șampanie; iar cronicarul Niculcea povestește astfel această înaltă vizită:

„Căimăcanii împreună cu alți boieri și orașeni, bătrâni mai de cinste și cu Ghedeon Mitropolitul și cu tot clirosul bisericii i-au eșit cu toții înainte afară din Iași, frumos tâmpinându-l, l-au primit cu toată inima și s'au închinat cu mare bucurie, ca unui împărat creștin, dând laude lui Dumnezeu, că doară îi vor cercetă cu mila sa și-i va scoate de sub jugul robiei Turcilor“.

Această apropiere a Moldovenilor în special, și a Românilor în genere, de puterea pravoslavnică va merge de acum înainte în mod crescând, și un al doilea moment asemănător va fi în timpul împărătesei Caterina II, cari însă aveă alte gânduri. În timpul ei se încheiă aici, la Iași, la 1792 *pacea dela Iași*, dintre Rusia și Turcia, după ce Potemkin generalul rus venise la Iași și nutrise speranța să ajungă cu ajutorul împărătesei sale „regele Daciei“.

De acum înainte, cu toate neajunsurile domniei fanariote, cu toată rezmerița anului 1821 și cu toată opresiunea rusească, Iașu va deveni într'un mod statornic un focar cultural însemnat, care va înlesni dezvoltarea conștiinței naționale cu actul final al Unirii Principatelor.

În adevăr, de aici, va porni, Alexandru Vodă Cuza spre București ca domn al ambelor principate, ceea ce va fi în acelaș timp și un mare act de renunțare de sine din partea celei de a doua capitală a Moldovei, care și de acum înainte se va bucură tot numai de renumele de a doua capitală a României.

*Curtea Domnească din Iași*¹⁾. — În vremuri necunoscute s'a zidit în orașul Iași și există încă cel puțin pe acelaș loc și cam cu aceeași menire, dacă nu tot cu acelaș material sau stil, fosta *Curte Domnească*, actualul *Palat Administrativ*. De această veche și mare clădire, odinioară înconjurată cu ziduri și forturi de cetate, se pomenește în cele mai vechi cronice moldovenesti, ce vorbesc despre orașul Iași, și se leagă cele mai interesante și prețioase amintiri ale locuitorilor Ieșeni, și ale Moldovenilor în genere.

Că totdeauna Curtea Domnească, dela înființarea ei, fie de către Ștefan-cel-Mare, cum pretinde istoricul Cantemir, fie de alții înaintea sa, a fost tot pe locul ce-l ocupă și astăzi, nu mai rămâne îndoială. Orișiunde se vorbește în cronici sau descrieri de călătorii sau de lupte, de distrugerea prin foc sau prin arme a acestei vaste clădiri, se vorbește asemenea și de reclădirea ei pe *acelaș loc*.

¹⁾ N. A. Bogdan: Orasul Iași.

pe *același temelii aproape*. De această zidire se leagă ca martur temeinic și nebănuț, și acea a bisericii Domnești Sf. Necului „din preajma Curții“, făcută de Ștefan-cel-Mare, anume ca să slujească *drept locaș de închinăciune Ocârmuitorilor* ce vor locui în Curțile Domnești.

Dacă ar fi să credem cele arătate de Episcopul Amfilofie, Dr. Wolf, Asaki, Seulescul etc., Curtea din Iași ar există încă din timpul cuceririi Daciei de către Traian, dacă nu chiar de mai înainte. Fără însă a merge cu cercetările în asemenea timpuri, pentru cari nici o dovadă serioasă nu se poate avea, vom căuta a rezumă aici acelea ce se cunosc din acte sigure și necontestate.

În anul 1433 Oct. 8, Ștefan Vodă al III-lea dăruiește lui *Jurja Atoș* un sat în susul Saratei, dându-i „uric cu dreptul propriei judecăți locale, însă în atârănare dela *Curtea noastră din Iași*“. La 1478 avea așezare aici un *Bordea, Judecător Curții din Iași*.

O soartă din cele mai fatale se pare că a fost menită să aibă în cursul vremilor această clădire măreață, căci un lanț lung de întâmplări năprasnice cad asupra-i la scurte intervale, și atât zidurile ei semete sufăr prin foc sau fier, fiind de nenumărate ori dărâmate până la temelii, cât și acei ce stăpânesc, judecă sau locuiesc întrânsa sunt de asemenea fără răgaz izbiți de tot felul de lovituri crude și neașteptate.

În timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare, Curtea aceasta arde în 1491; Domnul o rezidește și poporul îi dă porecla de *Ștefanovița*, poreclă care apoi se lățește asupra orașului întreg, așa că mult timp apoi Iașul chiar purtă denumirea de *Ștefanovița*, lucru care poate a făcut pe unii cronicari ulteriori să susție că a fost fundat de însuși marele Ștefan.

În anul 1513 arde din nou Curtea din Iași odată cu orașul, cărui îi dădă foc și-l prădă Bet-Gherei, Hatman tătăresc. Un alt Hatman, *Libomirschi* al Poloniei, dă foc deasemenea Curței și unei părți din oraș, în anul 1621. Abia reparată în 1624, arde din nou, și Radu-Mihnea-Vodă, o reface în grabă, înconjurând-o cu un zid mai

puternic decât avuse până atunci, — dar spre mai bună apărare a persoanei sale își strămută, provizoriu, reședința la Hârlău.

La 1650 orașul și Curtea ard din nou, dându-li-se foc de *Bogdan Hmelniccki*, Hatman tătäresc.

Dela 1723 până la 1880 această Curte Domnească mai arde de vre-o cinci ori.

Intorcându-ne însă puțin îndărăt însemnăm și alte întâmplări vrednice de ținut minte, ce s'au petrecut în această Curte.

Așa în anul 1591 s'a durat de către Domnul de atunci *Aron Vodă*, căzărmi mari în jurul Curței, anume pentru locuința Ungurilor lefegii ce fusese aduși în Iași spre paza personală a lui Aron, căzărmi ce s'au numit *Odăile Darabanilor celor Ungurești din Curte*.

La 1645, s'a făcut în Curtea Domnească cu cea mai mare pompă și lux, nunta Domniței Maria, fata lui Vasile Lupu, cu *Cniazul*, Radzivil Palatin al Litvaniei.....

Un francez din Lorena, numit *Jappecourt*, care a petrecut în Iași pela 1611—1617 vorbește de asemenea despre Curtea Domnească din Iași, arătând cum Domnul Alexandru Movilă intră în sala tronului și dădù mese mari boerilor și rudelor lor.

„.....Intr'aceea, zice el, principele Alexandru, urmat de „cei mai de frunte ai oastei sale, intră într'o *sală mare*, „*bine gătită*, unde se află un *tron înalt* acoperit cu catifea, „în care șezù; aici fu salutat și proclamat de toți cei mai mari de Domn și, Voevod al Moldovei; după aceasta „Alexandru pofti la masă pe cei mai de frunte să ospă- „teze și să petreacă cu dânsul o parte din noapte; apoi „se duse fiecare să mâie unde a putut în „Cetate.....“.

Arhidiaconul *Paul de Alepo*, în descrierea călătoriei sale la Iași, zice despre Curtea Domnească, că apartamentele în cari locuiesc Domnul și Doamna sunt de cărămidă și olane și că acoperemintele sunt zidite de însuși Vasile Vodă, că aveà o *scară mare* de ceremonii, care se numià *scara Divanului*, că lângă apartamentele Doamnei erà o *bae caldă*, zidită de Vasile Lupu, pentru uzul exclusiv Domnesc, fiind pardosită cu marmoră... In ograda

Curții se află un *cerdac mare* de piatră, un fel de *belvedere* care la nevoie servea și ca *fort* de apărare.

În 16 Dec. 1656 a sosit în Iași un sol al Regelui Suediei, Carol X Gustav, anume Felling, cu scop de a încheia un tractat de alianță cu Gheorghe Ștefan Domnul Moldovei. Solul fu primit de Domn chiar în sala Tronului, și în mare taină se încheie tractatul între *Moldova, Suedia, Electoratul Brandeburgului, Principii Transilvaniei* și al *Munteniei*, împreună cu Hatmanul *Cazacilor din Ucraina*, având de scop ocuparea și împărțirea Poloniei între contractanți.

Prin anul 1692, Logofătul Miron Costin și cu fratele său Hatmanul Velicico, împotriviindu-se la toate poruncile Domnului și urzând chiar în ascuns detronarea lui, Constantin Cantemir Vodă trimise de tăie capul lui Miron Costin la moșia sa Bărboșii, iar pe Velicico îl aruncă în beciul de sub Curtea Domniței. După două zile dela uciderea lui Miron Costin, Vodă dă poruncă Armașului să scoată pe Hatman afară, și fără multă judecătă să-i taie capul dinaintea porții Curței Domnești. . . . .

Zidul dimprejurul curței eră pătrat, foarte gros, zidit din lespezi mari și întărit cu turnuri pătrate, metereze și alte mijloace de apărare contra atacurilor dușmane. Trei intrări deosebite erau în zidul curței: întâia, cea din față spre Ulița Mare, care eră intrarea de onoare sau principală se zicea *Poarta Domnească*, a doua eră spre biserica Sf. Neculai și se numea *Poarta Darabanilor* sau *Draganilor*, pentru că acolo eră așezată cazarma păzitorilor Domnești numiți *Dragani*; poarta a treia eră dinspre Bahlui și Cetățuia, și se numea *Poarta Seimenilor*, cari aveau acolo cazarma lor.

Căzărmiile Draganilor și ale Seimenilor, ca și turnurile de pe zidurile Curței, serveau de închisori pentru boeri ce se încercau a se împotrivi poruncilor sau ideilor lui Vodă, sau erau bănuți măcar că ar unelti împotriva Domniei. — Sub casele Doamnei din Curte eră un *beciu mare*, chiar la capul scării, în care a fost aruncat și închis mai mulți ani vornicul *Iordache Ruset*, de către Nicolae Mavrocordat-Vodă, căci îl crezuse dușman lui și părtaș al

lui Cantemir. Dar în anul 1711, venind în domnia Țării Dumitrașcu Cantemir în locul lui Mavrocordat, cel întâi act al lui, când ai ajuns la Curtea Domnească, a fost să se oprească în fața beciului, să strice ușa și să soată din țemniță pe Vornicul Ruset.

Baronul Tiepolt, colonel austriac, la 21 August 1711 când Nemții ocupară Iașul, făcând un raport către prințul Eugen de Savoia, arată că Rușii s'au retras din țară și scrie între altele: „La Iași Domnul stă într'un castel făcut în stil antic, înconjurat de un zid solid, precum sunt toate mănăstirile; am intrat la Domn când se află la sfat și l'am salutat în limba *latinească*, iar el mi-a răspuns *tot în latinește*, foarte corect.

La 1711, chiar în ziua de 1 Ianuarie spre seară, Austriacii tăbărăsc fără veste în Iași și atacă Curtea Domnească. Cinci sute de Seimeni ce erau păzitori ai curții le deschid poarta fără nici o opunere, ba încă le mai zic pe deasupra și bine ați venit! Nu aceasta fu și părerea Domnului Mihai Racoviță, care încăleacă iute, împreună cu câțiva soldați și boeri ce-i mai rămăsese credincioși și dădă o lovitură puternică Nemților chiar în ograda Curței Domnești; apoi, văzând covârșitoarea putere a dușmanului, se retrase în bună ordine la Cetățuia, unde fu înconjurat de dușmani. Venind însă după ațarma Domnului câțiva Seimeni ce mai rămăsese de partea sa, negustorii, vânzătorii, cum și o seamă de Tătari ce se aflau așezați în Tatarasi și pe dealul Aroneanului, luară între două focuri pe Nemți sub poalele Cetățuei, îi bătură strașnic, prinse și pe căpetenia lor *Ferentz Ernau*, și aducându-l în Iași, puse de a i se tăie capul chiar în Poarta Curței Domnești, în fața mulțimei adunată acolo.

Lordul Baltimore în călătoria sa dela 4 la 13 Iunie 1764 dela Galați la Hotin zice apropo de casele din Iași: „...cu excepția *Curței Domnești* „și ale câtorva boeri mari, cu ogrăzi îngrădite cu ziduri de piatră și cu turnuri“. Un geograf grec, *Dimitrie Filipide*, care a trăit mai mult timp la noi, într'un op al său despre țările românești, scris la 1791, zice că Curtea Domnească din

lași este zidirea „cea mai însemnată din tot Imperiul Turcesc, pentru *mărimea, frumusețea și bogăția ei*“.

În turnul cel mare de deasupra porții Curții Domnești se află un Paraclis, în care se făceau toate ceremoniile religioase ale Casei Domnești și jurămintele de credință către Domnie ale boerilor, și care se zice că a fost mai întâi construit acolo de Ștefan Comșa Vodă: acest paraclis eră puțin încăpător, întrucât nici boerii cei mai mari ai Curții nu încăpeau acolo. Deasupra lui eră o clopotniță, iar dedesupt Visteria, și subt Visterie eră temnița. În turn se închideau adeseori boerii resvrățitori sau cari erau prinși cu vicleșug în contra lui Vodă.

Un funcționar rus, *Ignat Iacovenca*, trimis cu o misiune în Țările Române între anii 1820—26 făcù o descriere a șederei sale aici, arătând între altele că „Curtea Domnească din Iași e zidită după arhitectura Europeană, amestecată puțin cu stilul asiatic“, că Poarta Curții eră păzită de un corp de Arnăuți înarmați cu câte două pistoale și cu un iatagan; că Domnul locuia în rândul al doilea sus, că mulți boieri vrobeau bine limba franceză sau rusească, în sfârșit că leșenii eșeau seara la plimbare în felurite trăsuri în împrejurimi, *mai ales la Galata*, de unde orașul se vede în cea mai frumoasă poziție.

BUCUREȘTI

Capitala de azi a regatului României capătă un renume din ce în ce mai mare de oraș civilizată în marginea Orientului. Să intrăm deci în ea prin gara ei cea mai însemnată, gara de nord, de unde dai aproape îndată în Calea Griviței „nu¹⁾ e de loc monumentală și n'are nici „un caracter lămurit. Tabăra populară, bolta orientală, „învelită cu tinichea, pretinde să stea în rând cu casa „ce are două, trei etaje, cu vila cu palatul. . . . .
„Statul a dăruit acestei „căi“ ce răsună toată ziua de

¹⁾ Drumuri și orașe din România, de N. Iorga.

„huruitul trăsurilor, școala de poduri a cărei fațadă polichromă răsare și mai frumos vara din mijlocul verdeții arborilor, dar frumoasa, întinsa Școală de Meserii din apropiere se ascunde în ramura laterală din stânga, strada Polizu. Tot dela stat vine mai încolo Școala de Aplicație, cu fațada severă, goală, o clădire de pe la 1860, din eră cazărmilor lui Cuza — mult inferioară școlii militare din Iași, înconjurată de atâta aer și de atâta lumină. Curtea de Compturi, care vine ceva mai departe, tot în stânga, e nouă. . . . .
 „Numai la capăt se văd parte din marile ziduri galbene bătrânești ale Ministerului de finanțe, care pătrunde strâmb în întretăierea Căii Grivița cu Calea Victoriei.

„În Calea Griviței, care a fost stradă fără a fi fost „pod“, nu se întâlnesc amintiri ale unui trecut boeresc sau domnesc. Din potrivă, marea arteră de lux, de strălucire, de plimbare, de cofetării și cafenele, de comerț subțire: mode, mobile, cărți și delicatessuri de băcani, a avut o îndelungată și însemnată viață înaintea botezului ei cu cele două neologisme, cari n’au gonit însă din întrebuințarea poporului vechiul nume secular de Podul Mogoșoaiei, adică al nevestei boierului Mogoș, care și-a câștigat față de această parte a Bucureștilor drepturi de recunoștință de mult uitate.

„Podul“ de scânduri eră mărginit odată între pădure, una din pădurile răsărite din pământul gras al mlaștinilor secate în jurul orașului, și între râpa lutoasă a Dâmboviței, care ca un Bahlui, ceva mai mare, părea că are apă numai pentru a mai năruî primăvara, în săptămânile ei de șivoiu umflat, urâtele maluri pentru a da umezeală veșnică tuturor caselor risipite de-o parte și de alta a ei, și pentru a înecă din când în când pe cele mai apropiate de dânsa. În fața lungului pod, mai șerpuitor și mai îngust decât oricare altul din țară poate, se înalță, pe una din movilele malului drept, Curtea Domnească dreasă din piatră, poate de Matei Basarab, de sigur de Brâncoveanu, Vasile Lupul munteanu, în ceiace pri-

„vește iubirea pentru clădiri, lux și strălucire și de A-
lexandru Ipsilanti. De la o vreme, încă din a doua ju-
mătate a veacului al XVII-lea, boierii în lungi haine

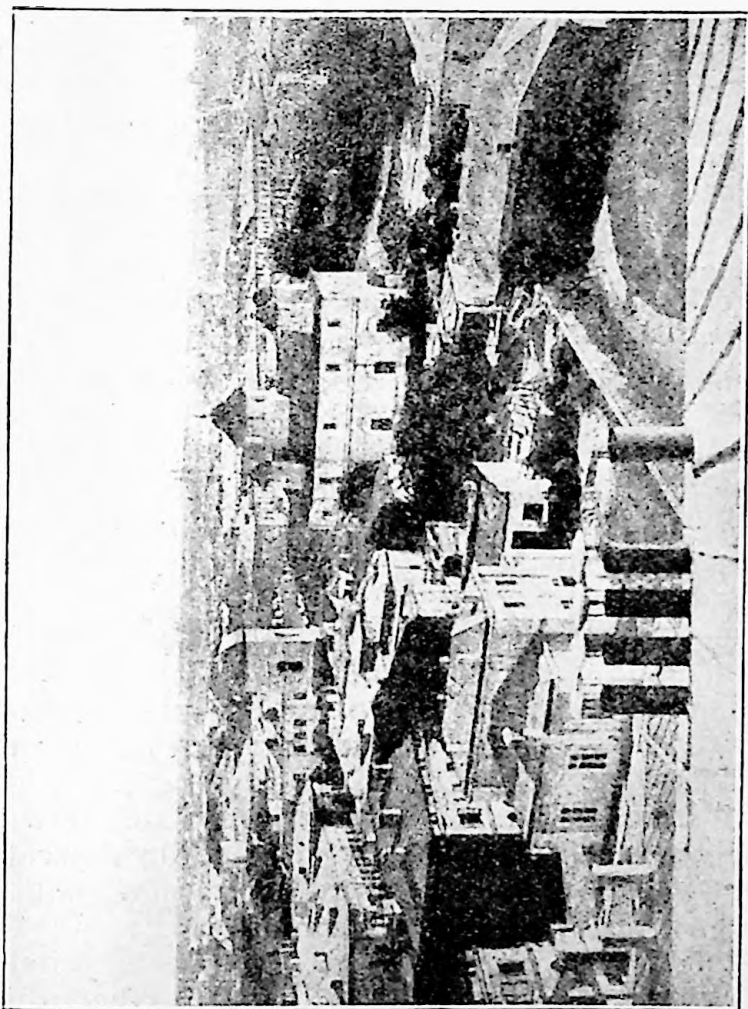

Fig. 12. — Bucureștii în 1856.

„orientale se deprinsese a nu mai stă pe la moșiele și
„viile lor, ci se îngrămădeau cât se poate mai aproape de
„ocrotitoarea streșină a lui Vodă. Podul Mogoșoaiei că-

„pătă astfel viață ; case de piatră pentru stăpâni și pentru
 „numeroasa tagmă a robilor, cari făceau toate meșteșugu-
 „rile casnice, ce durară în mijlocul curților noroioase,
 „grădinelor bogate în flori, livezilor cărora nu se mai
 „dădea de capăt, pierzându-se tocmai în sărăcia umilă
 „a mahalalelor. Arcușurile fermecate ale Țiganilor me-
 „șteri prinseră să se audă în cerdacele de priveliște și
 „de sfaturi. Și butcele vechi, caleștele mai nouă duruiră
 „pe scândurile și bârnelor de cari eră acoperită cea mai
 „mândră din stradele Scaunului Domniei.

„O mare schimbare suferi „podul“ când Kisselev, mus-
 „calul filosof și filantrop, care făcù și puse în aplicare
 „regulamentul Organic și care ne iubiă pentru primiti-
 „vitatea noastră patriarhală, cași pentru anexarea de care
 „ne credeă vrednici, făcù în pădure șoseaua, — ca drum
 „prelungit apoi de Domnii ce urmară după el, până la
 „Ploești, și cu boschete de arbori. Înainte se mergeă
 „după aier, care eră și în livada fiecăruia, pe malul Dâm-
 „boviței până la Ostrovul Sfântului Lefter, până la He-
 „răstrău, puncte de răcoare umedă și de bogată vegetație
 „băltoasă, așezate la țară departe de marginea risipită
 „a orașului....

„Acum începù gloria Podului Mogoșoaiei peste care
 „trecând în 1878, oștiri românești învingătoare, îi schim-
 „bară numele în Calea Victoriei. Boierii începură a-și
 „preface casele, înșirate mai ales spre șosea, unde arborii
 „schimbau mai mult aierul. Casele unora dintre dâșii,
 „vândute guvernului sau particularilor, deveniră Aca-
 „demia Română, alcătuită cam stângaci din două gospo-
 „dării boierești, dintre care una e și ceva mai înaltă decât
 „cealaltă, Ministerul Justiției, proprietate a Academiei,
 „pensionatul călugărițelor franceze, unde e școală de
 „multă vreme, Legația germană, liceul Sf. Gheorghe. Pu-
 „ține vechi locuințe păstrează curtea lor de igrasie, co-
 „perământul lor țuguiat, ferestrele lor mărunte așa cum
 „se văd la Casa Moruzi. Gheorghe Vernescu începù cu
 „înălțarea de mari palate nouă pentru boierimea veche
 „sau nouă și după dânsul cartierul întreg se împodobì
 „cu clădiri mărețe, potrivite cu bogăția, cu mândria pro-

„prietarilor și cu aspirațiile moderne ale României și
 „capitalei sale: casele Grădișteanu, Olănescu, Cerchez,
 „enorma clădire¹⁾ făcută din toate materialele, în toate
 „culorile și cu toate stilurile, masiva coroană de suveran
 „oriental, prin care beizadea Grigore Sturdza aduse cel
 „puțin marele serviciu de a distruge un întreg unghier
 „de maghernițe; în sfârșit, noua casă Cantacuzino. Pe
 „locul unde, în 1891, se vede un mic arc de triumf, uitat
 „cu stâlpii lui de lemn de pe care se cojea hârtia poleită,
 „între mici barbierii și cârciume de sat turcesc, se ro-
 „tunjește o piață mare, singura în București fără pers-
 „pectivă și fără aier.

„De o parte domină, izolat în trufia sa, palatul Sturdza,
 „cu auritele și emblemele sale; în față, o altă frumoasă
 „clădire, Palatul Funcționarilor Publici, în stil vechiu
 „românesc, cu coperământul țuguizat, ocnițe, brăe de smalt
 „și lemnării săpate, scobește cele trei rânduri ale sale...

„Vechile șosele în care, dela 1870, se încinge orașul:
 „șoseaua Bonaparte, șoseaua Filantropiei, îndreptate în-
 „tru câtva în ceiace privește umilința clădirilor scunde,
 „se desfac pierzându-se în zare. Iar, ca stradă nouă, de o
 „parte, strada Buzeștilor, aliniată, împodobită cu arbori
 „de bulevard, străbătută des de tramvaie ce vin dela gară,
 „din strada Berzei, iar, pe de alta, noul bulevard al Col-
 „ței, început pe vremea de mari clădiri și deschideri de
 „strade, în clipa celui mai mare avânt de reînnoire, prin
 „anii nouăzeci. Cea mai largă din stradele capitalei, des-
 „părțită în două printr'un șir de castani tineri, țintește
 „drept înainte spre strada Romană, între minunate vile
 „cu două rânduri și între locuri încă goale, care așteaptă
 „clădiri asemănătoare. Iar strada Romană, ce scade în
 „frunusețe înaintând, duce spre capătul ei, spre fundul
 „de mahalale care s'a păstrat încă mai îndărătnic, în
 „partea opusă gării civilizatoare: mahalaua Teilor și a
 „Icoanei, care, începând prin zidiri nouă, se mântue între
 „căsuțe bătrânești cu zaplaze putrede, cu streșina peste
 „ochi mărunți de geamuri, cu gospodari în papuci, gos-

¹⁾ Astăzi Ministerul de externe.

„podine legate la cap și puzderia câinilor răi, cari apără
 „de pungașii aruncați pe stradă de pripa civilizației, a-
 „vutul unor oameni ce nu pun ușor în mișcare banii
 „strânși cu greutate și bine tăinuți. . . . .

„Dar, spre Dâmbovița la cellalt capăt al Căii Victoria,
 „se întinde ceiace nu e în București, nici mahalaua, nici
 „sfat boieresc, nu are nici petrecerile smerite ale mito-
 „canilor, nici risipa, în gust franțuzesc, a claselor stăpâ-
 „nitoare. Dela Calea Grivița până la Hotel de France —
 „dela care până la râu se întind mărețe clădiri ale Casei
 „de Depuneri și Poștei și masivul casei Prager — dom-
 „nește viața de negoț, puternica viață de bazar a Bucu-
 „reștilor. . . . .

„Viața politică și culturală e reprezentată prin Atencul
 „cu linii antice, prin Palatul Regal, de cărămizi, vâpsit
 „galben, simplă clădire fără valoare, dar și fără pretenții
 „arhitectonice, prin Fundația Universitară a Regelui Carol
 „în față, iar mai jos prin teatrul, clădit de vre-o jumătate
 „de veac în urmă, dar crescut mult prin înădirea din anii
 „ultimi a unor spațioase anexe. Urâtele biserici cu turle
 „de lemn — căci Bucureștii sunt aproape lipsiți de bi-
 „serici vrednice de acest nume — care pătau partea boie-
 „rească a stradei nu se întâmplă aici. Lângă fosta biserică
 „Sărindar înlocuită printr'un parc o nouă și largă stradă,
 „plantată cu arbori, luminată cu globuri de lumine elec-
 „trică, străbătută de vagoane de tramvaiu tot electric,
 „taie vechia cale a nouă Victorii. Sunt bulevardele.

„Între bulevarde și Dâmbovița se întinde adevăratul
 „cartier de comerț. Strada Colții duce în largă piață a
 „Sfântului Gheorghe, cu o mare biserică în mijloc. A-
 „ceasta poate fi privită ca sâmburele Bucureștilor ce vând
 „Insula sgomotoasă, cu mărfuri atârinate pe pereți, sau
 „expuse în vitrinele înaltelor case, lipite ca în Apusul
 „zgârcit de spațiu, una de alta, e străbătută de trei lungi
 „strade: strada Doamnei, strada Lipscanilor, unde își
 „vindeau Grecii și Bulgarii ce-și aduceau marfa din
 „Lipsca, dela vestitul iarmaroc; strada Carol, cu piața
 „sfântului Anton, unde se vând florile. În lat, se coboară
 „spre Dâmbovița strada Șelarilor, și strada Bărăției. Iar

„în fund Calea Moșilor, Calea Călărașilor, cu aceiaș în-
 „fățișare de suburbie vieneză merg spre mahalalele din
 „margine. Tot pe acolo e Calea Văcărești, și stradele,
 „ulicioarele vecine adăpostesc pe lângă cafenele, halele
 „lor de lucruri vechi, sinagogele lor, Eșreimea săracă
 „ce se împărtașește din acest mare negoț variat cu mărun-
 „țișul. In Orient, până la Constantinopol, nu mai e un
 „bazar ca acesta.

„In față cu acest București e un altul, vechiu sărac și
 „mort. Inceputul orașului de azi e cetățuia pe care Mircea-
 „Vodă o întemeiă în secolul al XIV-lea pe locul unde sunt
 „astăzi arhivele Statului ,de sigur, pentru a supraveghea
 „ce se petrece în largul șes băltoș ce merge până la Du-
 „năre.

„Celelalte Curți domnești ,dintre care cea din urmă,
 „a lui Alexandru Ipsilanti, a dat temelii și fragmente
 „de ziduri și palatului, ce se ridică astăzi, al arhivelor,
 „după ce ruinele din secolul al XVIII-lea adăpostise încă
 „dela creiarea instituției rămășițele documentare ale tre-
 „cutului, — se vor fi urmat pe acelaș pământ cum eră
 „obiceiul. In acest caz, biserica lui Mihai-Vodă va fi în-
 „locuit o alta mai veche, mergând până la timpurile de-
 „părtate ale întemeierii.

„Acest vechiu sâmbure al Bucureștilor se dezvoltă în-
 „tăiu către Sud. Alexandru-Vodă ridică în al XVI-lea
 „veac încă o nouă biserică, pe un al doilea deal, acea bi-
 „serică ce primî, la restaurarea ei de nepotul de fiu al
 „întemeietorului, numele de Radu-Vodă, după acest Radu
 „Mihnea, un bun creștin și cu apucături mari. Apoi, în
 „împrejurimi, alți Domni ai aceluiaș veac dădură lupte
 „și înfipseră în pământ mari cruci de amintire. Pe când
 „orașul treceă Dâmbovița, el înfloriă până departe în
 „lungul apei, aruncând tot ramuri nouă de mahalale. Prin
 „anii 1650, Constantin Șerban clădi pe vârful dealului
 „celui mai înalt, dar celui mai depărtat de râu, Mitro-
 „polia, care putea fi socotită pe acea vreme ca o clădire
 „frumoasă. In ultimul sfert al acestui secol al XVII-lea,

„Șerban-Vodă, care, ca prigonit al Domniei, căutase mântuirea în colțul de vechiu codru ce rămăsese la Cotroceni, își făcu mica, dar armonioasa mânăstire, socotită pe atunci ca o minune a artei, într'o curățitură de pădure. El însuși, când moartea-l smulse înainte de vreme, și ai lui găsiră odihna lor aci. Cu mânăstirea Cotrocenilor și cu mahalalele tăbăcarilor din capătul apus, vechiul București își ajunsese hotarele la miază-noapte și miază-zi. La Răsărit, el n'a fost nici odată foarte întins, ci s'a pierdut îndată în șesul semănat cu căsuțe.

„Viața s'a depărtat astăzi de acest țarm, al cărui rost seamănă, oarecum, cu al Iașilor. Incepând dela creațiunea lui Șerban-Vodă Cantacuzino, șeseaua care se ridică dela Dâmboviță, despiciând un teren mlăștinos, pe care l'au curățit aici canalele de scurgere, are la dreapta întinderile cu boschete, straturi, sere și pavilioane, vastul parc științific al grădinei Botanice, cu înălțările și scufundările lui. De cealaltă parte, se îndesesc arborii bătrâni ai parcului princiar cari duc la frumosul castel nou, cu fațada primitoare. Pe lângă el, biserica, dreasă în ultimile luni, a Cantacuzinilor, apare ca o capelă de curte, iar turnul de intrare, pe care se amestecă stema domnească veche și cea nouă, stă ca o curiozitate istorică mărunță, cruțată încă. Căci în chiliile călugărilor și-a făcut loc întâi reședința princiară de vară a lui Cuza-Vodă și Vodă Carol, care a avut de urmași în clădirea, astăzi așa de plin prefăcută, pe principii moștenitori, și în toate se simte eleganța aleasă, iubirea de artă și de natură, simțul pentru originalitate, pentru colorarea istorică, ce deosebesc pe Principesa Maria, Regina României Mari.

„În fața castelului e o mică gară, care-l deservește. „Apoi mai în sus, șoseaua desparte cazărmi și stabilimente militare mai ales, cu cari sunt în legătură și casele de locuit din mica mahala, înaintea căreia se oprește lângă râu linia tramvaiului electric.

„Știința e vecină cu arta din palatul și parcul princiar.
 „Pe un nou bulevard, încă aproape gol de clădiri, care
 „duce la Dâmbovița la poarta sudică a parcului, s'a clădit
 „Facultatea de Medicină, înaintea căreia se ridică acum
 „statuia inițiatorului învățământului medical român, doc-
 „torul Davila. Și apoi pe mal se înșiră: Școala Veterinară
 „cu fațada luată după a Imprimeriei Statului, marele
 „Institut Bacteriologic, unic în Europa, al D-rului Babeș,
 „Institut de Chimie al D-rului Istrati. La doi pași de
 „Facultatea nouă, clădire veche, din vremea lui Cuza,
 „a Azilului Elena Doamna, astăzi școala normală de fete
 „și internat, desfășură fațada-i severă.

„Intr'o a doua linie vin acum căzărmiile: căzărmiile lui
 „Cuza ce se văd dela Dâmbovița, păzind singuratic în
 „câmpie, cazărmiile nouă din Dealul Spirii, care se în-
 „cheie jos cu zidurile Arsenalului Armatei, după ce în-
 „fățișează eleganta siluetă a monumentului de bronz pen-
 „tru pompierii căzuți la 1848, luptând, fără scop și
 „mai mult într'un necaz, contra Turcilor veniți ca su-
 „zerani și prieteni.

„Dela acest cartier militar înainte, pornește altul, care
 „cuprinde mai mult rămășițele istorice, dintre care multe
 „sunt adaptate nevoilor vremii nouă. Palatul lui Ipsilante,
 „pe deal, e acum Archivele Statului, clădire masivă, pu-
 „ternică și sigură, al cărui coperiș de țigle roșii se vede
 „de departe, pe malul celalt. Bisrica lui Mihai-Vodă, își
 „are și astăzi slujba, în curtea Archivelor. Biserica D-nei
 „Bălașa, în minunata ei grădină, Spitalul Brâncovenesc,
 „au ca vecin interminabilul Palatul Justiției, în măreția
 „căruia lipsește numai măsura. Prin singura stradă mare
 „a Bucureștilor vechi, Calea Rahovei, se ajunge la cea
 „mai mare biserică din București, înaltul Sf. Spiridon
 „al Ghiculeștilor. Mitropolia lui Constantin Basarab e
 „încă Mitropolia noastră, pe atât de strălucitoare în-
 „lăuntru, pe cât de fără strălucire se înfățișează în afară.
 „O clădire nouă lângă dânsa adăpostește Camera De-
 „putaților.

Dis-de-dimineată, aproape cu noaptea în cap, Osman în fruntea batalioanelor sale a trecut Vidul. El își rupse oastea în două. Jumătate a rămas în urmă cu Adil pașa: acesta avea ca să păzească laturile, pe malul râului de către Plevna, partea spre miază-zi la Krișin, ca să împiedice pe Ruși să nu înainteze spre oraș, parte spre miază-noapte la Opanez și Bucovina ca să ție drumul Românilor. Iar cu cealaltă jumătate, Osman a plecat înainte ca să rupă lanțul de oștiri rusești și să-și deschidă calea.

În fruntea tuturor mergând unul Atuf pașa, cu oastea sa. El a isbit întâiu pe Ruși. Osman venea la mijloc cu oastea sa; el era călare pe un cal alb, căpătat ca dar dela Sultanul. Lângă el erau opt harapi toți cu felinare roșii în vârful sulitelor. Acesta era semnul, după care aveau oștirile să cunoască locul unde se află Osman.

În rând cu pedestriimea veneau tunurile lor, pe aceeași linie și se tot opreau și trăgeau și iarăși plecau înainte cu pedestriimea.

Nu trecură nici trei sferturi de ceas, de când Osman trecu Vidul, și în acest timp așa de scurt, batalioanele sale străbătură vre-o patru kilometri, uciseră peste o mie de Ruși și rupseră cea dintâi linie de apărare. În fața lor aveau acum a doua linie, și dacă ar fi rupt-o și pe aceasta drumul le-ar fi fost deschis și Osman ar fi ieșit la larg.

Căzuse nenumărată mulțime de Turci; Osman avea nevoie să-și întregească șirurile batalioanelor și să le dea puțin repaos. Însă Osman fără preget, se azvârli spre linia a doua, desfășurându-și armatele de călăreți. Turcii se porniră cu neastâmpărată îndărătnicie și s'aruncară spre alt șir de redute rusești, apărate de cei mai voinici și mai aleși soldați ai Țarului. Parcă iadul întreg se întovărășise cu Turcii: ei dau goana orbis spre șanțurile celei mai puternice redute de acolo, străpung și taie, și zdrobesc, și sfărâmă pe grenadirii din șanțuri, omoară tunarii și iau tunurile, umple șanțul de morți, s'agață de parapetele redutei, îl urcă, îl cuceresc, se coboară în redută, strivesc tot ce le cade în drum și prăpădesc pe Ruși, și-i fac una cu pământul...

Eră minunea lui Dumnezeu ! Cum nu se țin în picioare casele și pomii și staulele, când iese primăvara râul furios din albie și se varsă venind și ducând cu sine totul, așa nu rămăsese nimic întreg în calea Turcilor. Iuțea și vitejia lor uluise oștirile rusești; pe unde trecură au lăsat pustiire și moarte — câmpia eră a lor.

Osman, în neastâmpăr, se miră, de ce nu-i sosește Adil cu oștirea lăsată în urmă; el se uită mereu la ceasornic; mereu se uită îndărăt spre Vidic, că doară-doară va vedea batalioane sosind. Cuprins de grijă și de neliniște, el trimete ordonanțe după ordonanțe ca să vie îndată oștirea; al alergă pretutîndeni răzlețindu-și batalioanele pe margini, de unde soseau Rușii înglotindu-se cu vuet mare.

Și vremea trece, se apropie de amiazi, și oștirea lui de sprijin nu se ivește și tunurile cari aveau să-l urmeze din șesul Plevnei nu se văd, și carele cu bagaje cari trebuiau să vie după tunuri nu s'arată, și oștirea de sprijin, oștirea hotărîtoare, singura nădejde a lui Osman nu e și nu e nicăieri !

* * *

Să conținem povestea aci, ca să vedem ce s'a petrecut la spatele oștirii lui Osman.

Bătrânul Adil-pașa — după cum vă spusese pe la începutul cărței — apăra cu oștirea sa redutele din fața Românilor. Cu el ne-am zvârcolit noi patru luni de zile, și nu l-am putut răpune. Dar acum tot a încăput el pe mîna noastră, căci noi i-am făcut sfârșitul. Iar pierzarea lui Adil, a fost pierzarea lui Osman...

Pe când așteptă ceasul plecării sale, Adil se pomeni deodată că-i curg în cap rămășițele oștirii lui Edem-pașa de pe dealuri bătute cu totul, iar pe urma lor Români cu toată urgia tunurilor.

Încă de ieri, spre seară, Români băgară de seamă că Turcii din Plevnița și-au scos tunurile din creștăturile meterezurilor. Ei bănuiau că Turcii își adună armele și se gătesc de fugă. Peste noapte le sosi știrea de călăreți, că într'adevăr Osman e gata să iasă din Plevna.

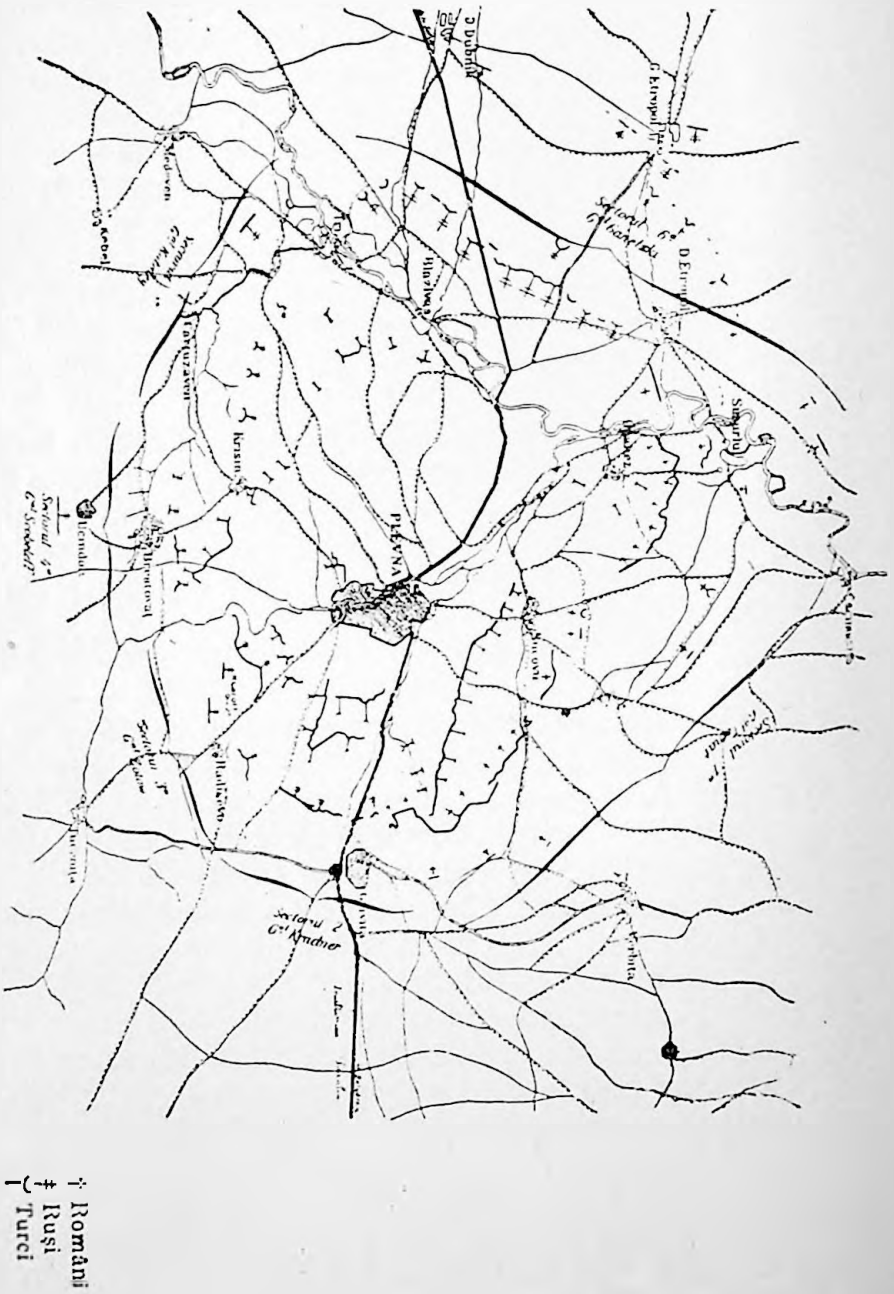

Fig. 13. — Impresurarea Plevnei

După ce se făcură ziuă și văzură ai noștri din Grivița că Turcii nu se mișcă în reduta lor, au trimes pe sergentul Cumpănaș cu o mână de dorobanți mai cu suflet să vadă ce e în reduta turcească. Aceștia eșiră din șanțuri, apucară pe câmpie și se apropiară pe brânci de Plevnița. Nici o împușcătură nu i-a întâmpinat, nici un fes nu s'a zărit. Intrară în redută și-o găsiră goală.

Repede ai noștri se adună, ies din șanțurile lor, și iau în stăpânire Plevnița. Iși potrivesc tunurile spre reduta Bucovei, crezând că într'însa sunt Turci, și încunoștiințează despre toate acestea pe cărmuitorul luptelor din partea aceasta, pe colonelul Cerkez.

În Plevnița nu găsiră ai noștri decât lucruri aruncate în neorânduială. Norocul lor că cercetară reduta cu deamănuntul înainte de a intra într'însa, căci Turcii puseseră iarba de pușcă sub ea și au lăsat fitilurile aprinse. Dacă ar fi întârziat Românii numai cu un sfert de ceas, ar fi fost asvârliți în văzduh.

Colonelul Cerkez a dat de știre prin telegraf Domnitorului Carol la Poradim, că Turcii fug. Pe când vorbeau amândoi, telegraful dintr'odată a încetat de a mai răspunde. Tocmai în clipa aceea Bulgarii tăiaseră sârmele telegrafului, — erau Bulgari, plătiți de Osman să strice sârmele, ca să nu se poată înțelege generalii noștri.

Domnitorul a plecat în goana calului pe dealurile dela Bucova.

Aceasta se întâmplau în faptul dimineței. Colonelul Cerkez a poruncit oștirilor sale să înainteze spre Bucova, luând din greșală pe Români drept Turci. Tot într'această vreme oștirea din fața Opanezului a sărit pe redute, asupra lui Edhem-pașa.

Mișcarea oștirilor române a fost negrăit de iute. Trei zeci de mii de oameni au început să iasă din șanțurile lor, și să alerge peste toate văile pe urmele lui Osman. Și cu atâta chibzuință și cu atâta deșteptăciune s'au asvârliț Românii, încât a lor a fost partea cea mai de căpetenie a faptelor din ziua aceasta. Colonelul Cerkez a lăsat în Plevnița, ca pază pe Dorobanții din București, iar cu cealaltă oștire a plecat spre Bucova. A găsit goale șanțurile

cari legau Plevnița cu Bucova, a lăsat prin ele batalioane de linie ca pază; a găsit goală și puternica redută dela Bucova și a luat'o în stăpânire.

Turcii s'adunaseră cu toții la redutele de pe malul Vidului la Opanez, ca să apere laturile oștirii lui Osman. Eră pe la nouă ceasuri dimineața, pe vremea când Osman dincolo de râu prăpădea pământul, și băgă pe Ruși în toate răcorile peririi. Colonelul Cerkez cu ai săi eră pe dealul de deasupra Plevnei. Atunci se văzù venind din vale o deputațiune de orașeni din Plevna pe creasta dealului Bucovei la colonelul Cerkez. Orașenii îi spuseră că toate oștirile turcești au ieșit din Plevna, și au rugat pe Români să ia în stăpânire orașul. Colonelul Cerkez a rupt atunci un batalion și l'a trimes în Plevna ca să isbească pe Adil.

Nefericită potrivire de lucruri! tocmai când sprintenul Osman spărsese rândurile Rușilor, și eră eșit la marginea largului, într'aceeaș vreme un batalion românesc, dintr'al șaselea de linie, cu colonelul Algiu în frunte, intră în Plevna ca să ia în stăpânire nebiruitul cuib al celui mai îndărătnic general al Sultanului. Bietul Osman nici nu visă că Plevna e ocupată; el credea că dacă nu-i va fi cu noroc umbletul, să se întoarcă prin redute și să înceapă iarăș trudele împotrivirii.

Când i ș-a adus lui Osman vestea, că oastea sa de sprijin a fost sfărâmată prin redute și pe șesul Plevnei, a văzut că i s'a isprăvit fuga. Spun Turcii că ar fi oftat Osman și ar fi clătinat din cap cu jale. Atunci a început să se deă îndărăt către Vid, nădăjduind că va putea răzbi printre Români și că va intră iarăș în redute.

Impotrivirea lui eră încă de temut; pe lângă el erau puțini, dar tot unul și unul, cei mai voinici dintre Nizami, dușmani neîmpăcați ai neamului creștinesc, și soldați cari își împlinesc datoria. Un obuz se sparse lângă Osman și-i ucise calul: Osman se luptă înainte pe jos, și cu toate că eră om în vârstă, frământă pământul sub el și eră pretutindenii. Veni însă un plumb, îi trecù prin picior, și Osman căzù jos. Repede ai săi îl ridicară și punându-l într'o trăsură cu patru cai, porniră spre Plevna.

El nu știà ce e pe șes.

Pe când alerga trăsura spre Plevna, se ivi deodată în cale-i Români. Osman mirat cu totul, când a văzut pe Români venind spre el a dat vizitiului porunca să întoarcă trăsura. Se isprăvisese cu intrarea oștirii lui prin redate. Dar unde să meargă? Dincoace îl strâmtorau Români, dincolo Rușii. Rana îl durea, oștirea lui era strivită. S'a oprit atunci la o căscioară de pe șosea, ca să-și lege rana și să vadă ce mai e de făcut.

Turcii crezându-l ucis, și-au pierdut cu totul sârta: pare că li se prăbușise soarele de pe cer, și li s'a scufundat pământul. Incepură să fugă peste Vid, lăsând puștile, tunurile, descingându-și și aruncându-și săbiile, ca să poată fugi mai ușor, și unii de bună voe s'aruncară în râu, alții periră în chipul celei mai jalnice morți.

Atunci doi ofițeri turci porniră, trimiși de Osman, în fuga calului, unul spre Vid la Ruși, iar altul pe șesul Plevnei la Români să ducă vestea că Turcii se dau prinși. Ofițerul care porni spre Români, veni la colonelul Cerkez și-i spuse că Osman voeste să-i vorbească.

Ducându-se colonelul, găsi pe Osman în căscioara de pe șosea, stând pe o ladă cu plumbi și ținând piciorul întins, iar un doctor îi căută rana. Osman voia să știe sub ce condițiuni i se va primi predarea armatei sale; colonelul nostru îi spuse, că aceasta atârână de voia comandantului dela Plevna, a Domnitorului Carol“.

R A H O V A

(Războiul nostru pentru
neatârnare. Coșbuc)

„Rahova sau Oreva, e locuită de Bulgari și de Turci, și e ascunsă după dealuri, cu fața spre Dunăre, iar cetatea ei stătea pe dealuri deasupra orașului, și era făcută din ziduri de pământ. La mijloc, tocmai pe creasta cea mai înaltă a dealului, era o redută mare în patru colțuri, având și la dreapta și la stânga câte o cetățue mai mică,

iar aceste, fiecare având câte o altă adăpostire și mai mică pe coasta dealului și mai în lature. Dealungul dealului erau, deci, cinci întărituri de pământ. Pe la mijlocul dealului era un rând de șanțuri cât e dealul de lung, iar de vale alt rând, iar jos în vale alt rând. Și în toate șanțurile acestea, Turcii adăpostiți, și tunuri.

Toate văile se umpluseră de fum și pe toate culmele se vedeau trăznete de obuz risipindu-se în aer.

Năvala avea s'o dea Muscelenii și Ilfovenii, Maiorul Giurescu al Dorobanților din Muscel ceruse singur voce dela colonelul Slăniceanu să intre cel întâiu în foc cu batalionul său. Și când i s'a dat voce, maiorul ridicând chipiul deasupra capului, a chiotit cât l-a ținut plămâni: „Faceți-vă cruce flăcăi și după mine!”

La cântecul trâmbiței, muscelenii ies de prin șanțurile redutei de după gardurile de pământ și încep să alerge cu înverșunare spre tabăra Turcilor.

„Întâiu la șanț, voinici“ le strigă maiorul Giurescu și dorobanții gâfâind se resfiră pe deal. Focurile curg risipite, ochind spre cetățuie. Românii se apucă de iarbă, de rădăcini, ca să urce dealul, se târâe pe brânci și se apropie mereu. Iar după ce au ajuns la loc mai neted, cu strigăte năvalnice s'adunară în șiruri de companie și se repeziră asupra șanțului. Turcii părăsesc șanțul și reduta și fug spre cetățuia cea mare dela mijloc, căci de acolo vine la îndemână să tragă într'ai noștri, și se simt mai la adăpost după cele trei rânduri de șanțuri. Intrase frica în Turci.

Pe după o ridicătură de pământ se vedeă trei dorobanți cum dedeau pe brațe pe maiorul Giurescu mort. Il lovise glonțul drept în frunte.

Prin șirurile dorobanților trecu repede, ca un fior, știrea că și maiorul Ene a murit.

Semn rău! Și într'adevăr dorobanții începură — să-și domolească alergătura, să-și slăbească focul. Noroc, că tocmai atunci în clipele acelea se umplu coasta de Olteni. Veneau mehedințenii aduși de căpitanul Chivu, ca să sprijinească lupta la șanțuri, mehedințenii au împins îna-

inte pe musceleni, căci veneau repezi și odihniți și nu știau de Ene nimic.

În fruntea lor alergă călare căpitanul și strigă într'una din gură, să se ție oamenii de el. Și abia răsuflând, șe țineau de el Mehedințenii și-i blăstămau calul. Dar i-au scăpat iute-iute Turcii de calul căpitanului, căci din redută sosi un glonț și calul căzu mort. Căpitanul sări în picioare și o rupse la fugă pe jos alături de dorobanții.

Acum erau la șanțuri cu toții, mehedințenii cu muscelenii și cu Ilfovenii, împușcându-se cu Turcii, deaproape, din țeava puștei deadreptul în țeavă și vârându-se unul într'altul cu baioneta. Iar de vale în reduta cucerită, putnenii și tecucenii frământau pământul de neastâmpăr, văzând lupta din deal. Și le-a venit și lor în scurtă vreme rândul.

Căci îndată ce începură tunurile noastre din redută să nu mai bată spre cetățuia Turcilor, ca să nu facă rău Ța ai noștri, Turcii îndoiră focurile și se năpustiră cu totul spre dorobanți.

Lupta se pornește fără seamăn de crâncenă.

Se vede că intraseră în foc și rezervele turcești, căci focul puștilor sporise.

Cârmuitorul oștirea întregi, Slăniceanu s'apropiase cu ofițerii povățuitori pe o moviliță așa de mult, încât eră ajuns în bătaia puștelor turcești.

Gloanțele umblau prin aer ca albinele când roiesc. Nu se mai putea trimite porunci, căci tot dealul eră plumb fierbinte.

Indemânatici și ușori, dorobanții, cu toată năprăznicia focului turcesc, răzbiră prin șanțuri. . . . .

Generalul rus al Ulanilor, s'a mirat și și-a făcut cruce, când a văzut pe mehedințeni cu ce îndrâzneală azvârleau spre Turci. Iar când s'a întors la Plevna, vorbea ca de o minune de ei, și chiar în scrisoare i-a laudat cu mare laudă. . . . .

În urmă le sosiră și plumbii și merindea. Repede li se împărți soldaților mâncare, bieții nu mâncaseră de a-laltăseară, — și li se împărțiră plumbi. Incălziți de soare,

sătui și cu geanta plină de plumbi; ei începură să cânte. Cei din tabără se porniră pe horă. Și iată-i iar veseli și iuți, și gata să se s'asvârle în gura morții. Eră sărbătoare în ziua asta: sfinții Arhangheli.

Ei au stat dar locului, ziua întreagă, dar fără întrerupere încinși și gata de plecare și străjuind în toate părțile. Turcii cunoșteau pe aici locurile, și nimeni nu putea să jure că ei nu vor încercă să izbească pe Români.

Dar Turcilor nu le ardea de asta. Văzură cu ce vitejie i-au răzbit Români și se speriaseră. Iar când au băgat de seamă că la Bechet se pregătesc Români să treacă cu un vapor dorobănțime la Rahova, s'au îngrozit. Pe lângă toate i-a sfârșit și pe ei oboseala luptei, apoi pieriseră mulți dintr'ai lor, mai mulți decât ai noștri, și erau slăbiți.

Ceața le-a venit în ajutor parc'ar fi rugat-o. Nebăgați în seamă de Români, ei și-au putut face în liniște pregătirile, și-au adunat munițiunile, și-au încărcat carele, și au așteptat să sosească noaptea, ca să poată fugi mai cu veghere.

În șanțurile săpate în grabă, mehedințenii așteptau la capul podului pe fugari.

Și i-au lăsat să se apropie. Eră întuneric de tot, și numai sunetul dovedea pe Turci. Când au ajuns Turcii la o azvârlitură bună de piatră, Oltenii strigară de odată: „Pe „ei mă!“ Și azvârliră o undă de foc.

Turcii însă se așteptau la aceasta. În loc să se sperie ei îndărătnici răspunseră cu altă undă de foc, și se revărsară ca un râu mare spre pod. Mehedințenii în trei șiruri, de după adăpostul șanțurilor, îndesesc strășnicia plumburilor și culcă, de aproape, pe cei ce năzuiau să intre pe pod. Turcii sunt desnădăjduiți, ei n'au altă cale; se prăbușesc cu nețârmurită mânie spre pod și, împinși unii de alții, se îndeasă prăvălindu-se spre ai noștri. Schimbul de gloanțe e mai des decât sunt năvălitorii de deși, și dincoace îndârjirea n'are margine. Ei se bat ca orbii, în neștire, căci întunericul eră așa de gros de puteai să-l prinzi cu mâna.

Mulțimea de Turci căzută pe pod împiedecă trecerea celor ce soseau și soseau mereu. Acum cei dela spate se

îmbulzeau înainte, iar cei dinainte se îmbulzeau îndărăt, se călcau strivindu-se unii pe alții, și zăpăceala se făcea tot mai mare. „Mă băeți“ strigau sergenții „să nu slăbiți focul!“ Ne îneacă Turcii dacă le dăm drumul!“

Mehedințenii aveau plumbi din belșug. Trăgeau într'una. Trecuse un ceas, de când tot împușcau. Trecură două ceasuri, trecură trei.

Dar nu mai puteau. Se zăria de ziuă, și Mehedințenii începură să-și ia rămas bun dela viață în gândul lor. Aveau să-i copleșească Turcii și să-i ucidă pe toți până la unul.

Pierim, dom 'căpitan! Pierim cu toții, ca șoarecii!“ strigau Oltenii și trăgeau cu toată puterea mâniei lor cei din urmă plumbi.

„Dacă e să perim“ zise căpitanul, „să pierim ca lei nu ca șoarecii! Săriți, băeți din șanturi, și dați cu baioneta!“

Ce eră să mai facă? N'aveau plumbi. Și eșiră Oltenii din adăpost și săriră la moarte văzută cu ochii. S'asvârliră pe pod cu baionetele. Atâta le-a rămas. Să moară cu toții.

Atunci, începù să bată deodată un tun de undevă: Eră al nostru! Erau două! De pe un deal de aproape tunurile izbiau în gloata Turcilor, în grămadă și-i risipiau. Atunci Mehedințenii dete iama în turcime, repezindu-se în fuga mare. Acum să fi văzut cum săriau Turcii în râu, ca broaștele, și se risipiră prin pădurile de pe malul drept al Schitului. Se împrăștiară ca potârnichele, iar tunurile nu-i slăbeau nici de un rup, și dorobanții îi ajungeau!

Dar de cealaltă parte a râului eră și mai frumos. Incepură Roșiorii să-și joace caii.

Turcii, cari veneau în urmă cu bagajele, văzând că pe pod nu e chip să străbată, se strecură încet prin întunecimea nopții la vale pe râu și găsiră un vad. Malul râului fiind înalt fugarii în groaza lor ca să-și mântue capul, răsturnară sacii cu făină și cu orez în râu, azârlviră deasupra corturi, haine și tot ce aveau, ca să umple matca râului până la înălțimea malului. Apoi pe podul acesta

deteră năvală ducând în spate răniții ; trecură caii înnot prin apă, desfăcură tunurile de pe roți și le trecură în brațe, și răzbiră cu multă pierdere de oameni pe malul celalt.

Dar când să se vadă scăpați la larg, iată că răsar ca din pământ roșiorii noștri cu Ulanii ruși și se iau după dânșii. Vai de maica lor!

Garnizoana Rahovei a fost risipită, ca pulverea când o arunci în toate vânturile.

Steagul românesc a fost ridicat pe toate redutele și deasupra orașului. Rahova eră a noastră!

Dorobanții noștri au apucat să intre ei întâiu, căci ei dobândiră cetatea cu sângele lor“.

V I D I N U L

Războiul nostru pentru neatârncare. Coșbuc

„Aceasta a fost cea din urmă luptă a pedestreimeii noastre.

Toată oștirea turcească din Capitanovcea a fugit peste noapte în Vidin, așa că împrejurul Vidinului nu mai erau acum deloc oștiri turcești. Românii au intrat a doua zi în Capitanovcea așezându-și oaste până la Dunăre.

Bătălia dela Smârdan în cele două zile — 12 și 13 Ianuarie 1878 — a fost cea mai crâncenă și mai iute dintre câte le-au purtat Românii în războiul întreg.

Când a fost s'arătăm vitejia noastră, dorobanții au trecut prin sloi de ghiață și prin apă până în piept, pe gerul Bobotezei, și prin ploaie de gloanțe turcești. Și cu pușini am bătut pe mulți. În câteva ceasuri am bătut trei redute apărate de tunari, și am pus mâna și pe tunuri și pe apărătorii redutelor.

La Plevna am fost viteji, ziceau Rușii, fiindcă îi știam pe ei lângă noi și vorba cea, fricosul când se știe lângă voinic se duce și el înainte. Toată lumea a văzut, că nu eră cu scaun vorba Rușilor, și că noi am mers la moarte cu inima întregă, nu cârpită cu îndemnuri rusești.

La Smârdan n'a fost nici picior de Rus. Ce eră să mai zică rău-voitorii noștri?

De aceia bătaia dela Smârdan e cea mai vrednică dintre luptele noastre, și de ea ne facem noi mai multă fală.

În luptele purtate într'aceste două zile, noi am avut patru sute de morți, și vre-o șapte sute de răniți. Dintre ofițeri patru au perit și șapte au fost răniți.

Pe cele trei regimente cari s'au luptat la Smârdan Joi și Vineri — al patrilea și al șaselea de linie, și al dorobanților din Râmnic și Brăila — le-a decorat Domnitorul cu steaua României, dând multe medalii oștenilor cari au făcut vitejii într'această luptă.

Vineri și Sâmbătă s'au adunat toate oștirile noastre înglotindu-se în jurul Vidinului, și au început să-l bată cu tunurile. Și l-au bătut neconținut o săptămână, dintr'o sută de guri de foc.

Vidinul a suferit mult. Obuzurile noastre au aprins multe case din oraș, multe magazii de ale oștirii turcești și de ale locuitorilor. Vaetele orășenilor s'auzeau până în tabăra noastră. Locuitorii bulgari fugeau din oraș și spuneau, că locuitorii Vidinului sunt cuprinși de groază și că mereu cer lui Izet-pașa să deschidă porțile cetății și să curme împotrivirea.

Turcii răspundeau slab cu tunurile, se vede că-și cruțau ghiulelele, hotărâți fiind, să se împotrivescă vreme îndelungată.

Vineri, la 20 Ianuarie, Românii au încetat focul, iar colonelul nostru Fălcoianu a mers în Vidin și a vorbit cu Izet-pașa, spunându-i că împotrivirea cetății e fără de folos, că Românii au să facă ruină cetatea și s'o aprindă, și că de aceia ar fi mai bine dacă Izet s'ar închină.

Izet însă a răspuns întocmai ca Osman din Plevna. A spus că el vede bine cât suferă cetatea și orașul, că locuitorii îl tot roagă să se închine, dar el nu poate face acest lucru, căci se gândește întâi de toate la datoria sa de oștean, și la onoarea armatei.

Vineri seara, în urma răspunsului lui Izet, Românii

au început focul din nou; s'au bătut și Sâmbătă și Duminică până la amiazi.

Duminică l'au încetat cu totul. Sosise știrea din partea Domnitorului că Rușii au făcut pacea cu Turcii, și că a încetat dușmănia.

Această știre a fost trimisă și lui Izet-pașa în Vidin, din partea noastră. Izet știa de pace, n'avea însă nici-o poruncă din partea Sultanului, ce să facă. Porunca Sultanului a venit abia peste trei săptămâni. El spunea lui Izet să iasă din cetate cu toate oștile sale, să deschidă porțile cetății și să închine orașul.

Intr'o Duminică la amiazi toată oștirea lui Izet a ieșit din Vidin. Ea a defilat pe dinaintea generalilor noștri și a plecat, cu toate onorurile cuvenite unei oștiri, la Nazir-Mahala. După trei ceasuri a intrat oastea noastră, defilând și ea pe dinaintea generalilor turci, și fiind primită cu toate onorurile ostășești din partea Turcilor.

Oștirile s'au purtat prietenește una cu alta. Noi am dat tot ajutorul cu putință Turcilor, să aibă hrană și să călătorească unde voește, ne supărați, iar Turcii ne-au găzduit în oraș pe ofițerii noștri și ne-au primit oastea cu bunăvoință.

Turcii au ieșit din Vidin fără arme. Noi am găsit în cetate 140 tunuri, peste 300.000 de ghiulele și de obuze, 7.000 de butoaie cu iarbă de tun și 10.000 de ocale de iarbă de pușcă. Turcii lui Izet aveau destulă munițiune, ca să se împotrivescă multă vreme. Mai ales pedestrirea: ea ne-a lăsat în Vidin peste 10.000.000 de cartușe.

Oastea noastră a fost primită de preoții bulgari în haine de sărbători împărătești și cu icoane pe brațe. Clopotele tuturor bisericilor începură să cânte, vestind creștinilor ziua mântuirii lor de sub jugul turcesc. Guvernorul cetății fu numit generalul Cerkez, care a chemat numai decât pe Bulgarii mai de frunte din oraș, și a numit dintre ei pe primar și pe toate autoritățile civile.

Generalii noștri au mers cu toții la biserică; preoții bulgari au făcut sfânta slujbă, pomenind numele Domni-

torului Carol al României, ca mântuitor al oraşului Vidin şi al creştinilor bulgari. Pe unul dintre tunurile de apărare ale cetăţii s'a ridicat steagul tricolor şi, ca semn de biruinţă, s'a tras de trei ori cu tunul.

Astfel, în puternica şi nebiruita cetate a Vidinului, în care dela clădirea ei până acum n'a putut să intre nici o oaste duşmană, în cetatea cea spăimântătoare au intrat acum oştirile Românilor. Vidinul a mai fost bătut odată de Români, acum patru sute de ani, de vitejii oşteni ai lui Mihai Viteazul. Dar strămoşii noştri n'au avut norocul să intre în cetate. Acest noroc a fost ursit strănepoţilor lui Mihai.

Domnitorul a trimis oastei dela Vidin un ordin de zi, în care zicea între altele:

„Cu sufletul înduişat de gloria voastră, la care de astădată silit fiind de trebile şi grijele ţării, am privit de departe, Eu am urmărit voiniceştii voştri paşi. Dar voi ştiţi, că inima mea eră mândră şi liniştită, căci Domnul vostru fusese cu voi la Plevna şi văzuse cine sunteţi şi ce puteţi.

Nevoile grele, sângeroasele jertfe ce trebuiră să mai îngăduiţi pentru patrie, au fost răsplătite cu fala ce aţi avut de a intra cu onoare ostăşească în cetatea pe care aţi împresurat-o cu vitejie. Vulturul românesc, care i-a desfăşurat aripele la Griviţa, îşi odihneşte acum sborul pe feciorelnicele ziduri ale Vidinului. Ţara împreună cu Mine, vă mulţumeşte; ea în viitor caşi în trecut, după credinţa în Dumnezeu îşi pune credinţa în voi, ostaşi.

Carol.

INTRAREA TRIUMFALĂ A ARMATEI ROMÂNE LA MOGOȘOAIA

(Coșbuc. Povestea unei
coroane de oțel).

Pe câmpia Bănesei se ridicase un altar, împodobit cu flori și cu arme.

Pe câmpie, cât erà de mare, se vedeau numai oșteni îmbrăcați de sărbătoare a Românilor aveà să intre cu sunete de trâmbițe și de chivale în capitala țarei. Nespus de multă lume s'adunase pe marginele câmpiei ca să fie de față la sărbătoarea armatei.

La dreapta altarului se aflau vre-o câteva sute de oșteni răniți în războiu, aduși anume ca să meargă în fruntea oștirea. Această vrednicie li s'ar fi convenit morților noștri de pe câmpiile Bulgariei, dacă ar fi fost cu puțință. Dar erau morți de un an acuma și erau departe în pământ străin.

Lângă răniți stăteau șase sergenți voinici, fiecare purtând câte un steag turcesc, smuls de flăcării noastre pe câmpul luptelor. Iar lângă ei stătea un regiment de dorobanți, alcătuit din câte o mână de flăcăi din toate cele șasesprezece regimente de dorobanți, cari au luat parte în războiu.

Frumos amestec de Români! In acelaș regiment flăcării din Oltenia cu cei din fundul Moldovei, și cei dela Dâmbovița cu cei dela Prut, așa cum au intrat în focul turcesc, amestecați după întâmplare. Erau dorobanții întregii României, temelul puterii noastre.

Iar alături cu dorobanții erau săpătorii oștirea, oșteni de linie, vânători și tunari.

La dreapta altarului erà un regiment de călărași, alcătuit ca și al dorobanților, din câte o mână de flăcăi din toate cele opt regimente de călărași, cari au cutreerat văile Bulgariei. Acelaș amestec de oameni din toate colțurile țării.

Iar lângă călărași, erau cele două regimente de roșiori, alte regimente de linie și de tunari, și un pluton de oaste de pe mare.

Erà o zi senină. Câmpia păreà că e plină de fulgere, atâta strălucire și scânteiere se jucà pe întinsul ei, pornită de pe strălucitorul oțel al baionetelor și al coifurilor. Putem să fim mândri de oștirea noastră, văzând-o așa de voinică și de frumos îmbrăcată, mai ales știind-o cât de cu vitează purtare s'a întors din locul răpunerei de cap. Mulți dintre bătrâni și dintre cei cu inima mai aproape, mulți vor fi plâns în ziua aceia, pe câmpia Bănesei, privind oștirea noastră. De câtă primejdie ne-a păzit-o Dumnezeu!

În primejdia de care a scăpat, erà acì în fața ei, dar mută și rece. Eràu tunurile turcești. În jurul altarului stăteau înșirate cele patruzeci și șase de tunuri smulse de ai noștri din mâna Turcilor: toate îndreptate cu țevile lor omorâtoare spre oștire așa ca'n vremea luptelor. Dar astăzi li-e gura fără glas, și biruitul nu mai are puterea să înspăimânte pe nimeni.

La amiază a sosit și Domnul Carol, călare și înconjurat de generali, și de ai noștri și străini, iar alături Doamna Elisabeta în trăsură.

Cine a fost pe câmpie în clipele acelea, n'are să uite nici în mormânt vijelia de chiote ce a întâmpinat pe viteazul Domn. Toate muzicile regimentelor începură să cânte deodată, toți flăcăii de sub arme, ca dintr'o singură gură își chiotiră urarea lor, iar mulțimea de pe margini fremetă ca freamătul apelor mari.

Flori răzbiră prin mulțime și vuietul despică văzduhul până la Dumnezeu.

Apoi trei archierei începură să slujească la altar sfânta slujbă. Atunci din rândurile oștirilor au înaintat voincește patruzeci și trei flăcăi cu cele patruzeci și trei de steaguri ale regimentelor noastre. Ei s'au făcut o roată, având în mijloc altarul Domnului de sus și pe Domnul țării și al lor.

După sfârșirea slujbei toate steagurile au trecut unul după altul pe dinaintea Domnitorului, și fiecare flăcău plecà steagul, iar Domnul puneà însuș pe steag „Crucea trecerei Dunării“, iar Doamna puneà o cunună de flori. Pe trei steaguri, pe ale regimentelor cari se bătuseră

în prăpădenia de luptă dela Smârdan, Domnitorul a pus în deosebi și alt semn de vitejie: „Steaua României“.

Apoi muzicele tăcură, și Domnitorul vorbi oștenilor. El le zise cam acestea :

„Viteji flăcăi: Tara întreagă și Capitala ei, împodobită cum n'a mai fost niciodată și cu tot sufletul pornită să vă răsplătească vitejia dela Grivița și Plevna, dela Rahova și dela Smârdan, vă primește azi ca pe voinici vrednici, că voi ați adus neatârnuarea țării.

„Mândriți-vă cu numele vostru de Român, și păstrați în sufletul vostru credința că sunteți tari și buni, și nu uitați că neamul nostru întreg vă răsplătește cu iubire și vă sărbătorește fapta.

„Să țineți la steagul țării ca la un lucru sfânt, așa cum ați ținut pe câmpul luptei ! Știu bine, că de acum oricând va fi nevoie de brațul vostru, veți alerga cu inima întreagă și că n'am altă fericire mai mare, decât asta de azi, când pot să vă zic tuturor: Copii viteji, vă mulțumesc !

„Acum, cu mândrie Mă pun în capul vostru, ca să intrăm împreună în capitală, unde ne așteaptă cu neastâmpăr poporul, ca să vă mulțumească și el, și să vă arate de câtă iubire și de câtă cinste sunteți vrednici.

Apoi, Domnitorul cu oștirea a plecat spre oraș.

În fruntea tuturor mergeau jandarmii călări, apoi răniții cu steagurile luate dela Turci, având în mijloc pe Domnul Carol cu generalii. Îndată după Domn veneau cântând, într'un singur glas muzicele tuturor regimentelor, în fruntea celor cincizeci și două de batalioane de pedestrime. În urmă veneau dorobanții și călărașii cei amestecați având în mijloc tunurile turcești. Roșiorii încheiau întreg șiragul.

Și muzicele cântau, și steagurile regimentelor fâlfâiau pe deasupra capetelor, ropoteau scurt și îndesat pașii flăcăilor, scârțâiau roatele tunurilor și era plină câmpia de strălucirea armelor. Oștirea avea să treacă pe sub o poartă făcută anume, cum e obiceiul să se facă oștirilor biruitoare, înaltă, împodobită cu nepomenită mândrie, cu steaguri, cu slove de aur cari spuneau numele locurilor

pe unde și-au lăsat Români oasele, apărând țara și biruind păgânimea. Când a fost în dreptul porții, oastea a fost primită cu altă furtună de chiote, și atâtea flori au aruncat cei adunați peste flăcăi și sub picioare în drumul lor, încât drumul a fost numai o floare.

Primarul Capitalei s'a apropiat atunci de Domnitor, aducându-i pâine și sare, după obiceiul străbunilor, și l'a salutat cu vorbe frumoase, amintind cât de cu drag a sărit oștirea la hotare, câte lipsuri și greutăți a îndurat în țară străină. Cum s'a luptat și și-a vărsat sângele cu atâta bărbăție, că de acum înainte e neclintită soarta României și veghiată neatârarea ei, A spus că țara poate fi mândră de oastea, care a deșteptat din morți fala numelui românesc. Că toate acestea le-a făcut oștirea sub înțeleapta cărmuire a Domnitorului. Și apoi: „Grivița, Rahova, Smârdan, vor spune veșnic de acuma trecătorilor, vitejia poporului român, pe care nu-l cunoșteau destul de bine nici vecinii, nici străinii. Acele locuri au arătat lumii, că brațele cari au purtat sapa, știu pe câmpul de luptă să poarte și arma“.

Au mai vorbit apoi și alții.

Domnitorul le-a mulțumit și le-a zis:

„In numele vitejilor oșteni, vă mulțumesc din toată inima pentru strălucita întâmpinare ce le-o faceți, și pentru cuvintele cele pline de iubire de țară și de neam, pe cari le-ați spus. Da, țara poate să fie mândră de fii săi. Cu încredere au mers în luptă, și ca voinici s'au întors. De acum înainte să fie liniștită scumpa noastră țară: un popor care și-a vărsat sângele pentru neatârarea sa, va lupta cu virtute ca să trăinicească și să trăiască iubita noastră țară, cea de sine stătătoare.

Apoi oștirea, în frunte cu Domnul, au intrat în oraș pe podul Mogoșoaei, care s'a numit de-atunci calea Victoriei. El a mers de-a dreptul la statuia lui Mihai-Viteazul, a Domnului celui neastâmpărat și dătător de spaimă Turcilor, și a pus o coroană de stejar pe capul viteazului Domn.

De aci, oștirea s'a împrăștiat prin oraș și de acum a început serbarea mulțimei, au cântat muzicele ostă-

șești și lăutarii prin toate piețele, s'au întins hori pretutindeni, și eră o bucurie de negrăit. Câți părinți și frați și necunoscuți nu plângeau acum de bucurie, că li s'a isprăvit cu bine grija și temerea ce-o aveau pentru ai lor și cei duși departe. Câtă bucurie aveà țara întreagă, că li s'a făcut și Românilor parte, cu puterea lui Dumnezeu, să-și vadă oștile intrând cu biruință în capitală, lucru de care n'au avut parte ei mai mult de o sută de ani, iar cei bătrâni nici n'ar fi visat că pot să-l mai vadă în viața lor.

Domnitorului și flăcăilor noștri le suntem datori puterea și mărirea țarei de astăzi. Fala noastră este cumințele și chibzuitul nostru Domn, iar fala Domnului este oștirea cea vitează, pe care El a dus-o cu atâta bărbăție în luptă. Iubire fără margini li se cuvine, iubire și recunoștință de-a pururi, că din neamul nostru au făcut un neam știut, și din țara noastră, țară de viteji.

ROMÂNII DIN ARDEAL

Fie vorba despre Români din Ungaria, fie despre acei din sudul Balcanilor, nu ne putem duce cu mintea dincolo de sec. VII d. Chr.; numai după liniștirea mișcării slave, populațiunea romanizată, care la începutul năvălirilor barbare se întindea din nordul Carpaților până în jos de Balcani, putu să-și afirme existența.

De altfel, ea se putuse până atunci bucură aproape liniștită de stăpânirea părților muntoase ale regiunii colonizată de Români, chiar în vremea celor mai rele năvăliri, mulțumită faptului că mai toți barbarii, începând cu Goții, Hunii, Gepizii, Avarii, Slavii, erau popoare de șes, obișnuite mai bine cu câmpiile întinse, fie chiar și băltoase. E drept că o parte din Slavi s'au oprit prin munții Carpați de frica Avarilor; numărul lor însă trebuie să fi fost prea mic față de populațiunea daco-romană, cari i-a desnaționalizat, așa că de urma lor nu se mai dă decât în numirile slave de râuri, munți, așezări orășenești precum și în elementele slavone din limba românească.

Nu s'a petrecut același lucru însă în dreapta Dunărei, de unde populațiunea romanizată a fugit în munții peninsulei balcanice și unde Slavii se așezară într'un număr covârșitor de mare tot pentru motivul că se găseau mai bine la șes.

Deci, populațiunea daco-romană, din podișul vestic al Carpaților, începù din acel timp să se lase prin văi și să se întocmească, tot sub înrâurirea tovarășilor din munți, cu conducători, cari erau și judecători, numiți *Knezi* (chinezi) sau *judeti* iar mai târziu cu *Voevozi*, așa cum îi găsim *Ungurii* la venirea lor pe malul Tisei, la sfârșitul veac. al IX-lea. Acești barbari, de aceiași origină cu Hunii, Avarii, după ce fură siliți de împărații Germani (Enric I Păsărarul și Oton I) să se așeze în fosta provincie romană a Panoniei, se organizară deodată într'un stat atât de puternic, încât tinerele voievoade românești nu le putură ține piept multă vreme. Până atunci erau supt înrâurirea statului bulgar dela sudul Dunărei, mai

cu seamă în ce privește credințele religioase. Apoi până la începutul veacului XI toate așezările românești dintre Tisa și Carpați trecură în stăpânirea regilor unguri, și anume cea din urmă cucerire fu a voevodatului Transilvaniei sau Ardealul (din ung. Erdely = pădure, Kiraly Erdely = pădurea regelui), de către Ștefan cel Sfânt, la 1001. Față însă de numărul cel mare al populației românești, cu o organizație politică și socială bine hotărâtă, regele cuceritor se mulțumi să înlocuiască voevozii români cu voevozii străini, recunoscând voevodatului o oarecare autonomie, iar Românilor anumite drepturi, dintre care un vechiu drept român — *jus valachicum*. — După acest drept, afară de cazurile de crime, Românii nu puteau fi judecați decât de chinezii sau județii lor. Ei mai păstrară și tribunalele lor compuse din chinezi, nobili și țărani români.

Aceste trei clase sociale românești se mențin de altfel până prin veac. XIV și XV, și anume *Knezii* cu întreita autoritate de judecător, administrator al ținutului sau districtului și de comandant militar în caz de războiu. Această demnitate eră ereditară (din tată în fiu), și se însemnă prin valoarea militară a familiei. *Nobilii* sau *boerii români* din Ungaria și Transilvania sunt cunoscuți până în veac. XV cu numele de *nobili români* (nobiles valachi, nobiles ut dicitur valachorum).

Clasa cea mai numeroasă însă eră acea a *țăranilor români* numiți *castrenses* sau *militēs castri* adică *soldați ai caștelor* ei; erau *liberi*, nesupuși feudalilor, moștenind pământurile din tată în fiu, sau putându-le vinde, ori lăsa prin testament.

Singura lor îndatorire eră să construiască întărituri, să apere castelele și granițele, și să ieă parte la războiu în caz de nevoe. În fine, multă vreme existară ținuturi întregi românești cu obiceiuri și drepturi proprii, precum eră țara *Făgărașului* sau *Terra Blacorum* din sec. XIII; *Banatul Severinului* (*Terra Zewrino*) compus din 8 districte (*districtus valachicales*): Lugoșul, Sebeșul, Mehădia, Almașul, Crașova, Berzova, Coniatul și Ilădia; *Țara Hațegului* cu ținutul Hinedoarei și al Devei; apoi ținutul

Aradului, Zarandul, Comitatul Bihorului, Beregului, al Maramureşului.

În cuprinsul acestor ținuturi românești Ștefan cel Sfânt aduse coloniști Saxoni — *Sașii* — ale căror locuințe se întindeau pe la 1224 dela Orăștia, lângă Mureș, până spre țara Secuilor, cu centrele mai însemnate în Sibiu, Brașov și Bistrița. Mai târziu, regele Vladislav așeză la 1080, alte colonii *ungurești* la fruntaria de răsărit a Ardealului, pe *Secuții* dintre Olt și Carpați pentru apărarea regatului împotriva Cumanilor, cari ocupaseră de curând regiunea șeasă a Moldovei și Țării Românești. Și acești străini avură cu timpul o situație privilegiată în dauna populațiunii românești, care se văzută pe nesimțite despuiată de pământurile și vechile sale drepturi. Din oameni liberi și proprietari ce se știau, Românii ajunseră iobagi pe domeniile stăpânitorilor și ai tovarășilor acestora.

Însă nenorocirea cea mai mare pentru Românii din Ardeal fu pierderea a numeroși și însemnați nobilii de ai lor, cari se maghiarizară; unii fiind siliți să treacă la catolicism pentru ca să-și poată păstră privilegiile și pământurile, iar alții fiind atrași de onorurile ce le oferea stăpânirea unguească. Dintre nobilii români maghiarizați cei mai distinși fură, după cum se știe, *Corvinii*. . . . Astfel, țărani români, rămași izolați și fără nici un sprijin, se văzură în aceeași stare de iobăgie ca și țărani Unguri, așa după cum în genere, se aflau toți țărani din Evul Mediu, în țările cu organizație feudală. Afară de aceasta ei mai fură siliți să contribue și pentru clerul catolic, deși aveau preoții lor ortodoxi. Timp de trei veacuri starea Românilor se înrăutăți așa de mult încât la cea dintâiu împrejurare ei se ridicară în unire cu țărani Unguri, tovarășii lor de suferințe, și încercară a-și îndulci viața.

PRIMELE RĂSCOALE

În anul 1347 episcopul catolic *Gheorghe Lapeș*, porunci să se aducă darea convenită pentru clerul catolic odată pe tot timpul celor trei ani din urmă când nu se strânsese, ceea ce fu o mare lovitură pentru țărani români în deosebite, având de contribuit și pentru preoții lor. Atunci într'o consfătuire pe muntele *Bobâlna* din com. Olpret, ei se înțelesesă cu țărani Unguri să ceară nobililor o îmbunătățire a stării lor, și, în caz când nu vor obține ceva, să se înarmeze împotriva nobililor. Aceștia la început nefiind pregătiți pentru apărare, încheiară cu delegații răsculaților o pace. Apoi, se înțelesesă cu *Sasii* și *Secuții* făcând un fel de pact sau *unire a celor trei națiuni* (*unio trium nationum*), cu pretextul de a se ajuta unii pe alții împotriva Turcilor, în realitate însă pentru a zdrobi pe țărani, și anume pe Români, căci pentru iobagii lor unguri nu era nevoie de o unire a trei națiuni. De altfel, prigonirea Românilor de către Unguri se dovede și prin dispozițiile ce ei introduseră cu timpul în Constituția Transilvaniei, și prin care hotărau că locuitorii ce se țin de secta Românilor sau Grecilor se sufăr în mod temporar în țară până le va plăcea Principilor și pământenilor țării; iar alta și mai precisă spune că, „deși națiunea română nu s'a numărat între staturi (adică între națiunile pământene), și nici religionea ei nu s'a admis între religiunile recunoscute prin lege, cu toate acestea se suferă aici pentru folosul țării“.

Această răscoală însă nu avu nici un rezultat; capii țărănilor români, *Antoniou Magnu*, *Mihail Românul* și *Gal Românul* fură mereu amăgiți de propunerile de pace ale asupritorilor, cari căutau să câștige timp pentru ca la urmă să înăbușe cu puteri superioare mișcarea țărănilor; ceea ce se și întâmplă după ce și din o parte și din alta se săvârșiră cruzimile cele mai neînchipuite. *Antoniou Magnu* fu prins și tăiat în bucăți, iar alți 9 tovarăși trași în țepașă lângă M-rea Clujului din fața orașului Turda.

Cu această primă încercare de a recăpăta libertățile pierdute începuse deșteptarea conștiinței naționale a popo-

rului român din Ardeal, care de atunci profită de toate ocaziile pentru a și-o afirma.

În timpul Corvinilor ei obținură câteva ușurări a vieții lor; astfel, regele Matei Corvin impuse la 1470 nobililor respectarea dreptului de *teragiu*, ce Românii obținuseră încă din timpul lui Carol Robert și care însemnă dreptul țăranului de a se putea strămuta de pe o moșie pe alta, dacă plăteă o sumă anumită către stăpânire; iar printr'un alt decret, din 1471, îngădui țăranilor să se poată așeza pe domeniile regești.

Mai însemnată însă fu răscoala din anul 1514, făcută iarăși de toți țăranii uniți sub conducerea Secuiului *Dozsa* (Doja). Ei fură cu atât mai periculoși cu cât fuseseră înarmați tot sub comanda acestui căpitan pentru o expediție în contra Turcilor, ce se făcea după îndemnul papei Leon X și a Arhiepiscopului Strigonului. Nobilii împotrivindu-se ca iobagii lor să plece de pe domeniile lor și purtându-se în chip neomenesc cu familiile acestora, țăranii — români cei mai mulți — nu mai voriră să plece în contra Turcilor, și, sub conducerea lui Doja, începură un adevărat măcel printre nobili.

Aceștia, nefiind pregătiți, cerură ajutor dela Voievodul Ardealului, Ioan Zapolia, și cu foarte mare greutate isbutiră, în urma unei lupte lângă Temișoara, să-i învingă. Nobilii la rândul lor se răzbunară și ei în chip îngrozitor atât asupra lui Doja, care fu ars pe un tron cu coroană de fer înroșit, cât și asupra țăranilor prinși.

De aci încolo, răzbunările acestea se urmară aproape neîncetat, pe deoparte Românii dând foc caselor și averilor nobililor — Sași în deosebi — cari ocupaseră cu sila pământurile lor, iar pe de altă parte nobilii unguri și Sașii prin legi tot mai aspre pedepsind cu moartea cea mai mică infrațiune pe „făptuitorii de rele“, după cum îi numiau pe Români.

Astfel, „averea țăranului mort fără testament, — ce, — iace se întâmplă mai totdeauna neștiind să scrie, — eră „moștenită de nobil; țăranul nu putea sub nici un cuvânt „face stăpânului său proces. Apoi regele Vladislav II „decretă ca toți țăranii ce-și pierdură libertatea să

„fie pentru totdeauna supuși stăpânirii netăgăduite a „nobililor, iar țaranului prins purtând arme să i-se taie „mâna dreaptă. În fine, la 1575 Dieta Transilvaniei hotărâse între alte persecuțiuni: ca pe viitor toți Românii „să fie siliți *sub pedeapsă de moarte* de a se căsători „după ritul bisericii catolice“.

Din ce în ce se deslușă mai bine lupta — nu dintre țărani și nobili — ci dintre Români și Unguri, uniți cu Sașii și Secuții. De aceia ușor se poate închipui bucuria Românilor când Mihai Viteazul se hotărî *la 1599* să treacă munții împotriva Cardinalului Bathory, precum și furia cu care se aruncară ei atunci asupra nobililor omorându-i și jefuindu-le averile. Bucuria lor însă, că au să capete un domn de ginta latină, nu ținu multă vreme, căci Mihai, urmând o politică cu totul alta, li se opuse din toate puterile pedepsind și el ca și Ungurii pe răsvrățiți! Cu toate acestea Mihai nu avu parte de încrederea Ungurilor; vărsă deci în zadar o mulțime de sânge românesc nevinovat, care-și pusese toată nădejdea în el ca și în Dumnezeu. Poporul Român rămase și de acum înainte până în veacul XVIII numai tolerat, ca fiind doar „folositor țării“.

1. *Cetire*: După ce se lăți fama despre fericita luptă întâmplată la Sibiu (între Mihai Viteazul și Andrei Batory), și care ca un fulger străbătă repede toată țara, Românii din Transilvania, cari locuiesc răslețiți prin sate și comune făcură conspirațiune, se uniră cu străinii de aceeași ginte, apoi împreună cu dâșii sau separați începură să cutreere toată țara. Acum toți erau plini de frică, de întristare și lacrimi, nicăiri omul nu mai era sigur de viața sa și fiecare se simția umilit sub mâna cea puternică a lui Dumnezeu. Chiar divinitatea, care pedepsiă acum păcatele ginții transilvănene (ale celor trei națiuni legale Unguri. Sași și Secui) se prefăcuse de astă dată într'o furie. Fiecare vedeă înaintea ochilor săi numai ziua cea din urmă a vieții sale, și nimeni nu puteă să iasă din Transilvania, chiar dacă ar fi voit, fiindcă Românii Transilvăneni, în credință că au să capete acum un domn de ginta lor (după cum trăgea nădejde), apucase lăncile ascuțite și sulite, de care se foloseau după datina lor, ocupase drumurile și omorau ici și colea pe cei care fugiau într'ascuns sau pe față. cum și pe cei cari rămăneau acasă, năvăleau în casele nobililor, le jefuiau averile, și făceau ca nefericirea, care în sine eră destul de mare, să fie și mai crâncenă la văzut și la auzit. Așa a perit Francisc Teke, vice-comitele comitatului Turda, Ladislau Baronkai și alți mulți bărbați distinși ai nobilimii... Și de astă-dată Românii din Transilvania erau cu atât mai crânceni, fiindcă mai înainte

pe când Transilvania era liniștită, ei de regulă erau condamnați la cele mai aspre pedepse, dacă se constata prin judecată că au comis vre-o crimă. *Nici-odată furcile, temnițele, securile, cârligele, stragurile și colțurile stâncilor n'au omorât mai mulți criminali ca românii.*

(*Wolfgang Bethlen*, Cancelarul Transilvaniei. *Historia de rebus Transilvanicis*).

Unirea. Până în secolul XVII, Românii din Ardeal, de bine de rău, cu toate măsurile asupra lor luate de Unguri și în privința credințelor lor religioase, putură totuși să-și păstreze preoții și biserica lor greco-ortodoxă. Dela sfârșitul veacului XVI și tot timpul celui de-al XVII-lea, Românii avură de luptat cu un nou dușman: cu *calvinismul* de curând răspândit printre Unguri, tot așa de despot ca și adepții săi stăpânitori.

Dela 1556, Românii fură siliți să primească un mitropolit calvinesc și numai norocul îi ajutară să aibă din când în când câte un mitropolit, care prin influența sa personală și cu riscul libertății sau a vieții sale, să obțină pentru poporul român unele măsuri mai omenești. Astfel fu *Sava Brancovici* (1656 — 1680), care din cauza luptei sale aprige în potriiva despotismului calvinesc fu dat în judecată, scos din scaunul episcopal, 1679, și întemnițat la Vinți de oamenii lui Mihai Apaffy, vasalul Turcilor. Curând apoi murì. Urmașul său, Ioasaf, fu și mai înverșunat în potriiva Calvinistilor, ceea ce-i aduse aceleași mizerii din partea lui Apaffy, fiind la urmă chiar depozat de demnitatea sa de mitropolit, pentru a se pune în locu-i unul curat calvinesc.

Această stare de lucruri ținù până la 1688 când Transilvania trecù în stăpânirea catolicei Austrie, și când situația religioasă a Românilor devenì și mai complicată; caci acum clerul catolic voià să-i atragă și el în partea sa, fiind și el tot așa de intolerant ca și calvinismul. În adevăr, dela început, politica religioasă a Austriei fu de a convinge pe Români să *se unească* cu biserica latină, promițându-le în schimb o mulțime de drepturi, precum acela de a putea ocupa funcțiuni în Stat nu numai preoții uniți ci și mireni sau laicii uniți.

Actul de unire se propuse mai întâi în sinodul cle-

rului român din Transilvania, la 1697, și se confirmă definitiv la 1700. Prin el clerul român din Ardeal recunoștea: 1° Autoritatea supremă a Papei; 2° purgatoriul; 3° împărțășania cu pâinea nedospită și 4° purcedarea Sfântului duh din Tatăl și din Fiul.

Deși numai cu foarte mare luptă din partea lor, Românii se putură bucura cu vremea de drepturile făgăduite la început, unirea fu totuși un mare pas spre egalizarea cu celelalte națiuni privilegiate din Ardeal.

Astfel, poporul român putea pretinde să nu mai fie considerat numai ca un popor tolerat ci cu drepturi ca și celelalte națiuni privilegiate. Până să ajungă acolo însă lupta a fost cât se poate de îndârjită, pentrucă pe deoparte mulți dintre credincioși nu voiau să primească unirea, încât preoții uniți nu aveau în multe părți pentru cine face slujba, iar pe de altă parte pentrucă celelalte națiuni (Unguri, Sași și Secui), speriate de ridicarea Românilor nu luau în seamă poruncile regilor Austriei, favorabile poporului român. Acel ce a luptat mai mult pentru respectarea acelor drepturi, fu întâi *Mitropolitul Inocențiu Klein sau Micul* 1730—1751 și apoi *Grigore Maior*. Ei obținură pentru Români ca fiii de preoți să nu fie considerați ca iobagi de către stăpânii moșiilor, Românii uniți să fie numiți în funcțiunile bisericesti și civile, ca episcopul unit al Făgărașului să fie membru de drept în Dieta Transilvaniei și altele. Dar cu toată vitejia lor sufletească și cu toată bunăvoința mai cu seamă a împărătesei Maria-Therezia, care dete Românilor la 1783 și un mitropolit ortodox pentru cei neuniți, Românii, afară de preoții lor, în unele privințe nu se aleseră cu nimic, așa că la urma urmelor toată nădejdea lor fu iarăși într'o răscoală, preferind moartea decât o viață de rob.

REVOLUȚIA LUI HORIA

Această nouă mișcare se începù în munții Abrudului, bogati în mine de aur și supranumiți California Transilvaniei. Locuitorii de aici, cași din celelalte teritorii românești din *Castrenses*, deci liberi și cu pământuri, ajunseră cu încetul iobagi ai Statului, ceea ce însemnă o stare și mai rea ca a celorlalți iobagi ai nobililor; căci erau supuși la fel de fel de taxe foarte mari și supuși la bunul plac al funcționarilor Statului, totdeauna excesiv de abuzivi.

Fiind deci, mereu nedreptățiți și neavând voie ca iobagi să se plângă guvernului, ei se adresară de-a dreptul împăratului. În capul lor se aflau *Nicola Ursu* sau *Horia*, locuitor din Albac și *Ion Cloșca* din Cârpeniș, cari fură în mai multe rânduri la Viena: Horia obținuse chiar să fie primit de însăși Maria Theresia. Românii și capii lor în deosebi erau încredințați că împărăteasa ține cu dânșii, căci ea dăduse ordin să se formeze regiment de grăniceri dintre Români, cari astfel din iobagi deveniau liberi.

Din toate părțile României alergau să se înroleze ceiace înspăimântă pe asupritorii lor; aceștia isbutiră chiar cu ajutorul baronului Brukenthal, guvernatorul, să-i împedece de a se înrola, așa că se formară numai trei regimente de grăniceri români.

Pe lângă aceasta, Maria Theresia își asociase dela 1773 la domnie pe fiul său Iosif II, cunoscut pentru ideile sale reformatoare. Pentru a-și da mai bine seama de situația Românilor, cari se plângeau mereu, el se hotărî să facă o călătorie chiar din primul an prin provinciile imperiului, și între acestea Ardealul îl interesă în deosebi; străbătându-l dela Apus la Răsărit el trecu prin ținutul Hațegului, Sibiu, Făgăraș, Brașov, Bistrița, Cluj, iar Sibiu, Năsăud și apoi prin Maramureș se îndreptă spre Galiția.

Faptul că Iosif II se arătase foarte bun cu iobagii români vorbindu-le în limba lor, și primindu-le toate petițiile lor (19:000), când rămase singur împărat la moartea mamei sale, la 1780, Românii Ardeleni prinseră și mai

mult curaj, așa că la a doua călătorie ce Iosif întreprinse prin imperiul său, la 1783, Românii erau siguri de îmbunătățirea soartei lor. În adevăr, împăratul dăde ordin ca iobagii să nu mai fie asupriți, să aibă oarecari drepturi (de a se căsători, de a putea învăța artele și meseriile), dar guvernul Transilvaniei nu voi să țină seamă de ordinele imperiale.

Atunci Horia cu tovarășii săi se hotărîră să pornească iarăși spre Viena, unde în a 1784 fu primit de împărat obținând noi ordine imperiale în favoarea Românilor.

Horia nu se mulțumî numai cu atîta, ci la întoarcere în Abrud începî să îndemne pe frații lui la pregătiri de răscoală în regulă, sub cuvînt că însuși împăratul l'ar fi sfătuit la aceasta și ca dovadă arătă o cruciuliță de aur cu chipul împăratului, care prin aceasta voiă să încredințeze pe Români de înalta lui protecție. Iosif II dăduse numai ordine să se completeze corpul grănicerilor, înființându-se regimente și din alte comune dela graniță; Horia atunci asigură pe Români că împăratul voește să militarizeze întreaga țară a Ardealului, ceiace ar fi însemnat libertatea și drepturi egale de oameni liberi pentru toți Români.

Astfel, se începî o mișcare generală, cu un entusiasm de nedescris printre toți locuitorii români cari alergau în orașe să se înscrie ca militari. Atunci se repetară iarăși pe deoparte pretențiile nobililor ca iobagii români să nu părăsească domeniile, iar de alta îndârjirea Românilor, cari nu voiau să se supună, înscrierea ca militari făcându-i oameni liberi. Nobilii însă obținură și de astădată prin baronul Brukenthal dela comandantul militar, baronul Preizs, să-i împedice pe Români spunându-li-se că înscrierea sau conscripțiunea militară s'a făcut fără ordin imperial; deci, ei trebuiau să urmeze cu supunerea oarbă față de stăpîniilor lor.

Dar sămînța revoluției eră dejă aruncată, nimic nu o mai putea oprî să nu-și dea roadele ei.

În adevăr, mergînd al doilea tovarăș al lui Horia, Crișan cu locuitorii din satul Mesteacănul (comit. Zărandului) spre Alba Iulia ca să se înscrie ca militari, ei

omorîră doi funcționari, cari voiau să aresteze pe Crișan. Acesta profită atunci să îndemne la răscoală pe toți țărani adunați, spunându-le că împăratul e cu dânșii, și pe nobili să-i omoare fără teamă. Atât fû de ajuns pentru ca focul revoluției să se întindă ca fulgerul în toate comitatele învecinate, al Huniedoarei, Albei, Clujului, Aradului. Pe nobili îi omorau, iar pe femeile lor le sileau să se căsătorească cu Români. Asupritorii cerură iarăș prin intermediul baronului Brukenthal ajutorul baronului Preizs care, însă având ordin dela împărat ca pentru moment să nu se miște, răspunse că nu poate da armata imperială pentru așa ceva. Ei fură deci siliți să se apere singuri cum putură, întrebuintând același sistem de răzbunare față de Români ce-i prindeau.

Împăratul Iosif II eră totuș în mare încurcătură: pe o parte aveă nevoie de liniște în această parte a imperiului din cauza războiului ce trebuia să poarte tocmai atunci cu Olandezii, pe de alta menținerea în stare de iobăgire a țăranilor români, și asupra lor de către nobili eră în conflict cu ideile lui reformătoare, din cari desființarea iobăgiei se pregăteă s'o decreteze. De aceia și ordinele date în privința mișcării lui Horia fură mai mult favorabile pentru Români; aceștia încurajați de această atitudine a împăratului, săvârșiau escesele cele mai mari față de nobili. Dar însuși comitele *Iancovici*, guvernatorul Banatului, omul de încredere al lui Iosif II, și care fusese însărcinat de aceasta ca să cerceteze situația adevărată a Românilor, văzând că nu-i poate convinge cu binele să se liniștească, hotărî să trimită armata în potrive lor.

De astă dată Români, fiind învinși, mai cu seamă în lupta dela Mihăileni, se împrăștiară; însuși Horia se ascunse într'un munte, unde fu descoperit, și trădat de 7 țărani români, căci se pusese un premiu de 300 galbeni pentru capul său. Dintre cei doi tovarăși ai săi, prinși și ei de autorități, Crișan își luă singur viața, pe când Horia și Cloșca fură condamnați la moarte prin roată la 1785 luna Fevruarie, față de câteva sute de Români,

aduși înadins ca să țină minte, pentru a nu mai încerca vre-o dată a-și recăpăta drepturile și libertatea.

Totusi *urmările* acestei revoluțiuni fură mai favorabile decât ale celor din 1347, 1514 și 1599, întâi, mulțumită principiilor liberale ale sec. XVIII, și în deosebi ale lui Iosif II, Români se bucurară curând după moartea inimosului Horia de desființarea iobăgiei personale în Ardeal, ordonată de împărat la 1785.

O altă urmare fù mai mult morală; răscoala aceasta dovedise că, deși prin unirea cu biserica catolică o parte din Români nu voise să renunțe la vechia credință ortodoxă și prin urmare se produsese o oarecare dezunire sufletească, acum la glasul lui Horia toți fără deosebire alergaseră sub steagul său, amintindu-și numai că sunt cu toții frați de acelaș sânge. Ei căpătară acum conștiința puterii lor, și, fără să piardă nădejdea în victoria finală, urmară înainte lupta pe cale pacinică pentru obținerea drepturilor lor.

Astfel, în 1791 iarăși încurajați de politica lui Iosif II, ei făcură o cerere iscălită de cei doi episcopi ai lor, unit și ortodox, prin care *națiunea întreagă română fără deosebire de confesiune* să fie considerată cu aceleași drepturi politice alături de celelalte naționalități. Ei arătau și aici, cum voise s'o dovedească prin răsculări și violențe, că pot pretinde aceasta ca fiind cei mai vechi locuitori ai acestei țări. Dieta Transilvaniei însă sub influența celorlalte națiuni, din cari se compunea, răspunse că din potrivă „poporul român atât cât se află în această țară nici de cum nu este colonie străveche a Romei țci câți se află sunt venetici, adunătură, fugiți încoace din țările vecine“.

Lupta, deci, de acum înainte dintre Români și Unguri nu va mai fi numai socială, ci va avea și un caracter etnic.

Cetire. — *Căpitanii revoluțiunii.* Primul căpitan al revoluțiunii eră țăranul *Ursu Nicolae sau Horia* din Albac, iobagiu al Statului, în etate de 54 ani pe timpul revoluțiunei. El se trăgea diu familia Nicola sau a Nicoleștilor din Albac și adevăratul său nume era Vasile Nicola, după cum singur ne declară în testamentul său. Iar numele Ursu eră numai o numire secundară, ce o primise în familie, în locul numelui de botez, Vasile. O datină particulară există la țărani

din munții Abrudului, că adesea ori părintele de familie, în locul numelui de botez dă fiului său numele de „Ursu” și cu numele acesta figurează țăranul în toată viața sa în familie și în societate. Așa se întâmplase și cu Vasile Nicola, căpitanul revoluțiunii din 1784. Iar numele *Horia* era un simplu epitet popular, ce i-l dase muntelui pentru deosebita pasiune ce o avea dânsul să „horească”, pentru farmecul și puterea cântărilor sale.

Despre viața sa înainte de 1799, se știe cu siguranță numai atât, că petrecuse mai mult timp în com. Ciucea din comitatul Clujului, la un unchiu al nevastei sale. Dar și aci mizerabila soartă a țăranului mișcă inima lui. Sentința Forului dominal din 1873 îl inculpă că făcuse agitațiuni și între jelerii statului de aici, cărora le promisese că-i va scăpa de impozitul personal, dar n'a putut să obțină nici un rezultat. Dar cu ce putea oare să le ajute în epoca aceasta, călătoriile și petițiunile unui simplu iobagiu, când mulțimea imensă a ordinilor împărătesei Maria-Theretia și ale împăratului Iosif încă nu puteau să le folosească nimic? Dar mai târziu, după cum ne spune Sentința, primarul din Albac, Dumitru Todea, îl cheamă și-l aduse în locul nașterii sale, ca să ațâțe și pe iobagii din domeniul de sus al Slatnei. Bătrânii care-i cunoscuseră mai spuneau despre dânsul, și aceasta corespunde pe deplin cu faptele, că el fusese un fel de apărător al țăranilor pe la judecătoriile comunale din munții Abrudului.

Dotat dela natură cu multe calități eminente, o inteligență frumoasă, elocvență vie, înfățișare simpatică, constant și rezolut cu inamicii țăranilor, înavușit totodată cu mai multe cunoștințe practice, câștigate în viața sa și în călătoriile sale la Viena, Horia stăpâniă pe iobagii din Comunele Brăul mare, Vidra, Cămpeni și Bistrița, și popularitatea sa încă de pe la 1782 se pareă periculoasă funcționarilor domeniului.

Dar starea sa materială era cu totul nefavorabilă. Afară de mizera căsuță, mai mult colibă, care există și astăzi în crângul Feregetului, Horia pe timpul revoluțiunii altă avere nu posedă, și aceasta se explică în deajuns prin pasiunea lui înăscută de a se interesa mai mult de afacerile publice ale comunelor. Horia era căsătorit, pe soția dânsului o chemă *Iliana*, și avea doi copii, unul *Ion*, în etate de 19 ani, care fu și dânsul vice căpitan pe timpul revoluțiunii și altul, *Luca* în etate de 16 ani.

Al doilea Căpitan al revoluțiunii și cel mai intim amic al lui Horia era *Ion Cloșca*, iobagiu al statului din comuna Cărpeniș în munții Abrudului în etate de 37. Adevăratul său nume era *Ion Oargă*, iar Cloșca un simplu epitet popular dat mai mult în glumă decât o batjocură, după cum adesea întâmpinăm astfel de numiri caracteristice în ciasa țăranilor români.

Curajos, inteligent și serios, Cloșca câștigase încă de tânăr iubirea țăranilor din Com. Cărpeniș, Abrud și Bucium, cari în trei rânduri îl trimiseră ca deputat la Viena și mai întâi la a. 1779 în etate numai de 32 ani. Situația sa materială erau însă mai favorabilă ca a lui Horia; Cloșca posedă o casă lângă drumul ca duce dela Abrud spre Cămpeni, în locul numit azi coasta Cloșcenilor mai multe pământuri de arătură și fânețe. Pe soția dânsului o chemă *Mariana*, pe fratele-său *Toader Oargă*, iar pe sora-sa, *Achimia*.

În fine *al treilea căpitan* *George Crișan*, iobagiu al statului din com. Cărpeniș, în etate de 52 ani, un țăran înfocat, rezolut, sever și superb, cu un exterior frumos și impunător. Numele său adnvrat era *Giurgiu Marcul* de origină din

com. Vaca în comitatul Zarandului, sau de pe Criș, de unde-i numără muntenii Crișan. În tinerețele sale Crișan fusese soldat în regimentul Contelui Frâncisc Gyulai după cum singur ne spune, și aici disciplina militară înaspri și mai mult natura sa de fier, încât el rămase cu totul nemișcat, în mijlocul vărsărilor de sânge, ce le comiseseră oamenii săi cu nobilii din Zarand. Crișan eră și dânsul căsătorit, și, după cum rezultă din actele prinderii sale, aveă un fecior cu numele Ion.

În timpul revoluțiunei, Horia se numiă *căpitanul mare*; umblă totdeauna însoțit de o gardă de 20 -- 30 de călăreți, cei mai aleși bărbați din munții Abrudului; eră înarmat cu o pușcă și purta o mantie albă de soldați.

Iar Cloșca și Crișan umblau încinși cu săbii și se numian vice-capitani.

Nic. Denșeanu: *Revoluția lui Horia.*

REVOLUȚIA DE LA 1848

Desființarea iobăgiei însă, ca toate decretetele imperiale, trebuia mai întâi să treacă prin Dieta Transilvaniei ceea ce nu se făcu, așa că urmașul lui Iosif II, Leopold II, interveni și el în favoarea țăranilor români la 1790 printr'o lege numită *urbariu*, prin care se repetă desființarea iobăgiei, a pedepselor corporale, și se recunoștea țăranilor dreptul de a dispune cum vor voi de averea câștigată prin muncă. Dar nici acest urbariu nu luă ființă. Dieta recunoscând țăranilor numai dreptul de a se strămuta de pe un pământ pe altul, cu condiția de multe ori imposibil de împlinit, de a plăti toate datoriile și de a lăsa alte brațe în loc.

În zadar se interesă de soarta lor și Francisc I, urmașul lui Leopold II, care la 1817 făcu și el o călătorie prin Ardeal, fiind primit cași Iosif II cu numeroase petiții de către țăranii Români. Nici în timpul lui, nici mai târziu când guvernul imperial, având interes de a scoate pe țăranii de sub stăpânirea nobililor, propuse în mai multe rânduri aplicarea urbariului, Dieta Transilvaniei nu execută ordinele imperiale.

Tocmai în anul 1846, nobilii, îngrijați de amenințarea guvernului austriac de a aplică un urbariu provizoriu pe cale administrativă, se hotărîră să întocmească ei un urbariu, care în realitate eră numai consfințirea abuzurilor

și a modului lor de a exploata pe țărani, după cum fuseseră până atunci. Anume pentru o bucățică de pământ — și aceea măsurată după socoteli falsificate tot de dâșii — țăranul trebuia să le facă o muncă care le lua toată vremea de vară, așa că pentru dâșul nu mai avea când munci.

Astfel, pe de o parte dezvoltarea culturală a Românilor, rezultată din unirea lor cu biserica latină, iar pe de alta nemulțumirea lor față de această revoltătoare lege votată de Dieta Transilvaniei, când știau bine că guvernul austriac îi ceruse cu totul altceva, îi împinse pe Români să se gândească iarăși la o mișcare ca cea din timpul lui Horia.

Afară de aceasta, încă dela sfârșitul veac. XVIII se ivise printre Unguri un puternic curent pentru desnaționalizarea naționalităților nemaghiare, Sârbi, Croați și Români, și, în consecință, cea dintâi măsură luată de Dieta Ungară fu înlocuirea limbei latine în actele publice cu limba maghiară. În acelaș timp se ofereă Românilor perspective frumoase în funcțiunile statului unguresc pentru acei ce ar învăța limba maghiară, încât foarte mulți fură ademeniți, și însuși episcopul unit al Românilor, *Lemeny*, se făcū un adept așa de fervent al acestei idei, încât eră gata să introducă limba ungurească chiar în biserică. În fine, noua generație maghiară, cu Lud. Kosuth în frunte, aveă tendințe atât de șoviniste, încât visau maghiarizarea tuturor naționalităților în zece ani, impunând limba lor în toate școalele.

Românii deșteptați deodată, răspunseră prin înființarea ziarului românesc din Ardeal: *Gazeta Transilvaniei*, la 1839 de Gh. Băriț. Acesta avū de luptat în contra tuturor măsurilor Ungurilor, din cari cea mai jignitoare pentru Români fū înființarea grădinelor de copii (*Kisdedovuri*), unde ei erau siliți să-și trimită copii îndată ce puteau vorbi, ca să fie crescuți în limba maghiară. Așa că de astădată atât țărani români cât și pătura cultă, care constituia acum nobilimea Românilor din Ardeal, aveau destule motive pentru a se înțelege perfect și a porni mână în mână lupta cea mai înverșunată. În acest

timp sosì și anul 1848, cel cu focuri și incendii în toate țările Europei, și de care profită și Ungaria pentru a se declarà independentă față de Austria. În noua constituție ce-și dade ea prevăzù și unirea Transilvaniei cu statul ungar, iar în Dieta Ungariei, deși se hotărîse 69 de locuri pentru deputații Transilvaniei, nu se aminteà decât despre Unguri, Sași și Secui. Iarășii Români nu mai existau ca popor cu vre-un drept politic, cu toate că erau cei mai numeroși și cei mai vechi locuitori ai acestei țări! Aceste două puncte: unirea Transilvaniei și omiterea Românilor din Dieta ungară, erau adevărate lovituri de moarte pentru poporul român, care în acele momente nu aveà nici cel puțin ca Croații pe un *Iellaicici*, un om care să întrupeze toate aspirațiunile și caracterul neamului său, și să-i impună autoritatea lui. Ungurii mai știuseră să-și facă adepți chiar printre Români, așa că unii erau convinși că prin unirea Transilvaniei cu Ungaria, Români ar căpăta aceleași drepturi ca și Ungurii și, cași ei, nu vor mai fi iobagi.

Atunci *Simion Bărnuț* dade o proclamație prin care arătã că poporul român trebuie să lupte până la moarte în contra unirii Transilvaniei; tot odată Români din Oșorhei, în frunte cu Avram Iancu, hotărîrã să se întrunească cu toții la Blaj, centrul cultural românesc. Tot poporul român rãspunse la această adunare cu aceiași însuflețire cu care porniseră pe vremea lui Horia la conscripțiunea militară.

Adunarea fusese hotărîtã pentru ziua de Dumineca Tomei din anul 1848, dar guvernul care întrebuintã toate mijloacele ca să o împedece, crezù să o zădărnicească dând autorizație pentru o altã zi, și anume pentru 3/15 Maiu, sperând că astfel nu vor mai putea reveni a doua oară, ei știindu-se convocați pentru Dumineca Tomii. Această măsură avù numai eficacele rezultat de-a înlesni Românilor două întruniri în loc de una, pentru că și a doua oară țaranii români, pregătiți de cuvântările din ziua întâi, revenirã și mai numeroși și cu mai mult curaj de luptă în contra încercărilor Ungurilor prin oamenii lor de a-i convinge pentru unire.

Astfel, Adunarea dela Blaj, compusă din peste 40.000 oameni, fu una din cele mai impunătoare manifestațiuni naționale; ordinea cea mai desăvârșită domni toată vremea și, față de numărul cel mare, ea se ținu sub cerul liber pe o câmpie, care de atunci primi numele de *câmpia libertății*.

Simion Bărnuț, primit cu mari ovațiuni, le ținu o cuvântare în care le arată primejdia ce li se pregătește prin unirea țării lor cu Statul Ungar, făcându-le în același timp și un tablou al vieții țaranului român asuprit de nobilii unguri.

„ . . . Cuvântarea mea așa să facă pe cei ce m'ascultă a simți cei 944 de ani de umilire ai Românilor, cum simte șarbul una zi de rob în care a lucrat de dimineață până în seară flămând, ars de sete și bătut. . .

„ . . . că dreptul unguresc calcă în picioare pe o mulțime de ginți, desbrăcându-le de demnitatea omenească, răpindu-le toate mijloacele de cultură și apărare, dând toate bunătățile și onorurile țării aristocraților, iar pe popor îl încarcă cu greutate și-l dau legat în mâinile aristocraților ca pe o vită.

„ . . . Iată că acum îi scot pe iobagi la sapă, la secere, sau la alte lucrări, îi mână cu alunul dindărăt de se înalță pulberea în urma lor, ca în urma cărelor ce fug pe drumul țării; când e bărbatul la cărat de grâu, de fân, de vin domnesc, au (sau) cu aratul domnesc atunci femeia e în curte la cernut, la dires, la scos de cânepă, la tors; casa țaranului e rămasă numai în îngrijirea pruncului din leagăn. Când e timpul frumos țaranul lucră la domni, când plouă, vine la lucrul său; când a sfârșit lucrul stăpânului, nu mai în deșert mai aruncă el sămânța în pământ, căci a trecut timpul sămănatului. Afară de aceasta, prestațiunile cele multe, zecimile, găinile Crăciunului, mielul Paștilor, puii și ouăle și cupele de unt, afară de vacile cele grase și de pieile de vulpe pe care le dădeau înainte popii românești. Sunt și aristocrați care bagă în jug pe oameni și grapă cu ei. . . .

„ . . . Să jurăm că nu ne vom lăsa să ne

„mai înșele ; să jurăm că nu vor mai putea turbura pa-
 „cea și buna înțelegere a noastră, nici iezuiții, nici că-
 „lugării sârbești, nici misionarii Strigoiiului, nici agenții
 „națiunilor străine, chiar și când și-ar îmbracă veștimente
 „de preoți și episcopi românești ; să jurăm că nici dia-
 „volii șadului nu vor mai putea rupe legăturile iubirei
 „frățești cu care e legată adunarea aceasta și printrânsa
 „toată națiunea română. Să jurăm fraților, și ca frați de
 „un sânge să eșim la luptă contra aceluși dușman al na-
 „ționalității noastre, ce vine către noi cu flamura de u-
 „niune nouă cu țara ungurească.

„ . . . . . Înțelesul cel adevărat al unirei nu
 „este altul, fără numai să ne dăm pământul nostru „Un-
 „gurilor, pământ proprietate adevărată a națiunii române,
 „câștigat cu bună dreptate cu vre-o mie șapte sute de
 „ani, și ținut de atunci și până astăzi cu multă sudoare
 și osteneală.

„ . . . . . Cum au nevoie Ungurii a se ocârmui
 „de drăgători naționali, așa au nevoie și Românii. Cum
 „nu pot pertracta Ungurii în alte limbi daraverile lor,
 „așa nu pot nici Românii, și precum Ungurii nu pot în-
 „văța în școlile lor decât limba ungurească, astfel nici
 „Românii nu pot întrebuința o alta decât pe a lor pro-
 „prie. . . . .

Acestea sunt părțile principale ale vorbirii lui Barnuț
 în memorabila adunare dela Blaj, după care propuse ur-
 mătoarele patru rezoluții :

I. Câmpul acesta, pe care se ține prima adunare națio-
 nală română din Transilvania, întru eternă aducere a-
 minte a acestei lucrări glorioase, se va numi *câmpul li-
 bertății*

II. Națiunea română se declară că are să rămână de la
 pururea statornic credincioasă înălțatului împărat al Aus-
 triei și marelui principe al Transilvaniei și augustei case
 austriace.

III. Națiunea română se declară și se proclamă de na-
 țione de sine stătătoare și de parte întregitoare a Tran-
 silvaniei, pe temeiul libertății egale.

IV. Națiunea română depune jurământul de credință
 către împăratul și către patrie.

Ungurii însă țineau atât de mult la unire, încât în ziua ședinței Dietei Transilvane, când trebuia să se voteze acest act, sute de Unguri veniră cu steaguri cu inscripția: „unirea sau moartea“, în jurul localului Dietei, și astfel deputații terorizați o votară cu toții. Aceasta fu semnalul revoluției, pe care Românii de altfel crezură s'o poată face în mod pașnic, dacă înșiși Ungurii nu ar fi provocat vărsările de sânge. Astfel, prima ciocnire fu în satul Mihalt, unde nobilul ungar luă cu puterea pământul Românilor; aceștia împotrivindu-se fură împușcați de autoritățile ungurești; atât fu de ajuns. Grănicerii români hotărâră să nu mai asculte de ordinele din Pesta, ci numai de ale împăratului, iar Ungurii exasperați de răscoala și a Croaților și a Sârbilor în contra lor, cuprinși de furia propriei lor răscoale contra Austriei, începură seria cruzimelor celor mai nepomenite, mai cu seamă în privirea Românilor. Primele victime ale călăilor fu preotul *Simion Balint*, juristii *Alexandru Batrâneanu* și *Vasile Simonis* și teologul *Vasile Pop*. Românii la rândul lor răspund cu aceeași cruzime, omorând nobilii unguri când le venia bine. Tot odată într'o nouă adunare la Blaj în Septembrie 48, tot așa de numeroasă, hotărâsc a se organiza și a se înarma sub comanda lui *Avram Iancu*, *Ion Axenti* și *Iovian Brad*; curând după aceasta, Secuții, atacând pe Români din îndemnul Ungurilor, grănicerii români sub comanda Colonelului *Urban* îi întâmpină la Reghin, dar fură învinsi. Faptul acesta însă hotărăște pe baronul *Puchner*, comandantul trupelor imperiale să ia apărarea Românilor, cărora le învoește să dezarmeze pe Unguri. În acest mod revoluția Românilor este oarecum în mod oficial aprobată și susținută, așa că apelul comitetului revoluționar român, compus din *Laurian*, *Bărnăț*, *Bălășescu*, *Micaș*, *Cipariu* și *Bran*, către poporul român era cu totul legitimat. În primul avânt cu toată lipsa de organizare a armatei române și cu toată insuficiența armatei imperiale, Românii făptuind în același timp răzbunările cele mai sângeroase asupra Ungurilor, fură învingători și ocupară Clujul; în urmă însă Ungurii luându-și ca comandant pe generalul polon *Bem*, și fiind mai

bine organizați, reluară Clujul. Atunci Sașii unindu-se cu Români făcură apel la generalul rus *Lüders*, ce se află atunci în București; trupele rusești însă fiind bătute se retraseră iarăși în țările române, și Ungurii luară în stăpânire pe rând Sibiul și Brașovul. Apoi, nemulțumiți de generalul lor care, deși învingător, se silea să atragă pe Români prin blândețe în partea sa, acordându-le și o amnistie, Ungurii siliră pe Bem să plece din Transilvania. Rămași, deci, stăpâni pe situație și ascultând numai de sentimentele lor de ură și de distrugere în privirea poporului român, Ungurii săvârșiră măceluri nepomenite, cu atât mai mult cu cât în răscoala lor proprie în contra Austriei ieșiră triumfători. În adevăr, Ungaria tot atunci se declară independentă de împăratul Austriei, alegând ca guvernator pe Kossuth.

Dar Români din muntii Abrudului, vestiții și curajoșii Moți, sub conducerea lui *Avram Iancu*, nu renunțară la lupta lor sfântă, și, întăriți cu frații lor de pretutindeni, de unde puteau scăpa de urgia Ungurilor, cari prin trimisul lor Dragoș isbuti pentru moment a lua Abrudul, nu descurajă pe Avram Iancu și pe Moții săi. Aceștia hălugară pe Ungurii din Abrud, și-i respinseră din toate pasurile munților pe unde voiau să ajungă până la dâșii. Astfel, mulțumită îndârjirii și vitejiei acestora, Români din Ardeal eșiră în urmă victorioși, căci curând după ultimele lupte ale Moților, Ungurii sunt zdrobiți de armatele Austriace, ajutate de astădată în mod mai prielnic de Rusia. Împăratul rus aveă tot interesul să vină în ajutorul Austriei de teamă ca revoluția să nu se întindă și în Polonia. Astfel, Transilvania scăpă pentru o clipă de primejdia unirei cu Ungaria.

Trecând sub stăpânirea Austriei, Români deși se resimțiră și ei de absolutismul imperial, totuși putură să respire în liniște, bucurându-se de limba și naționalitatea lor căci tânărul împărat Franț-Iosef, de curând proclamat împărat acordă *drepturi Românilor*. În acest timp ei obținură două mitropolii, una pentru *uniți* și una pentru *neuniți*, iar ca mitropolit al acestor din urmă fû confirmat *Andrei Șaguna*, care avusese și el o parte însemnată în

mișcarea Românilor, și-și atrăsese prin aceasta ura neîmpăcată a Ungurilor.

Numai Avram Iancu nu voi să primească nici o răsplată dela guvernul imperial, și, înnebunind din cauza cruzimelor ce-t trecură pe sub ochi în timpul revoluției, își petrecu restul vieții rătăcind din sat în sat și cântând doine din fluer, până când muri în casa unui sătean.

Cetire: Moșii — Avram Iancu, de Frâncu și Candrea. Dela Baia de Criș, călătoria se face pe cărări înguste spre Curcubeta-mare în țara Moșilor, care e cea mai poetică regiune a munților apuseni E măreață priveliștea de pe cele trei piscuri ale Curcubetei-mari, dintre cari cel mai înalt e de 1846 m. Pătrunzi cu vederea până în creasta Carpaților Țării Românești iar spre Ungaria, se vede orașelul Crișenilor-negri, Beiuș sau *Beiuș*, cum îl numesc ei, și care e situat la poalele Bihariei pe țărmul Crișului-negru. Țara Moșilor începe dinspre Abrud, dela Cărpiniș în sus, iar dinspre Baia (Ofenbaia), dela Bistra.

Tipul Moșilor e acelaș ca al tuturor muntenilor. Temperamentul lor e sanguin și seriozitatea e caracteristica lor principală. Se însufleșesc iute și au o tărie de caracter atât de mare, încât dacă și-a propus ceva nu se lasă odată cu capul, chiar de-ar trece prin sabie și foc, până ce nu-și ajunge scopul, oricât de convinși ar fi de mai înainte despre relele urmări, ce ar rezultă pentru ei în caz de neizbândă. Fățărnicia nu o cunosc acești copii ai munților și sinceritatea lor e de admirat.

Traiu lor e foarte simplu; ei se mulțumesc cu puțin, sunt sânguincioși, lucrători, cumpătați și foarte religioși, Statura Moșului e mijlocie, profilul lui e lungăreț și se termină cu o bărbie ascuțită. Fruntea lui e lată, ochii căprui parul castaniu și mersul încet și legănat. Moșii ca și Mocanii — și în parte cași Crișienii, — poartă cămașa în cioareci, din care împrejurare șovinistii unguri vor să facă lumea să creadă că ar fi Săcui romanizați.

Casele Moșilor sunt construite de ei din lemn de brad sau fag, acoperite cu șindriile și se compun din câte două odăi, din care una e pentru locuit, iar alta servește ca cămară.

Ocupațiunea lor de căpetenie este plutitul, cercuitul și dulgheritul. Acei care se ocupă cu facerea de ciubere și cercuitul se numesc *văsari*. Ei își desfășoară marfa pe la târguri și prin sate, și cu banii câștigați la reîntoarcere încarcă pe cai sau în care porumb, grâu, secară etc. Cei mai săraci sunt cercuitorii, cari n'au altă avere decât un bief cal cu care nutresc o familie întregă.

Capitala Moșilor e orașelul *Câmpeni*, situat lângă *Gura-Râurilor* unde Râul mare și Râul mic se împreună și formează valea Arieșului. Numele de *moș* se presupune a veni dela *mons*, iar alții cred că ar derivă dela chica pe care o purtau bărbații, și care, pentru a o deosebi de chica fetelor, o numeau *moș*. Munteanul se mândrește tot atât de mult de origina sa *română* cași cu numele de *mocan*, *moș* sau *țop* (aceasta din urmă dându-li-se în semn de dispreț de către funcționarii nemți); el știe bine că aceste numiri luate de unii în bătaie de joc, de mult formează o pagină glorioasă în istoria noastră națională.

Avram Iancu. Aceleași cauze provoacă și la 1848 în Transilvania tot aceleaș

efecte ca și la 1784. În acel an furtunos, sufletul mișcării Românilor era Avram Iancu, născut în Vidra-de-Sus, din părinți săteni. În privința acestui erau al munților s'au zis multe... Cetirea și scrierea în limba sa maternă, Iancu a învățat-o în satul său natal; din Vidra a trecut la școala primară din Câmpeni. Școalele gimnaziale le-a urmat la Slatina, și științele filozofice le-a terminat la Cluj.

Statura lui Iancu era mijlocie, profilul lungăreț, nasul potrivit, iar părul și barba erau galbene. Ochii lui albaștri ca viorelele înfățișau o privire blândă, însă un caracter rezolut.

În timpul revoluțiunii îmbrăcăminte a lui se compunea dintr'un cojoc albastru cu blană de miel pe margini, pălărie simplă ca a tuturor moșilor și cu pene de cocoș în ea; iarna însă purta cușmă neagră cu piele de miel. Pantalonii erau strămuți și vârați în cisme mari întocmai ca a călărașilor. Peste mijloc erau încinși cu o sabie și la brâu purta patru pistoale; iar de oblâncul țărniței atârnav două carabine, una de-o parte și cealaltă de alta.

În ajunul revoluției, trecătorii adesea vedeau în puterea nopții doi călăreți saltând cu caii prin codrii și pe poteci mergând dintr'un sat într'altul, iar pe Iancu cu credinciosul său ajutorant Clemente Ajiudeanul, cari în intruniri nocturne prin cuvinte pătrunzătoare luminau poporul asupra evenimentelor cari se apropiau.

La târgul *Florilor*, în primăvara anului 1848, Moșii erau adunați la Câmpeni. Iancu se ivește în mijlocul lor și le zice: «De azi înainte numai de mine și de împăratul să ascultați». Din acest moment, Iancu deveni cel mai iubit om al Moșilor, guvernul transilvan a trimis în munți pe vice-contele George Păgănuț, nobil român de neam din Clopotiva, cu o companie de soldați, ca să pue mâna pe el. Expedițiunea militară a stat mai bine de o lună de zile în Vidra-de-Sus, și cu toate că conducătorul ei a pus un premiu de mai multe sute de galbeni pe capul Iancului, totuși de astă dată nu s'a găsit nimeni, cari să fi cutezat să trădeze pe *Regele Munților*.

În tot timpul cât a stat puterea armată la Vidra-de-Sus, Iancul se întreținea într'o pădure seculară de fag, dintre comunele Vidra, Băjeni și Bulzești, și marea popularitate de care se bucură și-a câștigat-o în timpul revoluțiunii în mijlocul luptelor.

Iancu concentrase puterea civilă și militară în mâinile sale. Avea minte mare, era bun cu cei dreupți, aspru cu cei răi, nu era fricos și era de tot rezolut în toate afacerile sale.

Din documentul pe care îl lăsăm să urmeze mai jos, se constată cum procedă Iancu la înrolarea oștirii sale. Acest document e scris și subscris chiar de mâna lui cu slove chirilice.

Iubite Părinte,

După primirea orânduelei aceștia, îndată să scrii, pre toți feciorii din parochia Dumitale, dela 18 ani până la 50, cu cea mai mare luare de seamă, să nu se facă ceva *mişalătate* pe cum până acum se făcea, cu grabă să se facă conscripția aceasta și să se trimită în jos.

Câmpeni Februarie în 12 zile 1849.

Iancu, *general*
Corcheș, *maior*

După întoarcerea împăratului dela Viena din călătoria ce făcuse în anul 1852 în Transilvania, s'au început în munți lucrările pentru facerea cadastrului. Între cei însărcinați cu lucrările erau și foștii tribuni, M. Andreica și Dorobont, și îndată la început s'a născut neînțelegere între aceștia și comisiunea însărcinată cu supravegherea lucrărilor. Comisiunea stăruia ca anumite părți de păduri de ale comunei Certeje să fie transcrise în favoarea Statului. Tribunii, ca reprezentanți ai comunei se opuneau. Președintele comisiunii, administratorul bunurilor Statului, Lazăr, bănuia pe tribuni că ar lucra la îndemnul lui Iancu, ca să răscoale din nou poporul, de aceea ordonă arestarea lor și trimițându-i la Abrud, era ținut în închisoare 6 săptămâni, iar Iancu, la ordinul comandantului militar, a fost escortat de o companie de soldați la Alba-Iulia.

Cum a fost tratat în închisoare și cum a trăit după ce a fost pus în libertate se știe în deajuns, și nouă ni se sfășie iuima de durere pentru a mai reveni.

Iancu, acest suflet nobil, va trăi pentru eternitate în inimile tuturor muntenilor.

DUALISMUL

Cu toată înfrângerea, Românii și-au afirmat în urma acestei revoluțiuni pe lângă individualitatea lor națională, valoarea și demnitatea lor. Pentru întâia oară aproape, poporul întreg românesc și-a dat seama de toată puterea sa, și, capătând încredere în el a putut să se gândească a se folosi de împrejurările politice din afară.

Austria învingând pe Unguri cu ajutorul trupelor rușesti, anulă chiar în anul 1849 unirea votată în dieta revoluționară din Cluj la 31 Maiu 1848, și trimise un guvernator austriac în Transilvania. În acest timp, Austria răzbună prin domnia cea mai despotică asupra Ungurilor în special, primejdia cea mai mare prin care o făcuse să treacă popoarele supuse coroanei sale în anul 1848. De aici urmă o luptă înverșunată, mai mult ascunsă între magnații Unguri și nobilii austriaci, al căror reacționarism se resimte și în guvernarea Marelui Principat al Ardealului. Și totuși poporul român, cu toate intrigile ungușesti și săsești din acel timp, începù să se bucure pentru întâia oară de un oarecare progres cultural și material.

Tânărul Impărat Franz Iosef se arată dela început favorabil Românilor când în prima sa călătorie prin Ardeal acordă diferite distincțiuni fruntașilor români. Dintre aceștia Episcopul Andrei, baron de Șaguna este cunoscut pentru marea sa activitate din acest timp.

Transilvania primì o nouă organizațiune administrativă și judiciară după legile austriace, și această stare de lucruri se menținù până la 1860.

Însă nefericitele războaie ale Austriei, acel cu Franța pentru unitatea Italiei, terminat la 1859 prin pacea de Zürich și acel cu Prusia dela 1866, înlesniră Ungurilor să-și arate, și să-și impună pretențiunile lor cu foarte mare îndârjire: prima concesiune ce ei obținură fu un minister deosebit unguresc. Totodată Impăratul silit de împrejurări trebuì să recunoască și încorporarea Transilvaniei cu regatul Ungariei. Astfel, cu toate protestările Românilor, el nu mai putù face nimic din momentul îndeplinirii *dualismului*, sancționat definitiv la 1867 prin încoronarea sa, ca rege al Ungariei. Dualismul, votat întâi de Dieta Ungară și întărit de Reichsrathul austriac, hotărîa autonomia Ungariei și alipirea la coroana ei a celorlalte țări ale imperiului de dincoace de Leitha. Ea va avea Parlamentul său și Ministerul său deosebit, bugetul și aproape și armata sa. În fine, Impăratul Austriei odată ce va trece Presburgul va fi *numai* regele Ungariei.

În astfel de situație se poate lesne înțelege cât de mult Românii avură mereu de luptat cu stăpânitorii Unguri, cari se îndărătniceau a urmări politica de desnaționalizare, începută odată cu secolul XIX, prin impunerea limbei maghiare în școli, iar acum în urmă fiind să o impună și în biserică. Cu nici un preț ei nu voiau să recunoască drepturile Românilor de națiune bine deosebită, care de veacuri întregi lupta pentru existența sa. Fruntașii români au urmat totuși lupta, arătându-și toată nădejdea în dinastia Habsburgică, către care au păstrat totdeauna credință. De aceia încă din Martie 1869 ei hotărâră: 1) „Constituirea partidei naționale române din Transilvania după exemplul altor partide și cluburi constituționale dejă de mult organizate în țară; 2) Stabilirea unui mod

de procedare solidară în privința alegerilor viitoare și a dietei din Pesta precum și peste tot în privința intereselor noastre naționale și patriotice“.

Deși acum Ungaria devenise un stat constituțional, admitând în dieta ungurească și reprezentanții Transilvaniei, totuși Românii hotărîră la început o politică de rezistență pasivă. În anul 1881 ei convocară „memorabila conferință generală compusă din 153 delegați din comitatele Transilvaniei și ale Ungariei locuite de români“. Mai târziu, în 1889 s'a alcătuit un memorandum compus din nouă puncte și prezentat Impăratului de un comitet în cap cu Dr. I. Rațiu din Turda. A rămas vestit procesul intentat de Unguri tuturor membrilor acestui comitet pentru această îndrăzneală a lor, precum și virtutea de oțel a acestor luptători, cari au mers în temniță cu sufletul mulțumit de a-și fi făcut toată datoria. După moartea D-rului Raț, Românii au primit lupta în Parlament, și au dus-o cu cea mai mare vitejie și abnegație.

Părintele Dr. Lucaci. Alex. Vaida-Voevod, Dr. Mihaly, Octavian Goga și alții la fel, iată fruntașii români cari nu au desnădăjduit de izbânda finală.

STAREA ROMÂNILOR DIN ARDEAL LA ÎNCEPUTUL VEACULUI XX

AȘEZĂMINTELE CULTURALE ALE ROMÂNILOR DIN MONARCHIA AUSTRO-UNGARA

St.-Iosef-senior, fost director al Gimnaziului din Brașov.

Românii locuitori în a doua jumătate a monarhiei Austro-Ungare, în așa numita Cislaitania constituită din Ungaria propriă și Transilvania numără cam 3 $\frac{1}{2}$ milioane de locuitori. Ei se întind începând din Transilvania, până la râul Tisa, limita etnică a elementului românesc. Partea preponderantă a poporului român sunt agricultori liberi o mică parte, prin orașe, sunt comercianți și meseriași. Românii cari locuiesc la poalele Carpaților sudici ai țării, ce despart Transilvania de regatul român, formează orașe compacte aproape neamestecate cu alte elemente eterogene. În interiorul țării sunt români amestecați cu Sași și Maghiari având însă ființa lor proprie ca: biserică, școli și alte instituții culturale d. ex. bănci.

Așezămintele culturale ale Românilor sunt în strânsă legătură cu confesiunile lor religioase autonome. Aceste confesiuni sunt: Biserica ortodoxă orientală oficialmente numită greco-orientală-română și Biserica greco-catolică-română. Ambele aceste biserici sunt constituite în ierarhii metropolitane independente prevăzute cu autonomie recunoscută de stat cu privire la afacerile lor administrative bisericesti și școlare, însă, sub supra-inspecțiune a statului, așa dar avem:

a) Mitropolia gr. o., română cu titlul din Ungaria și Transilvania. Mitropolia având ca cap bisericesc un mitropolit și doi episcopi sufragani constă din eparchia Transilvană cu reședința în Sibiu (Nagy-Szeben), și eparchiile de Arad, Caransebeș și Oradia Mare, conduse de către un episcop cu sediul în Arad și Caransebeș, și de un vicar episcopesc cu titlul de Arhimandrit cu sediul în Oradia mare. Institutele de așezăminte culturale ale mitropoliei ortodoxe (gr. or. român) sunt:

1. În Sibiu: un seminar clerical pentru pregătirea preoților și un despărțământ pedagogic pentru învățători, și

o școală secundară de fete fondată și condusă de societatea de Cultură „Astra“.

2. În Brașov: Un liceu cu opt clase, înzestrat cu colecțiuni bogate de instruire, administrat de o eforie școlară sub inspecția mitropoliei. *b)* O școală primară de băieți cu patru clase și una de fete cu patru clase. *c)* O școală comercială superioară. *d)* O școală superioară cu 4 clase

3. În orașelul din munții apuseni transilvani, „Brad“, este un gimnaziu cu patru clase și o școală primară cu 4 clase

4. În Arad avem un seminar pentru formarea clerului și o școală pedagogică precum și o școală primară de aplicație. Ca institut de cultură este de remarcat așa numita „Casă națională“, înființată de curând.

5. În Caransebeș se găsește pe lângă reședința episcopescă, un seminar clerical pentru pregătirea aspiranților la preoție și o școală pedagogică foarte bună pentru pregătirea învățătorilor.

6. Oradia mare e reședința vicarului episcopesc, care conduce cu consistorul său afacerile bisericesti și școlare ale acestei eparhii sub controlul sinodului din Arad, care sinod se întrunește ca și în celelalte două eparhii a Sibinului și Caransebeșului în fiecare an, la Duminica Tomei și constă din trei părți laici (mireni) și o parte preoți.

B) Metropolia gr. catolică română cu sediul în orașelul pur românesc Blajiu (Balázs fulu). Aci e reședința metropolitului, care are sub conducerea sa mediată trei eparhii episcopesti în Oradia mare, Gherla și Lugos.

Institute de cultură:

1. În Blajiu este un seminar clerical pentru pregătirea preoților, o școală pedagogică, un liceu de opt clase, o școală de fete și școale primare de băieți. Blajul fiind un centru de cultură românească are o bancă populară, o societate de meseriași români și puțini comercianți.

2. În Năsăud, un orașel românesc în Nordul Transilvaniei este un liceu cu opt clase și o școală primară. Liceul acesta se susține din fondurile foștilor grăniceri ro-

mâni de graniță, întemeiată această instituțiune încă sub împărăteasa Maria Theresia și desființată după 1848. Administrația o formează un Comitet compus din foștii grăniceri sub controlul imediat al Statului.

3. În Oradia mare este reședința episcopescă și în formațiune un seminar clerical. Ca institut de cultură este un alumneu, în care se adăpostesc studenți români gr. cat săraci.

4. În Gherla (Szamosujvár), un oraș armenesc în partea vestică a Transilvaniei, este reședința episcopescă cu un seminar clerical pentru pregătirea preoților precum și o școală primară mixtă.

5. În Lugos, un orașel cu o populațiune în preponderență română este sediul unei episcopii gr. catolice române. În acest oraș există școli primare române de ambe sexele precum și foarte mulți meseriași români (tăbăcari), cari constituiesc o societate a lor proprie și din care se recrutează valoroși membri pentru societatea de cântări română condus de un harnic și priceput maestru.

Instituțiuni Culturale. 1. Cel mai însemnat institut cultural și de progres este Institutul de bancă „Albina“ cu sediul în Sibiu. Acest institut este isvorul nesecat central din care, și prin care s'au înființat în deosebite centre române „bănci“ populare. Numărul acestor bănci este în creștere și atinge suma de 250; dintre cele mai remarcabile sunt „Filiala Albinei“ din Brașov și Timișoara, apoi băncile din Arad, Mediaș, Lugos, Făgăraș, Orăștie, Abrud și altele.

2. Asociațiunea română pentru promovarea culturii și literaturii române din Transilvania și Ungaria, sub numirea de „Astra“, cu sediul în Sibiu, posedă un edificiu frumos numit Casa națională, în care se adună și se păstrează documente și manuscrise vechi de cuprins literar și istoric, precum și o bibliotecă. „Astra“ este condusă de un Comitet, care se alege în fiecare an, în adunările generale anuale. Ca instituțiune literară de cultură are secțiuni de membrii activi, după modelul „Academiei române“ din București; se redijă și o foaie pur literară.

Din fondurile ei menite anume spre acest scop se împart burse sub anumite condițiuni.

„Astra“ se ramifică în toată țara formând secțiuni numite despărțăminte în toate centrele de cultură română. În aceste despărțăminte migratoare, cași „Astra“, se adună taxele dela membri, se țin prelegeri publice populare, cu un cuvânt sunt tot atâtea focare de cultură națională.

3. Asociațiuni publice de meseriași români sunt în Brașov, Sibiu, Blaj și Lugoj.

Asociația din Brașov există de aproape trei-zeci și cinci de ani. este constituită cu statute aprobate de Stat, are sediul său propriu și distribue ajutoare la calfe, la meseriași scăpătați și la cei ce își deschid pentru prima dată ateliere proprii — sprijinește și ucenicii de meseriași, dându-le vestminte și cărți de învățătură, precum și ajutoare în bani.

Fondurile acestei asociațiuni s'au consolidat prin donațiunea de mai multe mii de coroane din partea mecenațului cunoscut d. Stroiescu.

Asociația meseriașilor din Sibiu funcționează în aproape aceleași condițiuni ca și cea din Brașov. Societățile de meseriași din Blaj și Lugoj stau pe un grad ceva mai inferior de dezvoltare intelectuală, dar nu stagnează ci sunt în progres.

Societăți de cântări. Există în Brașov și o societate de cântări sub conducerea eminentului și genialului compozitor d. G. Dima. În Lugoj societatea de cântări o conduce harnicul și priceputul diriginte d. Vidu. Corpuri bisericești apreciabile există în toate centrele române d. ex.: în Sibiu, în Blaj, în Lugoj, Caransebes, Arad, Timișoara precum și în foarte multe comune rurale recrutându-și membrii din copii de școală și din adulți de ambe sexele.

Asociații economice de ajutor reciproc există în formațiune în Sibiu, și alte centre.

SPRE ROMÂNIA MARE

Ultimele evenimente contimporane începând cu războiul balcanic din 1912, — dintre Turci și popoarele creștine din fostul lor imperiu, (Bulgarii, Grecii, Sârbii, Muntenegrenii), se precipitară cu o repeziciune neașteptată. Astfel, la 1913, avu loc campania României în Bulgaria terminată cu pacea dela București, Iulie 1913, iar la Iulie 1914, se începù marele războiu mondial provocat de asasinarea lui Franț-Ferdinand, moștenitorul austriac. Acest războiu care fu o adevărată catastrofă pentru atâtea imperii se începù în acelaș timp de Germani prin atacul Belgiei și, Franței și de Austro-Ungaria prin acel al Serbiei.

Atunci, Români din imperiul Habsburgilor fură jertfiți printre cei dintâi de către asupritorii lor, cum de altfel făcură și Sârbii cu Români din ținutul Timocului. Și n'ar fi de mirare ca în această parte să fi tras frați în frați, așa că o nouă durere se adăugà la toate celelalte. Deacea foarte multi când împrejurările i-au ajutat, mai cu seamă pe frontul Italiei, au căzut de bună voie prizonieri pentru ca apoi să lupte ca voluntari alături de frații lor de sânge. Asă s'a format corpul voluntarilor Ardeleni din Italia, care s'a distins prin vitejia lor și fură cu adevărat răsplătiti după voia inimei lor, când în urma armistițiului, Marea Adunare Națională a Românilor din Ardeal întrunită la 1 Dec. 1918, în Alba Iulia a proclamat unirea cu regatul României.

B L A J U L

Dr. A. Bunea.

Blaj în sec XIII se numia vila lui Herbold (Villa Herboldi); Herbold a fost fiul lui Ost, Voevodul Ardealului pe la 1266; Ștefan V., ducele Ardealului, donă această vilă lui Teel, fiul lui Ebl de Brassu, care vându cumnatului său, contelui Chyel sau Chel, fiul lui Erwyn (Câlnic lângă Mercurea). La 1395, Blajul trecu prin donațiunea împărătească a lui Sigismund în posesiunea lui Blasiu Cserei de N. Barot, dela care, probabil, și-a căpătat numele. La 1535 Blajul eră proprietatea lui Georgiu Bagdi, care zidi castelul de astăzi unde locuește mitropolitul român unit. În 1606, domeniul Blajului trecu dela familia Bagdi la Paul Orvendi, iar dela legatarii acestuia, în 1610, la Ștefan Kakoni. Pe timpul domniei lui Gavrilă Bethlen, Blajul se pare a fi fost în posesiunea Bethlenestilor, pentrucă numitul principe înfrumuseță castelul cu ziduri pompoase...

În 1660, Blajul trecu în posesiunea lui Gavrilă Haller și mai târziu în a principesei Ana Bornemiza, soția principelui Apaffy I.

În 1738 Blajul trecu la episcopia română mixtă.

Până în sec. XV Blajul se ține de comit. Cetății de Baltă. La 1451, Ioan Huniade l-a încorporat la comit. Albei Inferioare, de care ține până astăzi.

Blajul este în Ardeal doar unicul orașel, care se poate numi încă românesc. La 1738 există numai satul Blaj. Existența orașului este a se mulțumi episcopului Inocențiu Klein (Micul), care la 1738, strămutând reședința episcopoească dela Făgăraș în castelul dela Blaj, a conceput și executat în parte planul unui oraș românesc, care să fie lui și următorilor lui, reședință arhierască, iar culturai române un izvor nesecat. Pe când Klein se luptă de-o parte pentru emanciparea poporului român din sclăvia seculară, și pentru recunoașterea individualității naționale a Românilor Ardeleni, ca factor politic independent în viața de stat a Transilvaniei, pe atunci

de altă parte el însuși pregătiă arma culturii, care să-l conducă la libertate.

Cu ajutorul casei domnitoare și cu sprijinul material oferit de cler, a început a zidi biserica catedrală, ce se află în fruntea pieții, și mănăstirea care încinge de trei laturi acea biserică... Catedrala s'a terminat numai la 1765, însă zidurile ce o încing în jur, destinate totodată și de școale, în parte erau gata la 1747, pe când Klein eră în exil. Școalele au fost instalate în Mănăstirea din jurul bisericii catedrale de episcopul Petru Paul Aron, următorul lui Inocențiu la 1754. Ele erau la început numai o așa numită „școală de obște“, care corespunde la un fel de școală primară sau elementară. În legătură cu „școala de obște“ eră un curs gimnazial cu 2 clase, și o școală pregătitoare pentru acei cari voiau să se facă preoți ori călugări. . . . . Gimnaziul s'a dezvoltat treptat până la episcopul Ioan Bob, care intrând în funcțiune la 1784, reorganiză acest institut după sistemul ce eră pe atunci în vigoare pentru gimnaziile din țară.

Imediat după moartea episcopului Bob, s'a înființat la 1831, în legătură cu gimnaziul, și cursul filosofic de doi ani, — cari împreună se numiau „liceu“, și au rămas în forma aceasta până la 10 Maiu 1848, anul revoluțiunei, când s'au suspendat cursurile. În 1850 liceul s'a redeschis, însă cu nume și organizațiune nouă.

In aceste școale dela Blaj a răsunat odinioară glasul deșteptător al apostolilor românismului: *George Șincai*, *Sam. Klein* și *Petru Maior*, în ale căror scrieri generațiunile române dinainte de 1848 au aflat leagănul originii noastre, au cunoscut trecutul nostru dureros și au găsit motive de a se însufleți pentru viitorul poporului românesc. De pe cadrele acestor școale s'a auzit într'un lung șir de ani glasul părintelui filologiei române, *Timoteiu Cipariu*, ale cărui scrieri, chiar și pentru cei ce nu le aprobă întru toate, formează și astăzi baza ulterioarelor studii pe câmpul cel vast al filologiei și istoriei limbei române. Intre păreții acestor școale, *George Barițiu* a în-

vătat „a rămâneă român“ cum se exprimă dânsul în testamentul său... Din Blaj a pornit *Aron Pumnul*, ca să trezească conștiința națională a Românilor din Bucovina, și *Samoilă Vulcan* spre a deveni mecenatele literațiilor români, și întemeietorul gimnaziului din Beiuș pentru cei din Ungaria. În Blaj s'a format acea conștiința națională în sufletul lui *Andrei Mureșan*, care s'a manifestat cu atâta putere și frumusețe în clasicul „Deșteaptă-te Române“, și s'a prefăcut apoi în conștiința unui popor întreg.

De numele Blajului sunt legate multe evenimente istorice de însemnătate. În 1687 s'a încheiat renumitul tractat dela Blaj, între împăratul Austriei ca, protector, și între principatul Transilvaniei, ca țară autonomă. Dela 1738 s'au ținut în Blaj o mulțime de adunări românești, mai vârtos bisericesti, care au avut însă mare înrâurire și asupra vieții culturale și politice a Românilor. Dintre acestea mai însemnată este adunarea dela 3/15 Mai 1848, ținută pe „Câmpul libertății“ de lângă Blaj, unde 40.000 de Români au proclamat poporul român de națiune de sine stătătoare și au jurat, că vor lucra pentru emanciparea lui din sclavia politică. În fine, înregistrăm aici și „Pronunciamentul“ din 15 Mai 1868, care a provocat în contra autorilor lui persecuțiune grea din partea guvernului.

ROMÂNII MACEDONENI

În momentul părăsirii Daciei traiane de Aurelian, partea de miază-noapte a peninsulei balcanice avea una și aceeași înfățișare, cu o populațiune întens romanizată dela Tisa până în Balcani. Localitățile și cetățile romane din cele două Moesii ca Singidunum, Margus, Viminacium, Oescus, Nicopolis, Durostorum erau în strânse legături cu acelea din Dacia traiană, având aceleași interese, aceeași viață romană ca și în provinciile cele mai vechi ale Romei. Apoi, romanizarea făcându-se pe acelaș fond tragic — și deosebirea dintre graiul locuitorilor din nordul Dunărei și acela al celor dela sudul acestui fluviu nu putea să fie mare. De aceea năvălirile barbare și chiar cea a Slavilor, cari se răspândiră în toate direcțiile, și se așezară prin sec. VII în mase compacte pe malul drept al Dunării, nu avură nici o putere de distrugere asupra acestei populațiuni romanizate, ci numai retragerea ei în părțile muntoase ale Carpaților, Balcanilor și în munții Dalmației, unde își apără existența și limba.

Astfel, Slavii și, după ei Bulgarii, despărțiră pentru totdeauna pe Români din Carpați de acei din Balcani; aceea, lăsându-se mai mult în jos, prin văile Macedoniei, formară poporul Românilor Macedoneni de astăzi.

Imprejurările șliră atât pe Români din Carpați, cât și pe cei din Balcani să se mărginească la viața de păstori, uitând pe acea din colonii și municipii de pe timpul stăpânirii romane.

Civilizațiunea romană dispărură cu timpul din peninsula balcanică; în locul ei, se întinseră neamuri Slave și se ridică statul slavon al *Bulgarilor*, cari deși înrudiți cu Hunii, se desnaționalizară — în mijlocul Slavilor — supușii lor.

Primul stat bulgar ținură dela 679—1018; țarii bulgari avură chiar ambițiunea să reînființeze imperiul roman de răsărit, de aceea ei fură mereu în luptă cu împărații bizantini, cu gândul să ocupe Constantinopole.

Ei însă izbutiră numai să-și întindă stăpânirea până

dincolo de Balcani, până în Epir și Tesalia, deci și asupra Macedoniei.

Bulgarii se creștinară prin îndemnul discipolilor lui Metodiu și Ciril în timpul lui *Boris* sau *Bogor*, care la 864 primi botezul și numele de „Mihail“ dela nașul său, împăratul bizantin, Mihail III, în urma unei lupte dintre dâșii. Mai însemnat însă fu urmașul și fiul său, *Simeon*; acesta primi coroana de țar (caesar) dela Papa dela Roma, cu titlul de *Țar al Bulgarilor și autocrator al Românilor*, ce-i aduse un trimis special în Perieslavets — mai târziu *Preslav* (vechea Marcinopole) — capitala imperiului său.

Pe timpul lui *Petru*, fiul lui Simeon, un țar foarte slab, Dobrogea de azi cu orașul Silistra (Dârstor) fu ocupată de un principe rus *Sviatoslav* la 967, venind dela Chiev cu 100.000 de Ruși, chemat fiind de împăratul din Byzanț. Sviatoslav avu norocul să cucerească chiar capitala Preslav și orașul Filipopole, până când tot împăratul bizantin, Ioan Tzimisches, isbuti să alunge definitiv pe Ruși în țara lor, la 971.

Tot pe timpul țarului Petru unul din boieri — nobili bulgari — *Șişman*, împreună cu cei patru fii ai săi, răsvrătindu-se, se retrase în Macedonia și înființă acolo un nou țarat bulgaro-român (963), la început cu capitala în orașul *Prespa*, și în urmă la *Ochrida*.

Aici în Ochrida, ajunse pela 995 *Samuel* singur țar al Bulgarilor și Românilor¹⁾ primind și el coroana de împărat dela Papa dela Roma; iar după alungarea lui Sviatoslav din Dobrogea, împărații bizantini rămaseră stăpâni pe toată coasta Mării Negre până la Dunărea de jos. Urmașii lui Ioan Tzimisches numai avură de supus din imperiul bulgar decât noul țarat din Macedonia, ceeace și făcu împăratul Vasile II la 1018, când după câțiva ani de luptă și de măcel îngrozitor printre bulgari — de unde și supranumele lui de *Bulgaroctonul* — desființă definitiv ultimul stat bulgăresc.

¹⁾ I. Arginteanu. Ist. Românilor Macedoneni.

Imperiul româno-bulgar. Asanii.

Despre Români din peninsula balcanică se pomenește pentru prima oară într'un act oficial, curând după victoria finală a lui Vasile II Bulgarotoctonul, și anume într'un Chrisovul dela 1020, prin care împăratul hotărăște ca Români din toată Bulgaria supusă să țină, ca și Bulgarii, de *arhiepiscopatul Ochrădei*.

Deși Români urmară să ducă viața lor de păstori, totuși mulți dintre dânșii se distinseră ca generali viteji și iscușiți, de cari împărații bizantini se folosiră la nevoie. In genere, vitejia armatelor compuse din Români aduse mari servicii imperiului bizantin în luptele lor cu Ungurii, cari încă de prin veacul X făceau dese prădăciuni în imperiul bizantin. Astfel, împăratul, *Manuel Comnen*, câștigă în anul 1166 două victorii asupra Ungurilor cu ajutorul a două armate compuse din Români.

Cu toate aceste servicii, și, deși ei altă dată erau considerați ca imperiali, adică de o potrivă cu Grecii, Români din imperiul bizantin se văzură cu vremea puși alături cu celelalte popoare străine, ca Tătarii, Rușii etc., din cari împărații bizantini înjghebau la nevoie armatele lor. Afară de aceasta, împăratul *Isaac Anghelul* puse, la 1185, niște biruri neobișnuit de mari pe vite, având nevoie de bani mulți pentru serbările nunței sale cu fiica regelui Ungariei, Bela III. Dintre toți supușii, Români, cari aveau cele mai multe vite, fură cei mai greu loviți prin aceste dări, și, deci, găsiră atunci prilejul să arate împăratului toate nemulțumirile lor: 1. Să nu se mai facă în armată nici o deosebire între ei și Greci, adică să fie înrolați în aceleași corpuri de armată; 2. Să li se dea un loc în muntii Balcanului ca să-l stăpânească numai ei.

Insă delegații Românilor, frații *Petru* și *Asan*, de loc din orașul Târnova și scoborători din țarul Samuil, fură foarte rău primiți la curtea imperială, iar Asan chiar palmuit. Această rușine nu o puteau lăsa nerăzbunată, de aceea la înapoierea lor în Târnova îndemnară tot poporul la răscoală în contra imperiului bizantin. Fiindcă

însă, la început, Românii nu aveau destul curaj să înceapă o luptă așa de grea, frații Asan ridicară o biserică închinată Sf-tului Dumitru, făcându-i să creadă că însuși Sf-tul Dumitru din Salonic, s'a arătat aci pentru a ajuta pe Români în luptele lor cu Grecii, „că Dumnezeu voește „ca neamul Românilor să lupte pentru libertatea lor, scuturând jugul grecesc, și că nu trebuie a se lenevi, ci a „apuca armele contra Grecilor, pe cari de-i va prinde, să „nu-i robească, nici să-i vândă, ci să-i omoare fără milă“.

Astfel, la 1186 se începù răscoala Românilor din Balcani recunoscând de împărat al lor pe *Petru*; Asan însă avea și el aceeași autoritate. Prima lor ciocnire cu bizantinii nu le fù favorabilă; ei fură împinși până la Dunăre, pe care Petru și Asan îl trecură atunci, ca să ceară ajutor dela Cumanii din nordul fluviului.

Astfel întăriți, și atrăgând de astădată și pe Bulgari de partea lor, ei reîncepură să atace imperiul bizantin cu un curaj mereu crescând, fiindcă, deși luptele cu armatele imperiale ținură mai multă vreme, ele fură însă mai toate favorabile răsvrătiților. Aceștia, obișnuiți cu prăpăstiile și înălțimile munților, nu dădură nici odată o luptă la câmp deschis, așa că ajunseră groaza generalilor bizantini. Insuși împăratul Isaac Anghelul, care voi să meargă în persoană în potrivea lor, sperând să termine mai curând aceste lupte nefaste, de abia scăpă cu viață din niște strâmtoni de munți, lângă *Berroe* (1193).

Frații Petru și Asan, stăpâni peste toată țara dintre Dunăre și Balcani, cu cât câștigau victorii cu atâta armata lor se întăria cu frați de-ai lor, păstori din toate plaiurile peninsulei balcanice, mai cu seamă din acele ale Macedoniei, unde ca și în Balcani și-au ridicat o mulțime de cetăți întărite sau *clisure*.

Isaac Anghelul, din ce în ce mai îngrijat de succesele Românilor, încercă încă odată să-și adune toate puterile, cerând ajutor și dela socrul său, Bela III, cu atât mai mult cu cât Petru și Asan făcuseră noi incursiuni până la Filipopole și Adrianopole, învingând cu desăvârșire doi generali bizantini. Insa nici de astă dată (1194) nu fù mai fericit, ba încă pierdù și tronul pe care-l ocupă, îndată

după plecarea sa din Constantinopole, fratele său, *Alexis*; apoi când Isaac se grăbiă să ajungă în capitală în potruva lui, fù prins de oamenii lui Alexis, pus la închisoare și orbit.

Noul împărat voi să facă pace cu Românii, dar Petru și Asan puseră condiții așa de rușinoase pentru imperiu, încât luptele continuară, tot atât de fericite ca și până aci pentru Români. Astfel, la 1196, în lupta dela Amphipole, armata bizantină fù cu totul zdrobită, iar generalul ei, *Isaac*, care eră și ginerile împăratului, prins de Petru și dus în lanțuri la Târnova. Aici, prizonierul împărătesc se răzbuună îndemnând pe o rudă a conducătorilor români să omoare pe Asan, așa că Petru, rămase singur, și, fiind în acel timp la Preslav, avu de luptat și cu omorătorul fratelui său, ajutat de armatele bizantine. Totuși el ieși învingător, și domni mai departe din orașul Târnova, nu însă pentru multă vreme, căci după un an, la 1197, murì ca și frate-său, asasinat de un dușman personal.

Fratele lor mai mic, *Iouitã*, le urmă; fù însă cel mai înverșunat dușman al bizantinilor. El fusese până atunci ostateg la curtea din Constantinopole, unde învățase să urască și mai mult pe Greci¹⁾; îndată ce află de moartea

1. *Citire*: Spaima pe care Ionițin a insuflat-o grecilor a fost așa de mare încât tremurau la auzul numelui său. În locul orașelor înfloritoare și grădinilor oamenilor au început, cum zice Niceta, să apară fiare sălbatice. Acest dezastru iugrozitor pentru neamul grecesc ne dă măsura urei de moarte ce hrăniã Ionițiu contra Bizantinilor. El socoteã pe greci ca uzurpătorii imperiului lui Constantin cel Mare, iar pe români ca singurii moștenitori în drept ai acestui imperiu. El se glorifică cu titlul de *Romaiocton* = omorător de greci, precum Vasile II se glorificase cu titlul de *Bulgaroctonul*. „Moartea Preoților greci, ziceã el, place lui D-zeu“, de aceia simțî o deosebită plăcere când omorã un călugăr, un preot, dar mai ales un episcop grec.

Aceiași ură contra rasei grecești au avut-o și frații săi, Petru și Asan cari au măcelărit pe toți grecii dela țărmurile Dunărei și până în munții Thraciei și Macedoniei.

Această ură neîmpăcată de rasă personifică lupta de moarte a românismului contra helenismului. Românii au fost aceia, asigură Niceta, cari au învățat pe Cumani să detesteze pe greci, ci doriau să-i nimicească cu totul și aveau convingerea că aceasta e și dorința lui Dumnezeu.

(Ion Arginteanu: Ist. Românilor Macedoneni).

fratelui său Petru, fugi în ascuns din capitala imperiului pentru a ajunge cât mai curând în Târnova.

Ionită se distinsese nu numai ca războinic, ci și ca om de stat. Pe lângă numeroasele victorii câștigate până atunci, mai avea nevoie și de un sprijin—cel puțin moral—din afară, pe de o parte pentru întărirea și susținerea tânărului stat Româno-Bulgar, iar pe de alta pentru a-i guli și tot odată a se impune supușilor săi Bulgari. De aceea, el ceru Papei dela Roma, cași altă dată Simeon, coroana imperială. Papa îi împlini cererea cu atât mai mult, cu cât *Ionită* și cu episcopul său, *Vasile*, făgăduiră să treacă împreună cu toți supușii săi la biserica latină.

Din corespondența dintre Papă și împăratul Româno-Bulgarilor se vede că Papa aflase despre origina romană a lui *Ionită* și a supușilor săi, încât găsiă că eră foarte natural să țină și de aceeași biserică, cași celelalte popoare latine din Occident.

În anul 1204 trimisul special al Papei, Cardinalul Leo, ajunsese în Târnova cu toate insemnele regale — diadema regală, sceptrul și steagul Sf-tului Petru pentru *Ionită*, precum și acele mitropolitane pentru episcopul *Vasile*, care capătă titlul de Mitropolit Primat, cu dreptul de a încoronă pe Regii Români și Bulgari.

În acelaș an, se întemeiase de către cruciații din a patra expedițiune imperiul latin din Constantinople, după ce fusese alungat Alexis, fratele lui Isaac Anghelul, și după ce și acesta cu fiul său Alexis muriră. *Ionită* se grăbi să felicite pe noul împărat latin, Balduin de Flandra; fiind însă privit cu foarte mult dispreț, împăratul româno-bulgar jură răzbunare, și împrejurările îl ajutară să-și îplinească jurământul foarte curând. Dela început Francezii, noii stăpânitori ai imperiului din Constantinople, împreună cu Venețienii, tovarășii lor de expediție, se purtară ca niște sălbatici cu vechii locuitori, încât mai toți grecii din Thracia își îndreptară acum privirile spre *Ionită*, care-i încurajă să se răscoale, și anume locuitorii din Adrianople fură cei dintâi care ridicară armele. *Ionită* se află deja în Adrianople ca să-i apere, când sosi și împăratul Balduin împreună cu o mulțime de

seniori francezi; dar mai toți își găsiră moartea și însuși împăratul căzù în mâinile învingătorului.

Acesta începù atunci să cutrecre imperiul latin până la marea Egee, prădând și dărâmând orașe ca Filipopole,

Neapole (Cavala), etc., până când Enric, noul împărat latin — fratele lui Balduin de Flandra —, luându-se după dânsul îl atacă într'un loc mai deschis. Ioniță, fiind surprins de dușman, părăsi toți prinșii și prăzile luate și plecă spre țara lui, peste Balcani.

Despre soarta lui Balduin nu se știe nimic sigur. Se povestește că ar fi fost omorât de Ioniță într'un mod în-grozitor. Nici Ioniță nu mai trăi mult, fiind și el asasinat de un trădător, și-i urmă nepotul său *Borilă* sau *Florila*, care trăi bine cu împăratul Enric dându-i în căsătorie pe fiica sa.

De drept însă trebuiă să urmeze lui Ionița fiul lui Asan, Ion Asan, fugit în Rusia la moartea lui Ioniță. Pe la 1218 el se înapoiă și prinzând pe Borilă, intră triumfător în Capitala Târnova¹). De atunci el domni nesupărat și, dintre toți, fù cel mai glorios împărat al Româno-

1. *Citire* : *Strălucirea Târnavei*. Târnava a fost oglinda civilizațiunei poporului român și bulgar, mai ales sub Asan II.

Acest oraș frumos a fost fundat de Români, iar nu de Bulgari. Se impunea prin pozițiunea lui pitorească, pe țărmurile lantrei care isvoră din munți.

La stânga se înălță muntele cu castelul imperial, cu șase turnuri, apoi palatele întregii dinastii. Acolo eră reședința Patriarhului și catedrala cu hramul „*Schim-barea la față*“. În fața castelului imperial să ridică anticul „castel roman *trapezita*“. La picioarele muntelui eră biserica Sf. Dumitru, față în față cu biserica Sf. Petru și Pavel.

Grecii numiau Târnova oraș împărătesc, regina orașelor, cetate regească, etc. La nordul orașului eră biserica celor 40 de martiri, mausoleul familiei Asan.

Pe zidurile acestei biserici, astăzi o moschee, se găsește următoarea inscripție: „In anul 1230, eu Ion Asan, împărat credincios în Hristos al lui Dumnezeu și domn independent al Zagoriei și al Bulgarilor, fiul împăratului Asan, am clădit acest locaș peste tot cu picturi, în cinstea celor 40 de martiri, cu ajutorul cărora am bătut armata grecească, iar pe împăratul Teodor împreună cu toți boerii săi i-am prins“.

Biserica Sf. Nicolae de astăzi din Târnova a fost întemeiată de un mitropolit român.

(Ion Macedoneanu : Ist. Românilor Măcedoneni).

Bulgarilor, sub numele de Ioan Asan II. Intră și el în relațiuni cu Papa Grigorie IX, urmașul lui Inocențiu III, făgăduind să treacă la biserica catolică, și la început urmărește politica de dușmănie față de imperiul latin, așezându-se chiar Constantinopole în înțelegere cu împăratul grec din Nicea.

Mai în urmă însă se împacă cu Latinii. Dar victoria cu care se făliă mai mult, și despre care amintește în inscripția bisericeii, zidită de dânsul în Târnova, fû aceea cu împăratul grec *Teodor* din Tesalia. Lupta se dete lângă râul Maritza, la 1230, unde Teodor căzû în mâinile lui Asan. Această biruință îl făcû stăpân peste aproape toată Macedonia și Albania până la marea Adriatică. Pe țărmul acestei mări în peninsula balcanică se ridicase în Evul mediu un oraș comercial de mare însemnătate, *Ragusa*. Pentru protejarea comercianților români din *Ragusa*, Ioan Asan II încheiă cu acest oraș un tractat foarte favorabil pentru Ragusanii ce veniau în imperiul său.

El murî la 1239, lăsând un fiu minor în vârstă de 9 ani, numit *Căliman*, care se intitula: „Prea piosul și iubitor de Christ, împăratul Ion Căliman Asan, autocrat al Târnovei și al Universului, al Bulgarilor și al Românilor“.

Domnia acestui mic împărat pus sub tutela unui sfat de boeri fû turburată de marea năvălire barbară a lui Batu Khan, — urmașul lui Gingiskhan care devastă, venind pe la nordul mării Negre, toate țările din răsăritul Europei.

Lui Căliman urmă la 1246 un alt frate minor, *Mihail* în timpul căruia imperiul Româno-bulgar avû de luptat cu împărații din Nicea, cari prădară provinciile din sudul Balcanilor, până în 1275, când se făcû pace.

Mihail Asan fû însă detronat și omorât de vărul său Căliman II, care moare curând. Cu acesta se stinge dinastia Asanilor, căci nelăsând nici un urmaș direct, boierii aleseră pe un nepot al despotului sârbesc, Ștefan Nemanja, căsătorit cu o nepoată a lui Asan II, și pentru care își zise *Constantin Asan*.

De aici încolo imperiul Asanilor perdû caracterul ro-

mănesc, tronul fiind ocupat de o dinastie bulgărească, și, deci, toată preponderența trecând în mâinile Bulgarilor.

Românii, strânși în jurul scoborîtorilor Asanilor, se retraseră iarăși în munți înapoiindu-se la viața păstorească de mai înainte. Deși dintre aceștia se mai ridică câte un viteaz ca *Curcubeta* și *Smelciu*, cu visul de a reînvia imperiul lui Petru și Asan, totuș nu se ajunse la nici un rezultat.

Urmașii Românilor Asanilor se lăsară în jos de Balcani, prin munții Pindului până aproape de muntele Parnas, și formară populațiunea cea mai numeroasă a regiunilor muntoase din Macedonia, Epir, și Tesalia, precum și partea de apus a Albaniei pe lângă orașele Berat, Ochrida, Prespa și Perlepe. De aceea Tesalia și Epirul mai erau numite în Evul Mediu *Marea Vlachie* și *Mica Vlachie*, iar partea de sud a Albaniei e numită și astăzi *Vechea Vlachie*.

În fine, regiunea Ianinei-Zagora de azi (pe timpul Asanilor prin Zagora se înțelegea partea muntoasă a Balcanilor) se numea *Vlachia de Sus*.

Românii se mentinură în aceste regiuni în cursul vremilor; iar sub dominațiunea Turcilor își păstrară totuși naționalitatea, chiar în mijlocul celor mai grele împrejurări. Astfel, și astăzi Românii din Macedonia sau *Armânii*, după cum își zic, susțin lupta bărbătește cu celelalte naționalități din aceleași regiuni, cari voesc să aibă preponderanța politică și religioasă.

PRINCIPALELE CENTRE ROMÂNEȘTI

DIN PENINSULA BALCANICĂ DIN PUNCT DE VEDERE ETNOGRAFIC

D. Nenițescu

În afară de Românii din Serbia și de cei de pe țărnul bulgar al Dunării, cari sunt mai mult *Daco-Romani*, grăind limba regatului românesc, precum și în afară de cei aflători în munții Balcani și în Grecia, cari sunt *Armâni*,

poporul armănesc din Turcia europeană cuprinde șapte ramuri socotite precum urmează:

1. *Grămoștenii*, luându-și numele dela munții Gramosta, sunt un popor de păstori cu mult mai puțin emigranți decât frații lor Fârșeroții. În timpurile din urmă, deși n'au părăsit cu totul păstoria, ei au început a se ocupa și cu industria și comerțul. Mulți dintre ei sunt chirigii și conducători de călători în peninsula. Grămoștenii sunt cutezători, și poartă arme. Orașele lor de căpetenie sunt: Niansta, Selfige sau Servia, Hrupiștea, Belcamen, Negovan, Blața, Seatiștea, Nijopole, etc. Cei rămași în munți trăesc aproape independenți în satele lor Gramosta, Nicolita, Comanic, Vlaha, Fetita, Marcoveni și Galtele, sub jurisdicțiunea unor șefi ai lor numiți *Celnici*. Adesea Celnicii sunt foarte avuți, și au o foarte mare autoritate morală asupra populațiilor, putere pe care autoritățile o respectă. Gramoștenii se socotesc între 60—70.000 suflete, și sunt cunoscuți ca oameni cari nu se încred lesne, de aceea în Macedonia se zice despre ei că nici Iidanul, nici Armeanul nu poate să-i înșele.

2. *Fârșeroții* sau *Frășăroții*, și-ar fi luat numele dela satul Frășari din Albania, iar după alții dela orașul Farsala din Grecia, unde Cesar a învins pe Pompei... A zice că sătuceanul Frășari ar fi putut — fie în câte secole ar fi — să dea naștere unui întreg popor, care numără mai bine de 320.000 suflete, ca poporul Fârșerot, este o afirmație cel puțin greu de sprijinit... Poporul acesta este vioiu, ager, deștept și cu porniri războinice. Fârșerotul este înalt, mlădios, svelt și frumos la chip. În portul lui domnește albul, iar la cingătoarea lui sunt înșirate mulțime de cuțite, de revolvere și pistoale cu mânerele încrustate. Femeia fârșeroată este de asemeni roză și frumoasă la chip și cu statura sveltă, dreaptă și mândră. Ea este fată onestă, mamă devotată și soție credincioasă până la moarte, căci despărțirea este necunoscută la Fârșeroți ca și la ceilalți Armâni. Pentru a-și apăra onoarea și mândria, fârșeroata pune mâna pe arme și le mănuește cu îndemânare. Ea nu se dă îndărăt dela munca cea mai grea. Pe cap ea poartă o podoabă, pe care n'a

împrumutat-o cumvã dela bulgarca venitã mai târziu în peninsulã, nici dela indigena tracã, cãci ea se chiamã *Ciceroanã*, și nu o poartã femeia altor neamuri. În afarã de munții Pindului, Hașia și munții Tesalici, Fârșeroții sunt rãspândiți pretutindeni. S'ar puteã zice cã vara nu este munte în Peninsula unde sã nu fie Fârșeroți. Ei trãesc în cete, câteodată de douã mii și chiar de trei mii de suflete, poruncite asemeni de Celnici, ale cãrora hotãriri sunt fãrã apel și fãrã recurs. Se întâmplã uneori lupte sãngeroase între doi celnici, sus pe crestele munților, din cauza turmelor și pãșuatului, însã autoritatea nu se amestecã, cãci Fârșeroții trãesc aproape independenti... Cu drept cuvânt ceilalți Armãni numesc pe Fârșeroți: sarea Macedoniei...

Popor eminentement pãstoresc, Fârșeroții sunt emigranți: unii însã au izbutit a se fixã aici și colo în mic numãr printre ceilalți Armãni, precum sunt cei din Pisuderii, Nijopole, Furca, Tãrnova, Pleasa, Magarova, Gheorghea, Veria, Selia, etc.

3. *Arnãuchenii* sau Albanovlachii, numiți de Greci Arvanito-Vlahi și adesea chiar Arvaniți, adicã *Arnãuți*, sunt Armãni din Albania pe cari Macedo-Romãni îi numesc mai des Caraguni, iar câteodată Arnãucehnii, fiindcã locuesc în țara Arnãuților, precum Romãni din Regat numesc Ungureni pe Romãni din Ungaria. Armãni aceștia din Albania se gãsesc pe o foarte mare întindeře. Cei dela câmp sunt agricultori și crescãtori de vite, cei dela munte crescãtori de vite și pãstori, iar cei de prin orașe sunt comercianți și industriasi. Aceștia sunt vestiții croitori și plini de imaginație în împodobirea hainelor cu gãitane, ei sunt meșterii lucrãtori de filigrane de argint, și nu mai puțin meșteri în ale aurãriei; ei sunt cunoscuți fabricanți de arme, și tot ei împodobesc mânerele pistoalelor și hangerelor încrustându-le cu o minunatã mãestrie. Pe toatã coasta Adriaticã Arnãuchenii se gãsesc în mare numãr în orasele și porturile: Scutari, Prisrena, Alessio, Durațiu, Tiranã, Kavaia, comunã pur armãneascã și prin excelență industrialã, Pekini, Elbasan (pe armãnește Niucastru, adicã Castrul-Nou), Avlona (Valona),

Berat (Vilardi) etc., etc. Numai în împrejurimile Beratului se găsește peste douăzeci de sate, unele curat armânești: Perimași, Corbași Dorobeni, etc. La apus de Berat și Elbasan și la sud de Kavaia, Pekini și Elbasan se întinde marele district numit *Musakia*, unde se găsesc mai bine de 130 de sate, unele având și Armâni, iar altele curat armânești. Poporul arnăuțean se socotește la 220.000—240.000 suflete, proprietari de turme și pământuri, comercianți, proprietari urbani și exportatori.

4. *Voscopolenii* sau *Moscopolenii*, numiți astfel după numele marelui și puternicului oraș armânesc Voscopole sau Moscopole din Albania, astăzi în ruine au jucat un mare rol în viața armânească și încă reprezintă stratul cult al poporului Macedo-român.

Ramura *Voscopoleană* este socotită între 150.000—160.000 suflete. În deosebi de comuna Voscopole, Voscopoleni se găsesc în Scopia, în Gheorghea sau Kornîța, Gopeș, Moloviștea, *Monastir* (armânește Bitule), mare oraș considerat ca însăși capitala Macedoniei propriu zisă, Crușova, Târnova, Magarova, Reasna, Iancovăț, Ochrida, etc., și o mare parte din ramura aceasta este răspândită prin toată peninsula balcanică, căci numai în Constantipole ea are 11—12.000 suflete.

Mai în toate orașele și comunele Voscopolene se găsesc școli românești, în unele numai de băeți, în altele de băeți și de fete, iar în Bitule se află un liceu român cu șapte clase, mai multe școli primare de băeți și de fete, precum și o școală normală de institutoare.

Dintre Voscopoleni se trage și marele Andrei Șaguna al Transilvaniei.

În Moscopole erau încă în veacul trecut imprimerii, și se tipăreau în limba armânească cărți bisericești... Se bănuiește că la Ochrida ar mai fi existând câteva exemplare... De asemenea se spune că într'o bibliotecă dela Voscopole ar mai fi scăpat câteva cărți armânești, și câteva pergamente privitoare la istoria neamului Armânilor.

5. *Epiriații* sunt Armânii din Epir, din Albania de Sud, din provincia numită Zagori, și din munții Pindului cu

deosebitele lor ramuri. Tribul acesta se poate socoti între 175.000—180.000 suflete.

Ei cuprinde pe Armânii din Ianina, Metvoza, Crania (Turia), Săracu, Margariti, Perga, Preveza; pe Armânii din munții Kiafa, Ceafa; pe cei din Grebeniți, Flamburari sau Floru, Cerneși, Vovusa, Samarina, Laca, Cuculi, Cuci, Triada, Glisani, Avela, Furca, Perivoli și pe cei din încă foarte multe alte sate și târguri. Epiriații sunt industriași și războinici. Ei se ocupă mai mult cu păstoria și industriile ce țin de ea. Femeile lor sunt robuste, muncitoare și tenace. Acest trib armânesc a jucat, în luptele pentru independența Greciei un foarte însemnat rol, dar astăzi Epiriații se simt Români, și nu și-ar mai vărsa a doua oară sângele pentru greci.

6. *Meglenii* sau *Moglenii* și-au luat numele dela mica provincie Meglenia, și aceasta probabil dela râul Meglen sau Moglenița, un afluent din dreapta al Vardarului. Meglenii judecați, după limbă, pot fi tot așa de bine considerați Armâni cași Români; ei alcătuiesc o populație destul de deasă, însă mai mult de *ciflicari*, adică clăcași: agricultori fără a fi proprietari de pământ. În total ramura numără 25.000—30.000 suflete, cea mai mare parte creștini, iar unii mohamedani. Ei locuiesc muntele Pajik și Caragiov și se găsesc în vre-o 25 sate, dintre cari unele curat armânești ca Lumnița, Năuta, Huma, Oșani, Cupa, etc. Tot pe munți Megleniei se găsește și o călivă de Fărșeeroti, numiți *Livăzi*, cu mai multe mii de suflete. Meglenii sunt foarte muncitori, răbdători, dar și cu temperament războinic.

7. *Olimpianii* sunt armânii cari locuiesc pe plaiurile muntelui Olimp și ramurile lui, munte care a încetat de mult de a mai fi lăcașul zeilor mitologiei grece. Tribul acesta se socotește dela 36.000—40.000 suflete. Orașele și comunele mai însemnate locuite de ei sunt: Salonic (pe armânește: Săruna), Vlaho-Livadia, Veria, Pretori, Conduriotu, Caterino-Cochinoplo, etc. Ei se ocupă cu comerțul, cu industria casnică precum e țesătoria, cu păstoria, cu lemnăria și de ale pădurilor, cu facerea de cărbuni, cu culegerea sării și cu agricultura; însă nu ca

lucrători ci ca proprietari de pământuri, de oarece un strat adevărat țărănesc nu există nicăeri la Armâni, afară de Meglenia. În Salonic, Olimpianii sunt pitari, bucătari buni, hangii și lucrători de filigrane. Olimpianul, om onest, deși neîncrezător, și bănuitor, este primitor de oaspeți și iubitor de arme.

Acestea sunt ramurile sau triburile înzestratului popor al Armânilor, cari toate la un loc socotite dau un milion de suflete. Se înțelege însă că încercarea aceasta statistică — controlată și iar controlată — este departe de a fi completă, de oarece ea scapă din vedere pe *Armânii Rodolopeni*, din care se găesc încă cu zecile de mii în munții Rodop, la răsărit pe fluviul Mesta; pe *Armânii din Sângiacul Seres*, unde o sumă de sate armânești se țin unele de altele; pe *Armânii din Tracia și de pe litoralul turcesc al Mediteranei*, precum și pe Armânii dinspre Prisereana, Pristina, Novibazar și Peci, adică în partea cea mai de Nord a Albaniei și deci a Turciei, parte asupra căreia aspiră tineretul sârbesc.

*Cetire. Salonic*¹⁾ este vechia colonie greacă *Therme* de lângă satul Sedes, nu departe de golful cu acelaș nume. Regele Casandros al Macedoniei și-o alese ca reședință, și o transferă la locul unde se află și astăzi, numind-o *Tesaloniki (Tesalonice)*, după numele soției sale, sora lui Alexandru cel Mare.

Însă abia sub Romani, Salonicul deveni adevărata capitală a provinciei și prin pozițiunea sa avantajoasă la mare și în drumul *Viei Egnatia* (continuarea *Viei Appia* dela *Dyrrachium* la *Byzantium*), a devenit orașul principal al imperiului roman de răsărit. Cicerone a trăit aici în exil, și tot aici Sf. Paul fondă prima comunitate pe teritoriul european.

Sub Bizantini, Salonicul rămase mereu unul din primele orașe ale imperiului. În veacul VII a avut de suportat mai multe asedii din partea Bulgarilor; în secolul

¹⁾ Dr. Murgoci și Dr. Pericle Papahagi: Turcia cu privire specială asupra Macedoniei.

X fù cucerit de Arabi, iar în sec. XII de către Normanzi ; la începutul secolului următor, după cuprinderea Constantinopolului de către Latini (1204), margraful Bonifaciu de Montferat fondă aici un imperiu, care căzù însă în curând în puterea despotului din Epir ; la 1430 pe scurt timp în puterea Turcilor, la 1405 în a Bizantinilor, la 1423 Salonicul fù definitiv cuprins de Turci, cari lăsară creștinilor patru biserici. În oraș se mai văd și astăzi resturile arcului de triumf al lui Galerius, zidit de Dioclețian la 311.

Ochrida ¹⁾. În timpul împăraților romani, Ochrida eră cunoscută sub numele de *Lychnidus* și aparțineă provinciei *Epirus-Nova*. Eră stațiune ostășească de mare însemnătate, de oarece eră, ca și acum, așezată cam la jumătatea Viei Egnatia, ce legă Peninsula Balcanică pe la Durațiu cu Adriatica, și prin urmare cu Italia. În timpurile încă mai vechi, Ochrida eră capitala tribului trac al Dassareților din Illyria. În veacul de mijloc purtă numirile de Achris, de Achridus și de Achrida. Intre anii 890 și 1019 aparțineă Româno-Bulgarilor, iar dela 1019 până la 1204 împăraților bizantini, pe când se află aici o mitropolie independentă, cu însemnătatea unei patriarhii. Câtva timp ea fù stăpânită de Ionită împăratul, iar după moartea acestuia veni în partea Albaniei libere.

În sec. XV Ochrida căzù în mâinile Turcilor. Ochrida de acum, prin faptul că este așezată ca și în vechime într'un mod de drumuri, are aceeaș importanță strategică și comercială, deși lipsesc capitaluri însemnate. Poziția acestui oraș este surprinzător de frumoasă. Sus pe colina de pe promontoriul ce înaintează în lac, înconjurat de munți stâncoși și posomorîți, oglindit în apele totdeauna limpezi și albastre ale lacului, el pare un juvaer lucrat cu gust și cu artă, așezat pe o tipsisie ; iar masivul albanez despre apus parcă își întinde brațele spre a-l primi.

Locuitorii (10.000) sunt Slavi, Armâni și Albanezi. Armânii, cari sunt în număr de vre-o mie de suflete, fac

¹⁾ Idem.

parte din ramura Moscopoleană. Albanezii sunt puțini, restul creștini și musulmani. Slavii se găsesc mai mult în partea de sus a orașului și au aproape 1.000 de case.

În apropierea orașului se află multe ruine de cetăți, de origine romană. Cu vechea patriarhie de aici eră în strânse relațiuni biserica Moldovei în timpul lui Alexandru cel Bun, și se pare că și Mircea cel Bătrân preferă relațiile cu patriarhia ochrideană celor cu patriarhia din Constantinopole. În biserica Sf. Clement, vechea reședință a Patriarhului (până la 1767), sunt multe obiecte sfinte demne de văzut.

Armânii au aici școli și biserici, încă cele dintâi două biserici în care s'a început a se cânta de mult și citi pe armânește.

B A S A R A B I A

Pe când în Apus strălucea steaua lui Napoleon cel Mare, în Răsărit se ridică Rusia pe drumul croit de Petru cel Mare și Caterina II cu ochii îndreptați mereu spre Costantinopole.

Spre acest scop, Alexandru I plănuise ocuparea ambelor principate românești și declarase războiul în 1806 Turcilor.

În întrevvederele dela Tilsit, 1807, țarul Rusiei obținuse chiar mână liberă în Orient dela stăpânul din apus, Napoleon cel Mare.

Războiul ruso-turc se târăgână însă cam mult și Turcii, bătuți, erau gata să renunțe la Principate când deodată Rusia, spre marea lor surprindere, se mulțumiă numai cu Basarabia. Turcii neîncrezători în politica lui Napoleon și fiind trădați de omul lor de încredere, iar dragomanul Dimitrie Moruzi, cumpărat de Ruși, ca să oprească în drum scrisoarea lui Napoleon, se grăbiră să iscălească *pacea dela București* la 16 Mai 1812. Astfel jumătate din pământul Moldovii dintre Prut și Nistru trecu în stăpânirea rusească, mai apăsătoare încă decât cea austriacă sub care încăpuse Bucovina. Preludiul noiei stăpâniri fusese ocupația de 6 ani din timpul războiului și ea fusese așa de nenorocită pentru locuitorii români prin rechizițiile nemiloase și purtarea barbară a ocupanților, încât îndată după iscălirele păcii la București o mare mulțime de Moldoveni se grăbiră să treacă Prutul, chiar sate întregi aproape își părăsiră căminurile. Cei rămași, țărani și boieri, protestară dela început în potrive nescotirei populației românești și plângerile lor avură ca efect actul din 1817 prin care se dădea Basarabiei pentru *totdeauna autonomia* locală. Acest pentru „*totdeauna*“, ținu numai până la 1829, când autocratul Nicolae I, învingătorul Turcilor la Adrianopole, n'a voit să știe de această autonomie.

Totuși jugul rusesc cu toate grozăviile lui nu putu să înăbușe conștiința națională a Românilor cu atât mai

mult cu cât și aici, ca și în Bucovina, poporul român ajunsese la o stare culturală de o potrivă de înaintată ca și în toată Moldova din care făcuse parte.

Și aici ființau ¹⁾ episcopii și mănăstiri cu călugări cărturari ca episcopul Amfilohie din Hotin dela sfârșitul veacului XVIII, care tipărește între altele la 1795 o *gramatică teologică* în limba moldovenească după teologia lui Platon, arhiepiscopul Moscoviei. Multe din scrierile acestui episcop se găsesc încă și astăzi în Basarabia.

Ca biserici mai însemnate eră Sf. Dumitru din Orhei, zidită de Vasile Lupu, biserica dela Căușani din veacul XVIII cu frescuri moldovenești reparată de Grig. Calimachi, domnul Moldovei, biserica Sf. Neculai din Chilia refăcută de Vasile Lupu, vechea biserică armenescă, dar în realitate tot românească, din Cetatea Albă.

În sfârșit, după raportul mitropolitului Gavril către sinodul rus din 1813, Basarabia avea în clipa anexării 749 biserici, deci un cler destul de puternic, care pe atunci reprezenta pătura cultă. Afară de aceasta se știe că pe lângă fiecare biserică există până târziu câte o școală. Deci, nu se poate admite ceiace pretindeau Rușii că Românii din Basarabia erau inculți și în stare de barbarie. Apoi după o statistică din 1817 se constată că în 1812 se găsea în această parte a Moldovii o populație românească de aproape 1 milion.

Însăși populația din Cetăți, Cetatea Albă, Chilia, Tigheana și Hotin ocupate mai de mult de Turci eră mai mult românească, lucru constatat chiar de Ruși încă din timpul războiului, la 1808.

Aceste cetăți fură de altfel strajele de apărare ale Moldovei în potruva barbarilor de dincolo de Nistru, atrași până târziu în veacul XVII de bogăția holdelor moldovenești.

Hotinul ²⁾ tot așa de vechiu ca și Moldova fu întemeiat sau cel puțin organizat de Alexandru cel Bun pentru reședința căpitanilor săi. Ștefan cel Mare, întemeie-

1) St. Ciobanul: Continuité des Roumains dans la Bessarabie.

2) A. Lapedatu: L'image No. 225, 21, 227 Martie 1920.

torul cetăților de apărare ale Moldovii, întări Hotinul pentru a se apăra de Tătari și Poloni. Întăriturile Hotinului ale cărui ruine se văd astăzi fură făcute de Petru Rareș. Aici, se adăpostî Ieremia Movilă când fu urmărit de Mihai Viteazul, până la porțile cetății.

În timpul războaielor Turcilor cu Polonia și Rușii în veacurile XVII și XVIII, cetatea Hotinului a avut o mare însemnătate strategică. Dela 1812 prin ocuparea Basarabiei de Ruși, această însemnătate dispare și întăriturile cad în ruină an cu an.

Soroca, chiar în drumul Tătarilor fu ridicată de Ștefan cel Mare și refăcută din piatră de Petru Rareș. În a doua jumătate a veacului XVI ea ținu piept Cazacilor iar în veac. XVII și XVIII această cetate înlesni apărarea domnilor Moldovei în potriua Polonilor, Turcilor și Rușilor. Ea căzî însă mai curând în ruină decât Hotinul, neavând aceeași însemnătate strategică.

Cetatea Albă, vechea colonie greacă a Tyrasului dela gura Nistrului a trecut pe rând în stăpânirea Bizantinilor, a Genovezilor, Tătarilor.

Spre sfârșitul veacului XIV ea încăpî în stăpânirea domnilor Moldovii; Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare prin întăriturile lor au ridicat-o la rangul de cea mai puternică cetate de pe țărmurile Mării Negre. Acelaș sistem de întărituri făcî Ștefan cel Mare și în *Chilia*, încât Mohamed II, după ce cucerî Constantinopole 1453, lăsă ca un fel de testament cucerirea acestor două cetăți spunând că: atât timp cât aceste două cetăți vor rămâne în mâinile Moldovenilor, Turcii nu vor putea învinge pe creștini. Deaceea, fiul său Baiazid II, nu se lăsă până nu le cucerî la 1484, ceea ce fu jalea cea mare a ultimilor ani ai lui Ștefan cel Mare. De atunci *Akermanul* Turcilor fu cheia de apărare a acestora în războaiele lor cu Rușii până la 1812. Săpăturile archeologice au dat la lumină urmele celor trei cetăți: bizantină, moldovenească și turcească precum și o mulțime de inscripții din vremea Domnilor Moldoveni.

Ismail, o altă cetate din sudul Basarabiei avî rolul

ei împreună cu Cetatea Albă în luptele Moldovenilor cu Turcii și Rușii în cursul veacului XVIII.

Superioritatea numerică a populațiunii românești, care chiar în 1913 eră de 70,25% față de celelalte naționalități fusese recunoscută încă din 1827 de guvernatorul rus, Timkovski. Deaceea diferitele petiții cu scopul de a se cere școale românești sau dreptul ca locuitorii români să-și întreție pe socoteala lor o școală pentru copii lor, dovedește că stăpânirea rusească, oricât de strașnică voia să fie nu putea nimici conștiința națională.

Dela început, mitropolitul Gavril Bănulescu Bodoni din Chișinău ceruse și obținuse (Sept. 1813), dela sinodul rusesc voia să înființeze o tipografie pentru cărțile bisericești. Astfel dela 1815—1820 această tipografie episcopală din Chișinău a tipărit 19.320 exemplare de diferite cărți bisericești în limba românească. Tot cam atunci (1817), apărură la Petesburg *noul testament* și *Biblia* în limba română (1819). Chiar și după moartea (1823) acestui vrednic episcop românesc se tipăriră multe cărți românești, abecedare și mai cu seamă dela 1854—1883 cărți bisericești ca *Triodul*, o *Evanghelie*, un *Nomocanon*, un *Antologon* un *Octoic*, și mai scoaseră și alte ediții ale scrierilor mitropolitului Gavril.¹⁾

În 1883 însă această tipografie fu desființată de Mitropolitul *Pavel*, unul din marii dușmani ai Românilor, care puse să se adune toate cărțile românești și le dete foc. În fine, la 1890 ajungând mitropolit al Chișinăului și Hotinului *Iacob*, guvernul rus învoii tipărirea de cărți românești, iar la 1905 se reînființă tipografia.

Cea mai însemnată tipăritură românească de atunci fu marea ediție a *Vieților Sfinților*.

Deci viața bisericeii românești nu s'a întrerupt nici un moment în această țară moldovenească, unde populația avu de suferit cel mai groaznic dintre juguri, jugul țarist și prin ea s'a putut astfel păstră viața națională însăși.

De altfel, limba românească s'a impus mai toată vremea în cele mai însemnate instituții: chiar tribunalele

¹⁾ St. Cioban : Continuité des Roumains dans la Bessarabie.

au redactat până la 1830 corespondența lor în limba românească. Căci guvernul rusesc a fost silit să păstreze acestei țări, așa de românești, vechea organizație moldovenească atât administrativă cât și judiciară cu vechile legislațiuni moldovenești: *Donici*, *Armenopol* și *Alex. Mavrocordat*.

În sfârșit legile de împroprietărire a țăranilor din 1881 ca și diferite ordonanțe ale guvernului precum și proclamațiile țarului Alexandru II din 1877 fură redactate tot în românește. Acest obicei s'a păstrat și după înființarea zemstvoudurilor și tot în limba moldovenească apărură în 1886 o broșură asupra *Filoxerii* și alta în 1893 asupra *holerei*.

Totuși, despre școale românești nu poate fi vorba; de abia s'a putut obține autorizația de a se predă în școlile înființate de dâșii și limba românească, la început obligatorie, apoi facultativă.

Prin ajutorul Zemstvoudurilor românii mai obținură din când în când studiul limbei lor. În sfârșit, în 1861 se tipări un *Abecedar* în românește.

Unul din apostolii învățământului românesc din Basarabia fu *Iacob Hâncu*, fiul preotului din Ovidiopol (Kerson), profesor la seminarul din Chișinău și apoi profesor tot de limba română la Universitatea din Petersburg. Un alt apostol al culturii românești din Basarabia fu *Doncev* sau *Donciu*, profesor de limba română la liceul No. 1 din Chișinău, care tipări o carte de gramatică română la 1865 cu o prefață de îndemnare pentru învățarea limbei române.

Cărțile lui Donciu fură răspândite până în timpul nostru în toată Basarabia.

În fine în 1898 un institutor din Chișinău, *George Co-dreanu* a scos o mică carte de proverbe românești cu diferite bucăți de cetire.

În 1862 și 1867 apărură în Buletinul provinciei Basarabia articole bine scrise de *George Gore* asupra lui Alexandri, Donici și despre poezia populară română. În 1850—51 *Ion Sârbu* scrise *Fabule* și *Compuneri* și ceva

mai târziu (1868) cei doi poeți *George Păun* și *Alexis Narco* dela care au rămas numai manuscrise.

Odată cu revoluția din 1905 începî o viață mai bună și pentru Românii din Basarabia așa că în 1912 apărură chiar două gazete: „*Basarabia*“ și „*Făclia țării*“ după cari urmară „*Cuvântul Moldovenesc*“ și revista „*Farul*“.

Dintre scriitorii frunțași ai literaturii noastre de origine basarabeană cei mai însemnați fură: *Alex. Donici* poet și mare fabulist, *Costachi Stamate* poet de valoare *Bogdan Hașdeu*, învățatul academician, filosof, istoric și filolog mare; neîntrecutul *Alecu Russo*, autorul Cântării României; ca scriitori politici se înseamnă *Constantin Stere*, *Zamfir Arbore*, *Cazacu*, *Preotul Alex. Mateescu*, *Arhimandritul Gurie* etc. Deși partea de sud a Basarabiei cu județele *Ismail*, *Cahul* și *Bolgrad* pentru un timp (1856—1878) fu realipită la patria mămă, totuși stăpînirea ruscască se menținî după războiul nostru pentru independență iarăși peste toată privincia dintre Prut și Nistru.

Prăbușirea imperiului țarist în timpul războiului mondial fu însă mîntuirea Basarabiei, care în Aprilie 1917 prin congresul societăților cooperative și congresul militar compus din reprezentanții Basarabenilor de pe front din Oct. 1917 se proclamă autonomă cu o adunare națională numită „*Sfatul Țării*“.

Îndată ce se constituî, această adunare proclamă Basarabia ca *republică democrată federativă moldovenească*, iar guvernul se numî: „*Consiliul Directorilor Generali*“. La 24 Ianuarie 1918 „*Sfatul Țării*“ proclamă independența Republicii Moldovenești și apoi la 27 Martie 1918 ea votă următoarea importantă hotărîre:

„În numele poporului Basarabiei „*Sfatul Țării*“ declară că Republica Moldovenească a Basarabiei cu granițele sale dintre Prut și Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechile granițe ale Austriei, răpită de Rusia mai mult de un veac din trupul vechii Moldove, va fi deacum înainte alipită Patriei Mame, România, în virtutea dreptului istoric și etnic și în virtutea dreptului popoarelor de a dispune de soarta lor“.

Acest mare act fu pregătit de o pleiadă de Români Basarabeni, mari în patriotismul lor luminat și în fruntea cărora se află D-l *Ion Pelivan*. Dintre colaboratorii lui trebuiesc însemnați *Ion Inculeț*, fostul președinte al Republicii Basarabiei, *Ion Codreanu*, *Sergiu Cujba*, *Daniel Ciugureanu*, *Pan Halippa*, *St. Ciobanu*, *V. Barca*, *Victor Ianculescu*, *Dimitrie Vrabie*, *Profirie Fala*, *Simeon Murafa*, *Țanțu*, *Buruiana*, *Crihan*, *Buzdugan*.

Astfel după marea sguđuire a popoarelor dintre 1914—1918 se împlineă prezicerea vestitului general rus Kuropatkin din 1910: „Poporul român din Basarabia, anexat acum o sută de ani, trăește încă și astăzi deosebit și ca și în afară de poporul rus. În viitor, fie pe cale pacinică fie în urma unui războiu, unitatea poporului român este inevitabilă“.

· BUCOVINA

În veacul XVIII, veacul nefast al domniei fanariote și al luptelor celor mai intense dintre Turci pe o parte cu Austriacii sau cu Rușii pedealta, Moldova a pierdut cea mai frumoasă parte a pământului său dela Nord, anume regiunea care cuprindea izvoarele Siretului și a afluenților săi Suceava și Moldova până la Ceremuș la apus, iar la Nord țara Șepenițului până la Nistru.

Aici se află *Suceava*, prima reședință a domnilor mușetești și măreața cetate a lui Ștefan cel Mare; aici ființau numeroase mănăstiri ridicate de Domnii Moldoveni, ca Mănăstirea Putna cu mormântul domnesc, în fine, aici, se poate zice că a fost leagănul Voivodatului Moldovii. Se știe că mănăstirile fură în realitate adevărata viață a Românilor în acele vremuri, căci ele reprezentau toată starea culturală a poporului care găsea întrânsele, pe lângă credință și alinarea durerilor sufletești, adăpost în vreme de restriște, cele mai multe fiind întărite ca niște cetăți, belșug în timp de foamete, fiind dăruite de Domni și boieri cu moșii întinse; în fine, ele trebuiesc socotite ca cele dintâi cetăți ale gândirii românești.

Față de întinderea sa, Bucovina are foarte multe mănăstiri și schituri: 10 mănăstiri și 13 schituri.

Jumătate din mănăstiri fură ridicate de Ștefan cel Mare precum urmează: 1. *Putna* (1466—69), 2. *M-rea Sânt Ilie*, 3. *Pătrăuțul* pentru maice (1487), 4. *Voronețul* la 1488, după îndemnul sihastrului Daniil în urma luptei dela Războeni, așa după cum o spune legenda păstrată de Ioan Neculcea. 5. *M-rea Humorul* (1490) tot de Ștefan cel Mare. 6. *Moldovița* ridicată întâi de Alexandru cel Bun, fu rezidită aproape în întregime de Petru Rareș la 1531. 7. *Sucevița* de George Movilă (11578). 8. *Dragomirna* de Anastasie Crimca, mitropolitul Moldovii (1602). 9. *M-rea Solca* de Ștefan Vodă Tomșa 1630; 10. *M-rea Iliestii* de boierul mazil Ionașcu Isăcescu la 1714.

În urma războiului ruso-turc dela 1773—74, Turcii, fiind bătuți, încheiară pacea dela Kuciuk Kainardji, atât de defavorabilă pentru dânșii. Infrângerile lor din acel

timp se datorau pe lângă incapacităţii generalilor în mare parte şi venalităţii dregătorilor lor dela cel mai mare până la cel mai mic. Astfel, în schimbul unei sume de bani (10.000 piaştri),¹⁾ dată dragomanului Dim. Moruzi, şi altor bacşişuri funcţionarilor mai mici dela Poartă, Bucovina fu cedată Austriei în primăvara anului 1775. Aceasta din urmă pretindea că această parte din Moldova nu ar fi decât o fâşie de pământ care ar fi mai mult o rectificare de graniţă care să-i înlesnească un drum mai bun pentru armatele sale din Transilvania în Galiţia de curând luată dela Polonia.

Deci, cu bani şi cu hărţi false, Turcii fură uşor de convins. Deşi cu Ruşii eră aproape înţeles, totuşi, Kaunitz, ministrul atot puternic al Mariei Thereziei şi adevăratul autor al răpirei Bucovinei, inspirat pedealtă parte şi de viitorul Iosif II, căută să justifice acest act nedrept cu un şir de puternice argumente din care mai principale erau:

1. Pretenţiunile austriace sunt o urmare a vechilor neînţelegeri de graniţă; 2. Ele sunt determinate prin necesitatea unui „cordon“ sanitar în contra ciumei din Moldova (care de altfel nici nu mai există); 3. ele sunt mai cu seamă urmarea posesiunii Pocuţiei de care ţine de drept acest teritoriu Moldovenesc. Kaunitz deşi recunoşte că Bucovina eră un „teritoriu Moldovenesc“ intervertea faptele în ciuda adevărului istoric, după care se ştie că Domnii Moldoveni stăpânind dela începutul întemeierii principatului toate văile Bucovinei obţinuseră prin învoieli băneşti sau cuceriri dela Polonia şi regiunea Pocuţiei.

Dintre boierii români cari au protestat dela cele dintâi mişcări de trupe austriace spre ocuparea Bucovinei încă din August 1774 au fost George Beldiman şi Sturza, starostele Cernăuţilor. Foarte fură însă în zadar, chiar protestările Domnului Grigore Ghica care plăti cu capul dragostea lui de ţara ce cârmuiă, cu toată origina sa fanariotă. De altfel,, nedreptatea eră aşă de mare încât

¹⁾ *N. Iorga. Histoire des Roumains de Bucovine. Iassy 1917.*

însăși Maria Theresia, care dela început nu se arătase mulțumită, se exprimă astfel în Februarie 1775:

„Aceste afaceri moldovenesti... în care suntem cu de-
„săvârșire greșiți, mărturisesc că nu știu cum ne vom
„descurcă; foarte greu cu cinste, și aceasta mă doare
„cum nu se poate exprima“.

Odată stăpâni pe noua provincie, Austriacii inaugurară un sistem de guvernare menit a o înstrăina cu încetul de patria mună. Așa, la 24 Aprilie 1781 Mitropolitul Gavril Calimaki trebui să iscălească convențiunea prin care renunță la toate drepturile în provincia pierdută. În acest chip se suprimă orice gând de legătură sau atârănare față de clerul de dincolo de marginile Bucovinei. Dacă acest bătrân prelat, dându-și probabil seamă că ar fi de prisos orice răsvrătire, s'a supus — cu blândețe după cum o constată însuși guvernatorul austriac Enzenberg, nu tot așa s'a întâmplat cu alți șefi bisericești. Așa egumenii M-rilor Voroneț și Sf. Ilie avură curajul să se ridice împotriva nesocotirei drepturilor lor, dar fură expulsați, iar acei din Solca și Humor închiși în mănăstirile lor.

Starea culturală din Bucovina în momentul răpirei sale eră destul de înaintată, de vreme ce mai toate mănăstirile aveau câte o școală, așa că erau 8 școli în totul; afară de acestea eră școala „diacilor ambulanti“, în fine la M-rea Putna există încă de pe timpul mitropolitului Iacob I, un fel de școală superioară sub conducerea distinsului călugăr Vartolomeu Măzăreanu, un priceput compilator de Cronici. Aci se învăță slavonește, științe teologice înalte, istoria bisericească și chiar geografia după o carte franceză tradusă de egumenul Amfilofie. Insa toate aceste instituțiuni culturalo-religioasă cari amintiau patria-mună nu conveneau noilor stăpânitori, și ele fură, deci, sau desființate sau prefăcute în simple locuințe de călugări, iar școala cu o clasă sau cel mult trei, transferată întâi la Rădăuți, iar în urmă la M-rea Sf. Ilie, lângă Suceava, sub direcția unui sârb. Apoi, tot clerul român din Bucovina fu pus sub ierarhia mitropoliei sârbești din Carlovitz, numindu-le foarte curând ca mitropolit al Buc-

vinei un monarh sârb. Din această cauză luară drumul pribegiei spre Moldova cei mai de seamă clerici români ca *Vartolomeu Măzăreanu*, *Gherasim Clipa*, *Meletie Brandaburul*; acesta ajunsese în Moldova episcop de Huși, Roman și în urmă mitropolit al Moldovii la 1844. Un altul, popa Andrei din Udești fugi într'o bună zi cu tot satul după el. Inșă prin sârguința mitropoliților sârbi cari țineau înainte de toate la ortodoxia lor, românii din Bucovina avură norocul să scape de a fi siliți să se unească cu biserica latină, așa după cum se întâmplase cu Românii din Ardeal și după cum de altfel sperase guvernul austriac, când a încurajat năvălirea în această provincie a Rutenilor din Galiția. Inșă în ciuda socotelilor austriace, rutenii primiră mai bucuros să țină de scaunul episcopal din Cernăuți. Căci dela 1872 episcopul de Rădăuți pe atunci Dositei Herescu — se strămutase, după porunca guvernului austriac, la Cernăuți, primind totodată și un „coadiutor sârb“.

După Dositeiu a urmat până la 1822 ieromonachul sârbesc *Daniil Vlahovici*; apoi până la 1834 *Isaie Balosescu*, și în urmă până la 1873 *Eugen Hacman*, un om fals, care a ținut mai mult cu stăpânirea pentru a se menține și a-și înălța situațiunea.

Năvălirea ruteană fu mai periculoasă decât multe alte năvăliri barbare, căci veniră nu numai din Galiția ci și din nordul și estul Nistrului, încât tot ținutul Nistrului, Ceremușului și Siretului fu cuprins de ei. În potriva acestui element cotropitor Românii mai perdeau terenul și prin împuținarea lor din cauza prebegirilor în Moldova, în cari se înmulțeau an cu an; dela 1789—1803¹⁾ au trecut 14.000 Români iar în 1815 au trecut în Moldova 16.000 Români. Totuși în 1869 erau încă 207 mii Români față de 186 mii de Ruteni... Dar la 1880 erau numai 190 mii Români față de 239 mii Ruteni și 108 mii Nemți cu Evrei la un loc.²⁾ Aceasta din cauză că guvernul Austriac, pe lângă Ruteni, înlesnise și așezarea a o mulțime de colo-

1) I. Const. Morariu. Op. cit. pag. 49.

2) Const. Moraru loc. cit. pag. 49—50.

niști germani, dându-le pământurile cele mai productive ¹⁾. Țăranii români trebuiau să le facă clacă și toți acești străini se pricepeau să le ia 100 în loc de 12 zile clacă pe an, după cum scrie *Ioan Budai Deleanul*.

Deși la începutul ocupării Bucovinei, guvernul austriac recunoscuse dreapta stăpânire a moșiilor și averilor ce aveau fiecare mănăstire și schit, totuși, începând mai întâi cu moșiile schiturilor, toate averile lor fură întrunite într'una singură constituind „*fondul religios ortodox oriental al Bucovinei*” „numai pentru folosul poporului drept credincios din Bucovina”.

În realitate însă acest fond fu întrebuințat numai pentru biserică și mai cu seamă pentru școalele străine. Astfel, se desființară după cum am văzut mai toate mănăstirile rămânând numai trei (Putna, Sucevița și Dragomirna). Cei mai mulți din călugări încercară cât puțură odoarele mănăstirești și fugiră în Moldova; așa fu și învățatul călugăr *Paisie* care se adăpostî la Mănăstirea Neamțu din Moldova. Cam aceeași soartă avu și școala românească. Vechile școale românești, în urma notării Mariei Theresia care consideră școala ca *instituție politică*, nu mai funcționară și din fondul școlar românesc se înființară 2 școale normale nemțești (Cernăuți și Suceava), iar vechile școale românești din aceste orașe rămaseră numai ca cursuri de pregătire. Aici Românii, mai cu seamă cei refugiați din Ardeal, își aduseră învățători ca Grigore Crețul, Iacov Stârciu și Matei Pop, ceea ce neconvenind autorității austriace îi înlocuî în curând cu dascăli germani. Aceasta împinse pe mulți dintre învățători români iarăși la pîrbejie în Moldova, unde erau primiți cu brațele deschise. Așa fu *Ioan Alboteanul* care ajunse pe timpul lui Veniamin Costache profesor la Seminarul din Iași.

În fine, urmînd un adevărat sistem de desnaționalizare, Austriacii, luară în 1815 școalele primare de sub îngrijirea consistorului ortodox din Bucovina și le trecură la consistorul româno-catolic din Lemberg.

1) I. Nistor. Un capitol din viața culturală a Rom. din Buc. 1916.

Prin aceasta se da o lovitură însăși credinței ortodoxe, căci de atunci învățătorii trebuiau să jure mai întâi că sunt de religia catolică și copii români—puțini la număr—nu aveau voie să vorbească decât nemțește. Deci, altă pribegie în Moldova de învățători și populație românească. Cei mai bătrâni rămași în Bucovina începură un adevărat apostolat al românismului, mergând din sat în sat și învățând copiii sătenilor a cetii și scrie în limba strămoșească, mai mult din cărți bisericești, altfel de cărți neexistând încă în Bucovina, decât numai călindarul dascălului *Vasile Tântilă* din Tereblecea, apărut întâia oară la 1811. El se urmă regulat în fiecare an și poate fi socotit ca începutul renașterii vieții românești din acest ținut. Curând apoi *Teodor Racocce*, încurajat foarte mult de I. Budai Deleanu, începù o revistă periodică cu autorizația guvernului austriac și care apărù la 1820 sub numel de *Chrestomaticul Românesc*.

După o scurtă întrerupere de orice manifestare literară reapărù la 1841 călindarul românesc sub îngrijirea lui *Porfirie Dimitrovici* și care fu tipărit regulat până azi.

Pe lângă cler și săteni, tot atât de loviți fură și boierii încă dela început prin desființarea titlurilor de boierie moldovenesti (1787) și prin înlăturarea lor dela conducerea noiei provincii, lăsându-li-se numai slujbele inferioare de tâlmaci sau copişti! Deci, cei mai mulți se adăpostiră la Curtea Domnului Moldovii¹⁾; foarte puțini fură aceia cari primind favoruri dela noii stăpânitori uitară origina lor românească pentru a fi cei mai devotați supuși austriaci.

Dar categoria cea mai însemnată de boieri este cea cari au rămas la moșiile lor sau, deși s'au dus la început în pribegie, s'au înapoiat ca să lupte pentru apărarea existenței lor naționale. Acestora se datorește în adevăr păstrarea vieții românești din Bucovina și reînvierea ei din veacul XIX. Dintre acești boeri este fără

1) Iată numele boerilor pribegici: lordache și Lupu Balș, Gheorghe Beldiman, Ioan Cantacuzino, Const. Catargiu, Ioan Murguleț, Lupu Nacu, Alexandru Neculcea, Constantin Paladi, Nicolae Roset, Antioh Stroici, Constantin și Ioniță Sturza, Lupu Costache, Andrei Donici și alții.

indoiială familia paharnicului Matei Hurmuzachi, scoborător din Ștefan-Luca, unul din sfetnicii lui Dimitrie Cantemir. Nepotul său de frate, marele Doxache Hurmuzachi, născut la Horodiște în Moldova la 1872, ținea prin tatăl său Constantin, boier moldovenesc, mai mult de Moldova; dar la 1804 se înapoiă în Bucovina unde s'a așezat statornic cumpărându-și moșii, crescându-și împreună cu soția sa copiii în sentimentele cele mai românești. Soția sa Elena — o Murguleață — avea aceeași dorință ca și dânsul, scriindu-i chiar într'un rând așa: „Să grijim, iubite soțule, cu tot dinadinsul ca în amestecătura a-„ceasta de limbi, copiii noștri să rămână ceace suntem „noi, adică Români și să-și păstreze cu sfințenie sentimentele lor naționale în tot cursul vieții lor“¹⁾. Ei avură 5 fii cari și-au făcut gimnaziul în Cernăuți și studiile universitare în Viena; tot fiul lor fu și învățatul scriitor Eudose Hurmuzachi. Moșia sa, Cernăuca, devenise locul de refugiu al tuturor Românilor prigoniti la 1848 și în curând sufletul acestui centru al aspirațiilor noastre naționale ajunse marele Mihail Kogălniceanu. Față de această mișcare națională în Bucovina, episcopul Hacman nu avu curajul să reziste primind să însoțească la Viena o deputație care prezintă un program național cu următoarele puncte principale:

1. O adunare anuală compusă din toate clasele: clerul, proprietarii de pământuri, „inteligenta“, burghezii și țărani; 2. Introducerea limbei românești în tot învățământul; 3. O autonomie administrativă, politică și judiciară desăvârșită; 4. Autonomia bisericeii din Bucovina convocându-se un congres bisericesc care să aleagă mitropolitul și să administreze fondul religiosar.²⁾

Guvernul austriac, de frica mersului revoluției dela 48, admise introducerea limbei românești la Institutul teologic, *Vasile Ianovici* fiind cel dintâi profesor român la acest institut și înființarea unei catedre de limba și literatura românească la liceul din Cernăuți, care s'a încredințat

1) I. Nistor op. cit. pag. 39.

2) I. Nistor op. cit. pag. 46.

după stăruința Hurmuzachilor lui Aron Pumnul ; în fine, în anul 1849 (4 Martie), Bucovina fu recunoscută ca ducat autonom al imperiului Habsburgic. Tot atunci, Bucovinenii obținură să se facă începutul unei școale normale românești, prin înființarea unui curs de pregătire sau *preparandii* românești. Altă urmare a acestei mișcări fu mai cu seamă apariția primei gazete românești. Căci frații Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, înființară atunci jurnalul „*Bucovina*“, gazetă românească pentru politică, religie și literatură, având ca scop mai cu seamă răspândirea ideii că naționalitatea română trebuie să aibă preponderență în această provincie autonomă a Austriei.

În acelaș timp această gazetă trebuia să menție mai departe legăturile cu cele două surori — principatul Moldovei și al Țării Românești precum și cu frații din Ardeal. În adevăr colaboratorii acestei prime publicații apărută în Oct. 1848 în românește și nemțește erau cei mai iluștri șefi ai mișcării românești dela 48 din toate părțile:

Iraclie Porumbescu, Mihail Kogălniceanu, V. Alexandri, Costache Negri, Vasile Pogor (Mold.); Dimitrie Bolintineanu și Vasile Cârlova Munt.) și apoi Andrei Șaguna, Gheorghe Bariț și Aron Pumnul (Ardeal).

Deși nu obținuseră tot ce doriră, totuși Româniile erau mulțumiți cu speranța că împrejurările le vor fi mai favorabile mai târziu. Evenimentele ulterioare însă le luară această speranță, căci reacțiunea anului 1851 le suprimă constituția din 1849, le cenzură Gazeta „*Bucovinei*“ și, în fine, Austriacii ca să se asigure de pasivitatea Hurmuzachilor chemară la Viena pe Eudoxe pentru traducerea actelor oficiale cu promisiunea de înobilare. În adevăr, el fu făcut baron, și profită de noua lui situație pentru studierea și adunarea documentelor care alcătuiesc colecția Hurmuzache, gloria sa cea mai mare.

Totuși Româniile Bucovineni nu se descurajară și urmară să lupte înainte împreună cu A. Șaguna pentru unitatea religioasă a Românilor din tot imperiul austriac.

Ei întâmpinară însă rezistența mai cu seamă a lui Hacman care nu voia să depindă de un altul, precum și de grija austriacilor de a nu întări prin nici un mijloc pe vre-o naționalitate din imperiul lor, încât ei recunoscură în 1863 numai mitropolia Românilor din Ungaria încredințată lui Șaguna.

Românii din Bucovina tot nu se descurajară; după biblioteca românească a lui Zota din 1862, se puse la 1863 bazele unei societăți pentru cultura și literatura națiunii române din Bucovina tot sub auspiciile fraților Hurmuzache. Alexandru Popovici, Logoteti, Maior Costin și cavalerul Costin Nicolae Grigorcea, Iancu Lupul, baronul Dem. Petrino, Eugeniu Stârcea, frații Vasilco, Iancu Zotta și alți mulți intelectuali și clerici fură membrii cei mai activi ai acestei societăți, care avu și o publicație: „Foaia Societății“.

Unirea Austriei cu Ungaria la 1867 avu răsunetul său absolutist și în Bucovina, iar Românii pierdură pe unul din luptătorii lor, Alecu Hurmuzachi.

În fine înfrângerea Franței de către Germania la 1870—71 îndemnă și mai mult pe Austriaci la înăsprirea măsurilor vexatorii față de Românii din Bucovina. Așa la 1873 fu creată Mitropolia ortodoxă a Bucovinei pentru satisfacerea ambiției personale a lui Hacman (deși din cauza bătrâneței nu avu norocul să se bucure de această înălțare), iar în 1875 Frantz-Iosef ca răspuns la toate mișcările de protestare ale Românilor din Bucovina și din România dăruî la 1875 o universitate *germană* Bucovinei în orașul Cernăuți.

Dacă la început, deci, nu ajută întru nimic pe Românii din Bucovina, alegerea lui Carol de Hohenzolern ca Domnitor al României (1866), totuși dela 1880 înainte împăratul Austriei dorind să-și atragă prietenia acestui tânăr prinț așa de înțelept, numi ca Mitropolit al Bucovinei pe *Silivestru Morariu Andrievici*, un bun român și un învățat teolog, care isbuti să îndulcească mult situația supușilor săi sufletești. El înființă o tipografie românească.

Dintre Românii bucovineni care-l ajutară fură Ioan de

Flondor din Storojineț și George Popovici, fiul învățatului Eusebie Popovici. O nouă publicație românească apărură: „Gazeta Bucovinei“ cu idealul menținerii autonomiei Bucovinei și a dezvoltării culturale naționale românești prin înmulțirea școalelor românești.

În fine, prin rezoluția din 7 Martie 1892 se puse temelia *partidului național* reprezentat prin Societatea „Concordia“, care pentru a se putea lupta mai bine în potriua nemților și a Evreilor, preconiză unirea cu grupul Rutenilor; căci împreună cu Românii ei alcătuiau populația rurală preponderentă.

Românii pierdură însă pe Mitropolitul Andreievici, și deși avură norocul să aibă ca Mitropolit pe Vladimir de Repta, 1902, un român învățat, totuși manoperile guvernului austriac isbutiră să bage numai zizanie între Românii luptători. În această stare surprinse războiul mondial această scumpă regiune moldovenească, în care cu toate vicisitudinile vremilor, știu la momentul potrivit să se înalțe deasupra tuturor piedicilor proclamând unirea cu patria mamă curând după încheierea armistițiului.

DIN RĂZBOIUL NOSTRU

Ce a fost pentru noi Braşovul şi ţinutul Sibiului¹⁾

Când oşti viteze şi bine înzestrate cu tot ce se cuvine răzbat peste hotarele de astăzi, sufletele tuturor se umplu de marea bucurie egoistă a victoriei.

Vechea cetate de sub Tâmpa a fost întemeiată înaintea venirii Saşilor, a căror „biserica neagră“ domină astăzi, de unii noştri plugari şi păstori cari şi azi se duc spre „Braşau“ ca spre casa lor. Scheii noştri au păstrat din veac în veac, ca şi toate satele înconjurătoare, *neatins* graiul nostru şi neatins datele noastre. Pentru ei a ridicat Neagoe Vodă cea dintâi biserică şi fratele lui Mihai Viteazul, Petru Cercel, a împodobit-o. Aici a lucrat pribeagul Diacon Coressi cele dintâi cărţi în limba românească. Mihai Viteazul a ţinut aici judeţ în lunile cele mai fericite ale vieţii sale şi chipul lui se deosebiă pe zidurile unuia din vechile locaşuri de închinare. În marginea Braşovului a fost strivit şi ucis de oştile lui Radu Vodă Şerban trufaşul secuier Moise, Craiu al Ardealului la 1603 şi răzbuşarea lui Radu a atins aici pe Gabriel Bathory, alt Craiu de înfrângere şi ruşine pe care nu l-a scăpat de urgia noastră nici Turcii, nici Tătarii. În strana dela Sf. Neculai din Schei au stat nu odată domni români năvălitori: acel Radu Şerban, apoi măreşul Radu Mihnea, bătrânul ostaş român Ştefan Tomşa, poate un Grigore Ghica, un Istrati Dabija şi desigur luxosul Brâncoveanu. La Zerneştii vecini, lângă prăpastiile Carpaţilor, în 1690 acesta a frânt cu totul cele mai bune oşti germane. Cătră Braşoveni în deobşte a îndreptat îndrăşneşul Vodă Mavrogheny la 1788 strigătul său de libertate. Şi din umbra şcolilor nouă ale Braşovului au plecat atâtea puteri culturale pentru poporul nostru. . . . .

Lângă *Sibiul* bătrânilor strămoşi, înconjurat de mândre sate româneşti fără pereche în tot cuprinsul neamului nostru, lângă vechiul popas al negustorilor noştri şi adăpost al pribegilor Ţării-Româneşti, sub ţerna dela Şe-

1) Războiul nostru în note zilnice de N. Iorga.

limbăr, mii și mii de mucenici ai dreptului românesc, ostașii căzuți ai lui Mihai Biruitorul, așteptau de veacuri crucea strămoșească și năframa cu cele trei culori. Și ați dat-o, buni ostași ai României, tineri ofițeri setoși de gloria dreptelor răsplătiri.

Din țara Muntelui s'a făcut prin încordări și suferințe de șase sute de ani România. Ea vine să-și ceară Muntele, și aceasta o simțim cu toții, până la ultimul soldat, care nu crede că i-s'a cerut în zadar jertfa supremă a vieții. Cum Ștefan Bătrânul întrebat de ce face război pentru Pocuția, spune că aceasta nu e război ci *urmărirea cu arma a unei moșteniri*, așa credem cu toții că oricâte dureri l'ar întovărăși, războiul pe care-l facem cu atâta hotărâre nu e altceva decât o revendicare de drepturi.

25 August 1916.

Intre Falkentrayn și Mackensen

Deci Impăratul cel atot-puternic, chipul lui D-zeu pe pământ, Salmanasarul Noii Asirii, s'a hotărât orice ar fi, ori de unde și-ar lua trupele, până la bătrâni și copiii, orice primejdie i s'ar deschide în urmă, s'a hotărât să facă totul pentru buna Austrie prietenă — un hoit așa de simpatie — să zdrobească România vinovată, s'o distrugă, într'o nouă expediție de pedepsire, *Straf-expedition*.

S'au adus oști multe, cu unelte de stârpire perfecționate, s'au aruncat pretutindeni vestile că începe o nouă reprezentare în alt colț al lumii și în fruntea masinelor la care e înhămată armata Germaniei s'au pus gloriile militare ale imperiului, Mackensen și Falkenhayn, având să execute planurile formate de Hindenburg însuși.

Treime infernală a prăpădului și uciderii, călăi științifici ai milioanei, faceți-vă opera.

Va trăi dintre noi, după cumplitul ceas pe care ni-l pregătiți cine să vadă căzând asupra noastră, a oștirii noastre, a țării și a neamului nostru până la acel împărat

al măcelului care s'a trimis aici, osânda ce aşteaptă pe oricine vrea să întemeieze în această lume, care tinde dureros spre Bine, robia blăstămată a Răului triumfător.

26 Septembrie 1916.

Cei patru

În gara răsleată, sub ochii atâtor cari nu îndrăznesc a li vorbi, stau înţepenii pe târgi cei patru ofiţeri. La tus patru picioarele sunt atinse, uniforma e sfâşiată, o simplă capeiă de soldat le acopere faţa frumoasă şi energică, privind fără un tremur în durerile ce-i chinuesc, cătră cerul pe care nu şi-l pot înfăţişa zădarnic şi gol de dreptate.

Duşmanul le-a trimis dela zece kilometri ghiulele sub adăpostul acestei artilerii care ar face un soldat şi dintr'un negru desculţ, el a împruşcat cu gloante *dum-dum* — am văzut cu ochii mei cizma spârcuită toată şi în toate sensurile, după atingerea unui glonte... Dar nici-un cuvânt despre ce îndură, despre ce au făcut! Cu toţii au singur strigăt şi toată vieţa lor li se suie în ochi când îl spun:

— „Şi totuşi noi învinsesem! O, cum i-am bătut! Şi i-am bătut în zadar!

28 Septembrie 1916.

C O N S T A N Ţ A

Nu e nimeni care să nu fi aflat cu durere pierderea desigur repede trecătoare a Constanţei. Acest frumos oraş depe malul mării Negre eră creaţiunea noastră. Am găsit un biet târg turcesc unde se opriau câteva luntre fără adăpost şi în mai bine de jumătate veac cu bani grei din sărăcia noastră, am făcut un centru înfloritor, un mare port, în care unii vedeau o viitoare rivală a Odessii însăşi. Astăzi, printre ruinele făcute se poartă horda bulgară ca să vadă ce n'a fost în stare să facă însăşi pe tot ţarmul care-i aparţine şi ce nu va fi în stare cum îi e firea să facă niciodată şi nicăieri.

Ne-a supus soarta la o grea încercare. Dar ea departe

de-a ne disperà, nu ne descurajează. Am văzut alții mai tari decât noi lucruri mai grele pentru mândria și interesele lor. Franța și-a văzut uzinele confiscate, comorile de artă risipite, biserica de încoronare a vechilor ei regi sfârtecată și pângărită, mii de cetățeni mânați în robie și desonoare. Și ea rezistă, și rezistă alții prin acel miraculos resort care e pentru om credința în dreptul lui nestrămutat.

Și va veni în curând vremea când în această Constanța liberată, și curățită, vom pune în umbra steagurilor umflate de victorie cununi pe mormintele acelor cari la 10 Octombrie 1916 au sângerat fără a putea smulge victoria.

13 Octombrie 1916.

Devotamentul celor mici

Am întâlnit pe un vechiu prieten al meu. E neamț, — un neamț care știe multă carte, care a refuzat să meargă în America, unde are rude bine situate, care acum în urmă a plecat din teritoriile ocupate fiindcă nu vrea să trăiască sub nemți, căroră numele lui li l'ar fi recomandat și care a ajuns aici a cerut să i-se dea un lucru greu pe care să-l facă. Și cum e slab, acuma e un neamț bolnav, care tușește.

Și Neamțul mi-a spus ce urmează :

Plecasem din Târgoviștea în ultimul moment. Erau 23 de vagoane, pline de bani — câteva milioane—, de muniții, de profesori dela școlile militare de acolo. În gara Titu băteau tunurile dușmane dela Mătăсарu. Șeful, eroid, fugise, și de ce ar fi rămas mecanicii? Eram o pradă de război sigură.

Atunci m'am dus după mașina care trebuia. O auziam șuierând departe. În Conțești erà cineva care nu fugise. Plouau ghiulelele năpraznic, dar aceasta n'a împiedecat pe omul nostru să lege singur mașina și să puie trenul în mișcare. Am scăpat și tot ce erà cu noi a scăpat. Ce s'a făcut cu mântuitorul nostru nu știu. Il chiemă Șindrilaru.

29 Decembrie 1916.

Suveranii României¹⁾

Mărețe, se ridicau, în aceste timpuri grele, figurile suveranilor României. În vârtejul cumplit al războiului, Regele Ferdinand era la locul de frunte, cel mai de văz, cel mai primejdut. În deplină cunoaștere a tuturor riscurilor dar și a tuturor datoriilor, el primise liniștit sacrificiul, rupsese toate legăturile de sânge și de tradiții, și intrase pe calea spinoasă care ducea spre realizarea dorurilor țării, peste care domnea. Devenit român prin cuget, sentiment și acțiune, el va împărtăși toate suferințele Românilor și toate bucuriile lor. Și, în nădejdea bucuriilor trebuia acum să măsoare prăpastia suferințelor. Cu cât era aceasta mai adâncă, cu atât se înalță figura lui eroică.

Ajunș la cotitura fatală, laolaltă cu armata și cu poporul său, Regele apucase drumurile pribegiei și ale mizeriei. Se mai cunoscuseră, înaintea lui, și alți suverani, zămisliți din acelaș nobil aluat. Împreună cu Albert al Belgiei și cu Petru al Serbiei, Ferdinand al României formează trinitatea eroică a monarhilor hotărâți a fi una cu popoarele lor în sacrificiu, în suferințe, în speranțe.

Ca și acela pe care-l însoțește ca tovarășă credincioasă, Regina deșersate până în fund paharul amarăciunilor. Plecase din capitala ei iubită într'o seară posomorită și friguroasă de iarnă și în pământul robit îngropase zălog o bucată ruptă din trupul și inima ei.

Din durerea ei de mamă se înălțase sufletul ei de Regină..... Era pretutindeni unde o chema o lacrimă de șters, o rană de legat, o suferință de alinat, un ajutor de împărțit, o voință de întărit. Și nici un scriitor, cât de mare, nu a găsit cuvinte mai inspirate decât acelea cu care Regina Maria a arătat atât străinilor cât și Românilor cât de frumoasă e „Țara mea“, nici accente mai duiosă ca cele ce porneau „Din inima mea la inima lor“. Și, din atingerea atâtor răni sângerânde, purpura regală

1) Const. Kirilescu. Istoria Războiului pentru întregirea României. Vol. II.

a Suveranilor Românci a eșit mai strălucitoare, iar din împletirea cu ramuri de spini, oțelul Coroanei a câștigat în nobleță și în trăinicie.

Bătălia dela Mărăști ¹⁾

(22 Iulie — 1 August)

Străvechiul ținut al Vrancei închis ca o cetate între munți și dealuri, lăcaș și simbol al libertății românești, a fost sortit să fie locul unde Românul odihnit să-și adune din nou puterile și să se arunce cu mânia în suflet și cu pumnul oțelit asupra dușmanului care-i necinstise țara.

Toată noaptea de 23—24 Iulie, tunul românesc nu și-a potolit mânia. Ascunși în fundul tranșeele, soldații germani nu îndrăzneau să ridice capul și să privească afară.

Pela ceasul unu după miezul nopții, șiruri de umbre eșiau din tranșeele românești din fața Mărăștilor..... Curând sunt la o sută de metri dedesubtul liniei dușmane. Aci, rămân pe loc pitulați, una cu pământul printre tufe, păduri și după cute de teren.

Brigada din centru pornește cea dintâi la atac. Soldații regimentului 2 Vânători se aruncă prin două spărturi făcute în rețelele de sârmă, sau în tranșeele dușmane, atacă furios corp la corp pe Germani, îiucid sau îi pun pe fugă. E regimentul care cu 40 ani mai înainte pătrunsesese cel dintâi în reduta Grivița! La dreapta vânătorilor se reped Argeșenii din regimentul 4. Năuciți de bombardamentul infernal surprinși de neașteptatul și vigurosul atac Germanii nu au nici timpul să se gândească la apărare. Cei ce nu cad trăzniți de greutate sau pironiți de baionete, ridică mâinile în sus. Spărtura e făcută în mijlocul dealului Mărăștilor.

Seara, linia înaintării române este lângă Valea Susiței.

1) După Istoria Războiului pentru Intregirea României de Const. Kirițescu.

Satul Mărăști eră formidabil fortificat de Germani.... După aproape 2 ore de luptă furioasă centrul este cucerit. Apoi o luptă crâncenă se încinge; tranșee după tranșee, curte după curte, sunt luate rând pe rând. În fruntea unităților, ofițerii însuflețesc trupa prin entuziasmul și curajul lor..... În fine, la ora 6.30 dimineața satul Mărăști e întregime în mâinile Românilor. Sunt numai ruine, dărâmături fumegătoare, străbătute de șanțuri încărcate cu cadavre.

.....

Bătălia dela Mărășești

(6—19 August)

Aceasta a fost a doua mare bătălie de pe Siret, provocată de o nouă ofensivă dușmană germano-austriacă și se prezintă în condițiuni și mai grele pentru români din cauza defectiunii rusești, mai cu seamă în urma spargerei frontului rusc. Totuși un raport german spune: „La 7 August rezistența dușmană (română) s'a întărit. Puternice forțe dușmane au fost aduse în marșuri grăbite la locul spărturei; pentru a îndiguî înaintarea noastră și a întări rezistența rusă. *In contraatacuri puternice, executate după părerea infanteriei noastre* — cu un avânt strălucit încercară Românii să repare eșecul rus din ajun“.

Și astfel se urmă zi după zi, noapte după noapte lupta aceasta uriașă, a cincea zi fiind una din cele mai sângeroase.

După stăruința comandantului general rus în ziua a 7-a comanda armatei I române fu încredințată generalului Eremia Grigorescu, apărătorul Oituzului.

Bătălia dela Mărășești ținea de aproape două săptămâni. Treisprezece zile de lupte încordate soldate cu pierderi foarte dureroase nu aduseră germanilor nici un câștig simțitor. Zadarnic mutase mareșalul (Makensen) frontul de atac când spre dreapta când spre stânga.... Perspectiva unui eșec definitiv pe Siret îi umplea sufletul de ciudă.

.....

O panică nebună cuprinde acum rândurile demoralizate ale dușmanului. O parte din artilerie înhamă caii și fuge de pe poziție. La Focșani e o debandadă generală. Comandantul închisorii predă ofițerului român cel mai înalt în grad printre prizonierii săi, comanda asupra gărzii germane și a prizonierilor români anunțându-l că germanii evacuează orașul.

.....

TABLA DE MATERIE

ATLASUL ISTORIC AL ROMÂNILOR

- Planșa I* : Thraco-Illyrii.
Planșa II : Epoca romană.
Planșa III : Barbarii în Dacia.
Planșa IV : Năvălirile barbare.
Planșa V : Epoca Asanilor și
primele alcătuiri românești.
Planșa VI : Epoca lui Mircea-cel-Bătrân.
Planșa VII : Epoca lui Ștefan-cel-Mare.
Planșa VIII : Epoca lui Mihaiu Viteazul.
Planșa IX : Țările române în sec. XVIII
și XIX.
Planșa X : Întinderea puterii turcești
1359—1683.
Planșa XI : România Mare.

CETIRI ISTORICE

	<u>Pagina</u>
Grădiște (Sarmizegetusa)	1
Podul lui Traian	8
Columna lui Traian	11
Trofeul din Adamclissi	16
Cetatea Tropaeum	20
Castrele Romane	26
Valul lui Traian	28
Creștinismul în Dacia lui Traian	30
Vechile cetăți	35
A. Cetățile moldovenești	35
B. Vadurile Dunării	37
Cetatea Neamțului	42
Steaguri Moldovenești	46
Cetatea lui Negru Vodă	47
Două vechi cetăți românești: Poenarii și Dâmbovița	47
Câmpulung	54
Curtea de Argeș	56
Târgoviște	62
Antichitățile dela Baia	68
Lupta dela Baia	72
Suceava	74
Cetatea Albă și Chilia	80
Ciceul și Cetatea de Baltă	82
Podul Inalt	85
Războeni	87
Călugăreni	89
Lupta dela Călugăreni	92
Șelimber	95
Mirislău	99
Goroslău	101
Turda	104
Doamne și Domnițe	106
Cultura femeilor în viața românească din sec. XVII și XVIII	112
Iași	115
București	123
Plevna	132
Rahova	139
Vidinul	144
Intrarea triumfală a armatei la Mogoșoaia	148
Românii din Ardeal	153
Primele răscoale. Sașii. Maghiarizarea nobilimei române	156
Unirea	159
Revoluția lui Horia—Urmările ei	161
Revoluția din 1848	166
Dualismul	175

	<u>Pagina</u>
Starea actuală a Românilor	178
Așezămintele culturale ale Românilor din monarhia Austro-Ungară . . .	178
Spre România Mare	182
Blajul	183
Românii Macedoneni	186
Imperiul Româno-Bulgar	188
Asanii	188
Principalele Centre românești	194
Basarabia	202
Bucovina	209
Din războiul nostru	219

